

VASPITANJE I OBRAZOVANJE

časopis za pedagošku teoriju i praksu
Godina XLVIII, godišnji broj 1, 2023
UDK – 37, ISSN 0350 – 1094

REDAKCIJA

Mr Radule Novović, glavni urednik
Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva
Ana Lj. Bojović, odgovorni urednik
Prof. dr Predrag Miranović, član
Prof. dr Tatjana Novović, član
Radovan Damjanović, član

LEKTOR

Jasmina Radunović

PREVODILAC

Mr Radoslav Milošević Atos

GRAFIČKO OBLIKOVANJE

Studio ZUNS

KORICE

Slobodan Vukićević

IZDAVAČ

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
Podgorica. Prvi broj časopisa
„Vaspitanje i obrazovanje“
izašao je 1975. godine.
Izlazi tromjesečno
Tiraž 700
Rukopisi se ne vraćaju.

ŠTAMPA

„Stefani '91“ d. o. o. Danilovgrad

EDUCATION

magazine for pedagogic theory and practice
Year XLVIII, Annual No. 1, 2023
UDK – 37, ISSN 0350 – 1094

EDITORIAL BOARD

Mr Radule Novović, Editor in chief Institute
for textbook publishing and teaching aids
Ana Lj. Bojović, Editor in charge
Prof. dr Predrag Miranović, Member
Prof. dr Tatjana Novović, Member
Radovan Damjanović, Member

LANGUAGE EDITOR

Jasmina Radunović

TRANSLATOR

Mr Radoslav Milošević Atos

GRAPHIC DESIGN

Studio ZUNS

COVERS

Slobodan Vukićević

PUBLISHER

Institute for textbook publishing and
teaching aids
Podgorica. The „Education“ Magazine,
first published in 1975
Published quarterly
Number of copies 700
Manuscripts are not returned

PRINTING

„Stefani '91“ d. o. o. Danilovgrad

VASPITANJE I OBRAZOVANJE

ČASOPIS ZA PEDAGOŠKU TEORIJU I PRAKSU

1

Podgorica, 2023

Uredništvo i administracija:

VASPITANJE I OBRAZOVANJE

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novaka Miloševa 36, Podgorica

Telefon: 00 382 67 566 933

E-mail: vaspitanjeobrazovanje@zuns.me
ana.bojovic@zuns.me**Web:** <http://www.zuns.me/vaspitanjeobrazovanje>**Godišnja pretplata:**

- za studente 5.00 €
- za pojedince 10.00 €
- za ustanove 15.00 €
- za inostranstvo 20.00 €

Iznos pretplate za veći broj primalaca od 5 (pet) umanjuje se za 20%
Pretplata se uplaćuje na žiro račun: 510-267-15
Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Podgorica

* * *

Glavni urednici:

Radivoje Šuković (1975–1978);
Stevan Kostić (1979–1983);
Miloš Starovlah (1983–1991);
Dr Božidar Šekularac (1992–1996);
Krstó Leković (1997–1998);
Dr Pavle Gazivoda (1999–2007);
Radovan Damjanović (2007–2015);
Radule Novović (2015–...)

Odgovorni urednici:

Natalija Sokolović (1977–1978);
Borivoje Četković (1979–1998);
Dr Božidar Šekularac (1999–2015);
Radovan Damjanović (2015–2020);
Ana Lj. Bojović (2020–...)

SADRŽAJ
CONTENTS
1 | 2023

S A D R Ž A J

ČLANCI (naučni, istraživački, pregledni, stručni radovi)

<i>Sofija KALEZIĆ</i> KNJIŽEVNO STVARALAŠTVO RODOLJUBA ĆORIĆA	13
<i>Radule NOVOVIĆ</i> ETIČKA DIMENZIJA DIGITALIZACIJE	25
<i>Marijana TERIĆ</i> ELEMENTI SLOVENSКИH BAJKI U KNJIZI MILISAVA POPOVIĆA ZABORAVLJENA GORA – MITSKA BIĆA CRNE GORE	33
<i>Маријана ПРОДАНОВИЋ</i> <i>Саша ЧОРБОЛОКОВИЋ</i> O NEKIM MOGUĆNOSTIMA KONТАКТНО-KОНТРАСТИВНОГ ПРИСТУПА ЛИНГВИСТИЧКИМ ДИСЦИПЛИНАМА У НАСТАВИ СРПСКОГ И ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА НА УНИВЕРЗИТЕТСКОМ НИВОУ	43
<i>Ana Lj. BOJOVIĆ</i> PRIĆA O JEDNOM GRADU	55
<i>Bešida TIGANJ</i> <i>Almera BIBIĆ</i> <i>Ramiz TIGANJ</i> NOVI PRISTUPI OBRAZOVANJU – SAVREMENA NASTAVA U DOBA PANDEMIJE KOVIDA 19	63
<i>Emir AVDIĆ</i> STILOVI UČENJA	81

NASTAVNO-VASPITNI RAD

<i>Milena LUTOVAC</i> GEOGEBRA U NASTAVI MATEMATIKE	95
<i>Milica KUKALJ MIKETIĆ</i> ULOGA POZORIŠNE PREDSTAVE I FILMSКИH I TELEВИЗИЈСКИH SLIKA U LIKOVNOM IZRAŽAVANJU DJECE PREDŠKOLSKOG UZRASTA I UČENIKA PRVOG CIKLUSA OSNOVNE ŠKOLE	113
<i>Anita STOJANOVIĆ</i> MODELOVANJE LIKOVA U DJELIMA NIKOLE LOPIČIĆA	127

ESEJI, PREGLEDI, PRIKAZI

Ивана Д. ЂЕРИЋ

**Приказ научне монографије Вршњачка прихваћеност у инклузивном
образовању**

143

Улвија МУЏОВИЋ

RASPLITANJE DUGE SOFIJE KALEZIĆ.....

147

C O N T E N T S

ARTICLES (scientific, research, reviews, professional papers)

<i>Sofija KALEZIĆ</i> LITERARY WORK OF RODOLJUB ĆORIC	13
<i>Radule NOVOVIĆ</i> ETHICAL ISSUES OF DIGITALIZATION	25
<i>Marijana TERIĆ</i> ELEMENTS OF SLAV FEARY TALES IN THE BOOK <i>FORGOTTEN MOUNTAIN – MYTHICAL CREATURES OF MONTENEGRO</i> WRITTEN BY MILISAV POPOVIĆ	33
<i>Marijana PRODANOVIĆ, Saša ĆORBOLOKOVIĆ</i> EXPLORING THE POTENTIAL OF CONTRASTIVE-CONTACT METHOD IN SERBIAN AND ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN HIGHER EDUCATION	43
<i>Ana Lj. BOJOVIĆ</i> THE STORY OF ONE TOWN	55
<i>Bešida TIGANJ, Almera BIBIĆ, Ramiz TIGANJ</i> NEW APPROACHES TO EDUCATION - MODERN TEACHING IN THE AGE OF THE COVID 19 PANDEMIC	63
<i>Emir AVDIĆ</i> LEARNING STYLES	81

TEACHING AND EDUCATIONAL WORK

<i>Milena LUTOVAC</i> THE USE OF GEOGEBRA IN TEACHING MATHEMATICS.....	95
<i>Milica KUKALJ MIKETIĆ</i> THE ROLE OF THEATRE PLAY, FILM AND TV PICTURES IN VISUAL ARTS EXPRESSION OF CHILDREN	113
<i>Anita STOJANOVIĆ</i> CHARACTER DESIGN IN THE WORKS OF NIKOLA LOPIČIĆ	127

ESSAYS, REVIEWS

Ivana D. Đerić

**THE REVIEW OF A SCIENTIFIC MONOGRAPH PEER ACCEPTANCE IN
INCLUSIVE EDUCATION.....143**

Ulvija MUŠOVIĆ

UNWEAVING THE RAINBOW OF SOFIJA KALEZIĆ.....147

ČLANCI
(naučni, istraživački, pregledni, stručni radovi)

Sofija KALEZIĆ¹

KNJIŽEVNO STVARALAŠTVO RODOLJUBA ĆORIĆA

Rezime

Crnogorsko pjesništvo s početka XXI vijeka obilježeno je destrukturalizacijom dosadašnjeg načina pjevanja – u najvećem broju slučajeva poetski izraz se kreće između tradicionalnog, na jednoj, i modernog, na drugoj strani. Rodoljub Ćorić (Mojkovac, 1968) jeste pjesnik u čijoj su se poeziji na uspio način preplele ove dvije komponente. On kombinuje svakidašnju leksiku s modernim formama stiha, ne narušavajući pritom pojedinačnu posebnost i izrazitost sastavnih elemenata svake pjesme. Poznati model „stihotvorenja“, koji datira još iz ruske romantičarske poetske škole (Puškin, Ljermontov), simbolističke (Aleksandar Blok, Andrej Beli) i one avangardne (Majakovski), na književno uspio način je zamijenio novim, obilježavajući ga odlikama vlastitog stvaralačkog personaliteta i stila.

Ključne riječi: *pjesništvo, romantizam, uzori, autentičnost, motivi, ideje, stvaralaštvo.*

¹ Dr Sofija Kalezić, Fakultet za crnogorski jezik i književnost, Cetinje.

Duboko u sebi zakopaj ljubav,
čuvaj je za srećnije doba.
Rodoljub Ćorić, *Iznad vrhova*

Rodoljub Ćorić², savremeni crnogorski poeta, objavio je zbirke poezije *Iznad vrhova* (1996), *Zaboravljene dveri* (2003) i *Jedra Santa Marije* (2019). Ponovljeno izdanje zbirke pjesama *Zaboravljene dveri* (2008) znači pohvalu dobrog prijema kod publike, a samim tim i njenog kvaliteta. Ciklusima pjesama *Odisejeva jedra* i *Zaboravljene dveri*, dodat je ciklus simboličnog naslova – *Traganja*. Publikovao je i dvije knjige proze *Priručnik samoće I* (2016) i *Priručnik samoće II* (2017). Njegova poezija je prevedena na makedonski, bugarski i ruski jezik.

U predgovoru Ćorićeve prve zbirke poezije simbolično nazvane *Iznad vrhova*, Dragiša Madžgalj je istakao: „Prva knjiga je uvijek zamka za prikazivača, sa strahom i nedorečenošću, ekspresijom, pokatkad i mladićkim egzibicionizmom i težnjom ka samodopadanju. Iako formalno koncepcijski neobilježena, sastoji se iz dva poetska kruga – ciklusa, koji bi se uslovno mogli nazvati *Buđenje* i *Djevojka iz sna*. Tako se samo na prvi pogled učini da je pjesnik prolazio kroz oskudan broj tema i iskušenja... Svijet se po njemu ruši oko nas i u nama i jedino što treba sačuvati je – ljubav, koja će nas kao i ljepota kako kaže Dostojevski – sačuvati od sveopšteg zla.“³

Madžgalj ističe da su snovi – uvijek budna memorija života, dominantna tema ove knjige. Pjesnik se susreće sa svojim ogoljenim pjesničkim bićem zarivenim u ovozemaljsko blato, kao u karakterističnoj pjesmi *Utvara*:

Dok lutah gradom kao što znam često
u ponoćne sate, a poslije njih,
utvaru sretah – blijedu na mjesto,
gdje često zastanem da zapišem stih...

² Ćorić je obavljao funkciju direktora Centra za kulturu u Mojkovcu od 2010. do 2018. godine. Osnivač je *Mojkovačkih novina*, *Radio televizije Mojkovac* i manifestacije *Mojkovačko kulturno ljeto*. Bio je direktor Stonoteniskog saveza Crne Gore, sada je član Upravnog odbora STSCG. Zaposlen je na mjestu načelnika Područne jedinice Mojkovac i Uprave za zaštitu kulturnih dobara Ministarstva kulture Crne Gore. Živi i stvara na svom imanju u Pjesnikovoj Dolini. Dobitnik je Nagrade „Ana Ahmatova“ 2019. godine, koju dodjeljuje Ruski kulturni centar – Sofija (Bugarska) i Društvo ruskih pisaca Bugarske. Takođe, dobitnik je Nagrade za poseban doprinos razvoju crnogorskog novinarstva za 2018. godinu koju dodjeljuje Društvo crnogorskih novinara. Osnivač je Stonoteniskog kluba „Mojkovac“, trostrukog prvaka Crne Gore.

³ Dragiša Madžgalj: *Ne traži manju patnju od ove*, predgovor zbirci poezije Rodoljuba Ćorića *Iznad vrhova*, Stupovi, Andrijevića, 1996, str. 5–6.

Hej! Neznanje nezvani, blijeda sjenko,
što duh nosiš čovjeka koji odavno trune,
zar još uvijek želiš uplašiti nekog
čiji su nervi, napeti k'o strune? ...⁴

Ova knjiga najavljuje pjesnika rafinirane osjećajnosti, budući da je na njenim stranicama prepoznatljiva težnja lirskog subjekta ka duhovnim saglasjima, o čemu između ostalih pjesama, govori i pjesma *Iz dnevnika*:

Živio sam često kao sjena
Kao lasta uz duge studene zime
Vukao uspomena naših teška bremena
I preslagao ih u tihe rime.

Čistio ih od tamnih naslaga
Ispirajući svako zrnce
Samo da ostane čisto srce
Pred dvorcem tvoje ljepote.⁵

Pjesnik smatra da je poezijom moguće izraziti usamljeno čovjekovo biće kroz sveobuhvatan i kompleksan emotivni i psihološki pristup. Pjesma je produkt naj-složenije tajne: na nejasnom čovjekovom putu se javlja kao mogućnost izlaza, neodređena ali bolja realnost, ubjeg koji pobuđuje zrake nade.

To je osnovni motiv njegove druge zbirke pjesama *Zaboravljene dveri*, u kojoj on traži put ka izlazu iz patnje i potrebu za razumijevanjem različitih životnih pojava i manifestacija. Ljubav u ovoj zbirci ima fatalan oblik, dovodeći onoga koji voli do grozničavog stanja tuge i iskušenja. Borislav Jovanović u predgovoru nazvanom *Stihovi zavičajne sjete i gorčine* zapaža da ovo djelo karakteriše inovativnost, samosvojnost, misaono-estetski naboj i stilska dograđenost.

„Nadam se, naime, da Rodoljub Ćorić kao pjesnik već srednje generacije crnogorskih pjesnika, otvara novu stranicu svog pisma... Hajdeger je kao filozof, dao možda i najbolju definiciju poezije. Ona glasi: „Jezikom i putem jezika biće se dovodi u svoju sopstvenost.“ Rodoljub Ćorić je pjesnik koji je prije svega zaljubljen u poeziju, kao neku vrstu mladalačke strasti i zanosa. Pjesnik zavičajne i ljubavne sjete – ali sve više i gorčine (ciklus *Traganja*) vezan je za iskustvo

⁴ Rodoljub Ćorić: *Utvara*, u poetskoj zbirci istoimenog pjesnika: *Iznad vrhova*, Stupovi, Andrijevića, 1996, str. 8.

⁵ Rodoljub Ćorić: *Iz dnevnika*, u poetskoj zbirci istoimenog pjesnika: *Iznad vrhova*, Stupovi, Andrijevića, 1996, str. 40.

novih crnogorskih liričara. To je dobra podloga za njegova traganja za još recentnijim poetikama i univerzalnijim poetskim diskursom.⁶⁶

U Ćorićevoj poeziji ima bunta, koji se provlači kao lajtmotiv njegovog poetskog prvijenca. Lirski subjekat se zadržava na analizi emocija, kroz simbolične slike sugestivno dočaravajući čitavu skalu osjećajnih stanja. U košmaru konflikata, on traži utočište u surovom i otuđenom svijetu. Poezija eksponirana u zbirci *Zaboravljene dveri* sublimira pjesničku riječ alegorično prikazanih vizija. Ova knjiga pjesama osnovnu građu pronalazi u iskonskoj, najčistijoj emociji koja pjesnika čini osobenim.

„Ćorić, samonikao u malom okruženju, naslijedio je iskonsku skromnost čistih ljudi, i tu svoju čistotu, manirom velikih majstora poetike je pretočio u pjesmu, koja razgrađuje tvrđavu prolaznosti“, konstatuje Veselin Mišnić. „Nekim ljudima je tijesan čitav kosmos, jer njihova buntovna priroda ne priznaje granice. Ćorićev kosmos je u njemu samom i njemu zaista ne trebaju druga prostranstva do one prirodne ljepote koje kao u kolijevci, nosi mojkovački milje, i sve se to kanališe, određuje i pretvara u supstrat jedne biserne, čiste i iskonske poetike, koja korijene pušta u prošlim vremenima, da bi u njenim plodovima uživale nove generacije.“⁶⁷

Pjesnik smatra da život pustoši ljubavna osjećanja, ali se nada da će ljubav ipak opstati da egzistira kako u vremenu, tako i u njegovom biću. I pored rezigniranosti koja povremeno izbija iz njegove poezije, neosporno je da on ljubav označava kao izvor moćne snage, silu koja je u stanju da skida okove i mijenja čovjekove predstave. Poetski ciklusi pod nazivima *Odisejeva jedra* i *Zaboravljene dveri* nose karakter obračuna sa svijetom, uklapajući se u motive uzdizanja nad konačnošću, kojima je preplavljeno ovo pjesničko ostvarenje. Prevazilazeći tradicionalne okvire i nasljeđe, Ćorić je iz knjige u knjigu osmišljavao i gradio svoju ljubavnu i refleksivnu poeziju.

„Elegijska nota pejzaža proteže se gotovo u svim pjesmama ove knjige“, navodi Dragiša Madžgalj u pogovoru nazvanom *Iskonska utemeljenost u tokove zavičaja*, „dajući im harmonijsku ljepotu vidika i melanholijski vječiti zavičajni trepet. Lirski doživljaj prirode upečatljivo je naglašen u mnogim pjesmama, a najsnažnije u naslovnoj pjesmi *Zaboravljene dveri*, posvećenoj svom djedu, gotovo do otmene mistifikacije zavičaja, koji personifikuju dveri, što ih je pjesnik široko raskrtilo pred budućim čitaocima ove poezije. Pjesma *U maju i ja bih*

⁶⁶ Borislav Jovanović: *Stihovi zavičajne sjete i gorčine*, predgovor zbirci poezije Rodoljuba Ćorića: *Zaboravljene dveri*, Pegaz, Bijelo Polje, 2008, str. 5.

⁶⁷ Veselin Mišnić: *Stazama ljubavi i zavičajnim putevima*, pogovor poetskoj zbirci Rodoljuba Ćorića: *Zaboravljene dveri*, Pegaz, Bijelo Polje, 2008, str. 5.

prolistao uvjerava pisca recenzije da je pjesnik Ćorić na prvom prostoru, zavičajnom, iskonski utemeljenoj u njegove tokove.⁸

U njegovim pjesmama pronalazimo sebe, kajanje i praštanje sebi i drugima, studentske dane, mladalačke izlete i prva životna razočaranja. Od početnih pjesama pod nazivom *Studija nadolazeće pustoši*, *Ovog trena*, *Kao rječna ogledala*, preko *Mojkovčanka* i *U golemom svemiru*, do završnih *Dva zapisa*, *Oporuka* i *Zar iste kulise*, upadljiv je autorov smisao da od maloga stvori veliko i da najširi spektar ljubavnog temata oslika kao dio svakodnevice. Nekad su to samo refleksije, a nekad motivski razučene tvorevine pune uspjelih stilogenih sredstava, često obilježene iznenađenjem ili igrom riječi u epilogu, čemu svjedoči između ostalih i pjesma *Sve je jednom*:

Dok otiču priče petparačke
mutnim slapovima pozne jeseni,
koju brazdaju teške kiše mojковаčke,
jedna se misao u meni korijeni:

S kim ćeš kad noći duge zastude
i kad snijeg prekrije poljane,
sanjati nježnosti – slatke zablude,
što se rasprše čim jutro svane...

Zato ne govori o čežnji previše,
čuvaj naših tajni zlatno grumenje.
Od svih drugih ti moraš najviše,
usne su ti mojim obljubljene.⁹

Aktivističkim principom pulsiraju stihovi pjesama u kojima lirski subjekat prkosi nedaćama života, naoružavajući se snagama za nove bitke, a u epilogu zbirke su eksponirane i četiri prozne minijature pod nazivima *Svitanje*, *Zabluda*, *Mir* i *Želje*. Čest poetski postupak u Ćorićevoj poeziji predstavlja *oneobičavanje* ili *očuđenje*, s čijim značenjem nas upoznaje Milivoj Solar: „Očuđenje (prema ruskom *ostranenie*, otuđenje, ali i poseban naziv i pojam ruskih formalista) koji označava bitne osobine književnog postupka kojim čitatelj biva iznenađen i upućen na one osobine jezika koje u običnom govoru ne primjećuje. Očuđenju

⁸ Dragiša Madžgalj: *Lirska utemeljenost u tokove zavičaja*, pogovor zbirci poezije Rodoljuba Ćorića: *Zaboravljene dveri*, Pegaz, Bijelo Polje, 2008, str. 82.

⁹ Rodoljub Ćorić: *Sve je jednom*, u poetskoj zbirci istoimenog autora *Zaboravljene dveri*, Pegaz, Bijelo Polje, 2008, str. 16.

ili začudnosti formalizam je pridavao ključno značenje, premda se čini da ga je prvotno shvaćao više u psihološkom smislu iznenađujućeg dojma koji može izazvati neobična slika, neobična uporaba riječi ili neobična perspektiva autora, kao i nesvakidašnji stilski efekti.¹⁰

Simbolistički akordi sugerišu nalaženje egzistencijalnog smisla u sudaru sa životnim banalnostima; istovremeno je istaknuta izuzetnost pjesničkog bića i stvaralačkog fenomena, koji mu omogućava da se vine iz svakodnevice u astralne predjele. Crta idealističke subjektivnosti i neprihvatanje da je život manje od onoga što je očekivano, bitna su odrednica cjelokupnog djela ovog stvaraoca.

Borislav Jovanović je u pogovoru knjige *Priručnik samoće I* istakao da je u pitanju „knjiga koja svojim naslovom najbolje definiše vlastita motivska i poetska odredišta. U žanrovskom smislu ona je serijal dnevnčkih, prozних zapisa vođenih u prvoj polovini tekuće godine, a u poetskom ona je obrazac duboko lične, odnosno intimne ispovijesti artikulisane lirikom kao zaštitnim znakom ovog autora. Autora koji Jesenjina nikad nije ostavio na miru, preuzimajući od njega tananu nostalgiju prema svemu što odlazi u nepovrat.“¹¹

Jovanović smatra da autor na drugačiji način oneobičava čuveni prizor koji je zauvijek slomio Jesenjčinu dušu, prizor konja koji juri ravnicom pored voza uzaludno pokušavajući da izdrži trku s novim „gvozdenim čudom“, odnosno s dolaskom epohe na koju će se čovjek sve teže privikavati jer mu donosi gubljenje sopstvenog identiteta.

„Rezidencijalno mjesto ovog dnevnčkog kolopleta jeste *Pjesnikova dolina*. To je očigledno poetski, unutrašnji toponim s primjesama zavičajnog podneblja. To je tamo đe se trči kao u prostor još očuvanih tišina i univerzalne čistine. Će je sve idila koja nestaje, ali zbog koje vrijedi propjevati i usaglasiti se sa sopstvenim rječnikom samoće.“¹² Jovanović smatra da i pored toga što je Ćorićeva dnevnčka proza povremeno previše deskriptivna i razučena, opterećena autobiografičnošću i publicistički orijentisanim komentarima, *Priručnik samoće* čitaoca ne može ostaviti ravnodušnim i lišenim uvida u autorov prefinjeni duh i istančani osjećaj za estetsko.

U pogovoru drugom tomu, dr Mirko Jakovljević ističe da Ćorić njeguje vječnu inspiraciju da opisuje ne samo moralne i običajne porodične i društvene pojave, već i nepravdu u društvu: „Tom semantikom baviće se u svojim kasnim četrdesetim godinama kroz svu širinu svog sada već značajnog opusa... Ćorić

¹⁰ Milivoj Solar: *Očudenje*, u knjizi istoimenog autora: *Teorija književnosti / Rječnik književnog nazivlja*, FCJK, Cetinje, 2018, str. 497.

¹¹ Borislav Jovanović: *Monodrama dnevnčko-lirske segmentacije (O rukopisu „Priručnik samoće“ Rodoljuba Ćorića)*, pogovor knjizi Rodoljuba Ćorića: *Priručnik samoće I*, Štampar Makarije, Beograd, 2016, str. 185.

¹² Ibid, str. 188.

kaže da je upoznao ljude, ali i dalje traga za čovjekom. U tom traganju „nauzeo se studeni, ne od zime nego od hladnih ljudi“. Priznaje da su ga „umorili i da hoće ljude zvijezde, ali gdje su?“ Mislio je da o ljudima zna sve i sada priznaje da nije znao ništa. Istovremeno poručuje pisac: *Moja duša je Tih okean, samo je ne talasajte.*¹³

Ćorić je novu knjigu poezije *Jedra Santa Marije* sa 55 novih pjesama objavio nakon punih osamnaest godina poetske pauze, mada on smatra da još uvijek nije napisao svoju najbolju pjesmu, niti svoju najbolju priču. Naslov zbirke ima duboko značenje, koje asocira na univerzalnu ljubav ispoljenu u čuvenoj Kostićevoj pjesmi *Santa Marija Della Salute*. Kroz djelove knjige nazvane *Jevandjelje po nama* i *Pad nježnog anđela*, autor čitaocima nudi zbirku polivalentnog naslova, poručujući da on još uvijek plovi na jedrilici romantičarske, neoromantičarske i simbolističke poezije.

Naslovna sintagmema ostvarenja *Jedra Santa Marije* može se tumačiti na različite načine – kao jedra minule mladosti, ali i kao ozračje onoga što je univerzalno u nama, što nas produžava u vremenu i trajanju. Kod Ćorića čovjek i plače da ga neko čuje, on se igra da ga neko vidi, osjeti sebi bliskim i zavoli. Vlastiti poetski *credo* u sudaru sa životom i motivima patnje, melanholije i egzistencijalne ugroženosti, iskazuje kao imperativ sopstvenog bitisanja: *Uspravnost je čovjekov dug životu*. Na takav način možemo shvatiti moto ove zbirke koji glasi: *Da sam se plašio vjetra i talasa – nikad ne bih isplovio na pučinu*.

Motivi druma i drumovanja, koji su u ruskoj romantičarskoj poeziji na najkompletniji način razvijeni kod Puškina, a u crnogorskoj kod Vitomira Vita Nikolića, prisutni su i u Ćorićevoj poeziji, već od prve pjesme u ovoj zbirci nazvane *U osvit drumovima*:

... Kad lunu skrije vrh planine
Visoke, daleke, moje il' vaše,
Putevi ispune puste praznine
Uz dobrog druga i tamburaše.

Krenem jutrom, s jesenjom maglom!
U podne s prozračnim nebom plavim!
Pjesniku ovom od ljudi odbjeglom,
Drum su hljeb i vino, i zato ga slavi.¹⁴

¹³ Mirko Jakovljević: *Pogled u pjesnikovu dolinu*, pogovor knjizi Rodoljuba Ćorića: *Priručnik samoće II*, Štampar Makarije, Beograd, 2017, str. 175.

¹⁴ Rodoljub Ćorić: *U osvit drumovima*, u zbirci poezije istoimenog pjesnika: *Jedra Santa Marije*, Štampar Makarije – Beograd, Obodsko slovo – Podgorica, Biblioteka: *Savremena poezija*, 2019, str. 9.

Nostalgična osjećanja inkorporirana su u čvrsto strukturirane i simboličko-alegorijski intonirane slike, u okviru kojih autor pjeva o običnim pojedinostima – kroz prizmu neobične opservativne vizure. Mek štimung Ćorićeve lirike, odmjerena forma njegovih pjesama i njen pretežno autobiografski karakter, doprinose visokom stepenu njene autentičnosti. Pjesnikov intimni svijet zrači ljepotom i tragikom bola, neposrednošću, širokogрудоšću, iskrenošću emocija, humanošću, duhovnom otmenošću i otvorenim slikama života, što se može vidjeti na primjeru pjesme *Potjera*:

Ne bježim od potjere, niti od straha,
Da ne bih bio uhvaćen, osuđen i žigosan!
Ja samo skupljam građu jednog almanaha,
Jureći morima, prerijom – ispod zvjezdanog praha...

Bar tako mogu do samog skončanja:
Na brodu, na moru, u pustinji Mohava...
Bez igdje ikog – odmetnik put vjenčanja
Sa dragom, imena jedinog – slava!¹⁵

U citiranoj pjesmi se dopunjuju i prepliću literarno iskustvo i kreativna zrelost, traganje za egzistencijalnim smislom, njegovim preispitivanjem i afirmacijom. Pjesnikove zebnje i dileme, intimno reagovanje na pojave kojima je okružen, čine ovu poeziju osobenom, a kao ilustraciju za datu tezu citiraćemo stihove pjesme *Brate*, koju je posvetio bratu Bogoljubu:

„Nova jesen pokuca na vrata,
Pozovi me i začućeš jetki
Glas od sužnja, zov starijeg brata
Naše gore ptičji pjev rijetki...

Pozovi me dok samuješ, brate,
Da mi tvoje oči bolećive,
Našu vatru vidu bolnom vrate,
Oba krila neka mi ožive.“¹⁶

¹⁵ Rodoljub Ćorić: *Potjera*, u zbirci poezije istoimenog pjesnika: *Jedra Santa Marije*, Štampar Makarije – Beograd, Obodsko slovo – Podgorica, Biblioteka: *Savremena poezija*, 2019, str. 10.

¹⁶ Rodoljub Ćorić: *Brate*, u zbirci poezije istoimenog pjesnika: *Jedra Santa Marije*, Štampar Makarije – Beograd, Obodsko slovo – Podgorica, Biblioteka: *Savremena poezija*, 2019, str. 19.

Iako djeluje da je Ćorić za polazište u stvaranju sopstvene poetike imao romantičare i liričare tradicionaliste, on je uspio da upornim traganjem za raznolikim temama uzdigne vlastito poetsko uporište u neprestanom dijalogu sa sobom i svijetom oko sebe. Kao pjesnik on je lakokrila, poletan i sonoran, muzikalan, slikovit i pun svjetlosti.

Sreća u poeziji Rodoljuba Ćorića predstavlja procvat strasti, a ona ne zna za mir, uvijek je u vihoru, raspinje i cijepa pjesnikovo osjetljivo i senzibilno unutarnje biće. Postupak koji on primjenjuje i u ranijim zbirka uvijek je poetiran, noseći u sebi iskustveno i filozofsko. Ovo pjesništvo je obojeno promišljanjem života, zastajanjem nad pojedinim njegovim aspektima, posebno na liniji tananog i delikatnog odnosa međuljudske interakcije i nastojanja da se sačuvaju osnovni ljudski i etički kriterijumi.

„Mojkovački pjesnik stvara“, Mirko Jakovljević primjećuje u pogovoru ovoj zbirci nazvanom *Kofer pun snova*, „na svakom mjestu gdje osjeća potrebu, ali najčešće u svojoj Pjesnikovoj Dolini. „Planina ga tješi!“ Tu, u skrovitom kutku, udaljenom od urbanog, za pjesnika, kako kaže: *Vrijeme stade, a ja ostadoh mlad.*“¹⁷

U ovoj zbirci ima i pjesama kojima autor usložnjava predmetnost i stilsko-jezičku fakturu svoje poezije, sjenčeći je tamnim valerima, mjestimično s proplamsajima stvaralačke vatre i neugasive nade, o čemu svjedoči pjesma *Umor* u kojoj se pjesnik pita – kako pobjeći od rana, od svakodnevnog stradanja:

„Novi se dan / izlegao iz mraka
Svatom izgleda / osim meni.
Novi je san / iz bitaka
Nanovo trebao / da se zarumeni.
Takvo mi svitanje / odnekud treba,
Za smiraj duše / i odmor tijela.
Opet pitanje, / Ima li počinka
Mimo neba / mimo neba...“¹⁸

Kao što se krajem XIX i početkom XX vijeka u evropskim književnostima izražavala specifična duhovna klima koja se emanirala kroz paralelno postojanje i preplitanje nekoliko književnih struja (impresionizma, zavičajne književnosti, simbolizma, ekspresionizma) čije su se stilske crte „prelivala“, sličan je slučaj i

¹⁷ Mirko Jakovljević: *Kofer pun snova*, pogovor pjesničkoj zbirci *Jedra Santa Marije*, Štampar Makarije – Beograd, Obodsko slovo – Podgorica, Biblioteka: *Savremena poezija*, 2019, str. 100.

¹⁸ Rodoljub Ćorić: *Umor*, u zbirci poezije istoimenog pjesnika: *Jedra Santa Marije*, Štampar Makarije – Beograd, Obodsko slovo – Podgorica, Biblioteka: *Savremena poezija*, 2019, str. 20.

s Ćorićevom poezijom. Ako bi trebalo od svih elemenata njegovog stvaralaštva izdvojiti onaj koji ga suštinski određuje, moglo bi se reći da je to *neoromantizam* – po bolnoj čežnji za daljinama, sakrivanju u snove od surove stvarnosti, opoziciji san – java, što potvrđuje pjesma *Kameni plamen*:

Ne znam zašto reče da još voliš
moje preumorne i već sjetne oči?
I ne znam zašto tihano se moliš
Za susrete naše u ozebnoj noći?

Ne tragam više za trunčicom sreće,
dodirom nježnim il' poljupcem nekim.
Nijedna žena više taći neće
ovo kamen-srce, da ga stvori mekim.

Volio sam jednom i nikada više.
Neka moju ljubav samo Kosmos pamti.
Ne mogu je sprati snjegovi i kiše,
jer kameno srce samo jednom plamti.¹⁹

Nakon iščitavanja zbirke poezije *Jedra Santa Marije* čitalac se teško može oduprijeti utisku da je Ćorić cijelog života pisao jednu knjigu, modelujući portret liričara okupiranog predmetima koji su ga neposredno okruživali i asocijacijama koje su iz tih odnosa proishodile, čime je naizgled jednostavne motive uobličavao u zaokružene misaone cjeline. Posebno moderna i za analizu intrigantna jeste pjesma *Plava ptica, Bukovski i ja*:

Njene oči posmatrale su daljinu.
Trebao sam pustiti da ispriča svoju priču.
I moje tuge bi nestale u tim valovima.
Ja sam samo Plava ptica – prošaptala je.
Sjećaš se te ptice od Ćarlsa Bukovskog?²⁰

Ćorić je pjesnik koji je kako obimom tako i kvalitetom svog književnog stvaralaštva obilježio, sistematizovao i obogatio umjetničku liriku Crne Gore, naročito u domenu ljubavnog i refleksivnog pjesništva. I ova knjiga poezije

¹⁹ Rodoljub Ćorić: *Kameni plamen*, u zbirci poezije istoimenog pjesnika: *Jedra Santa Marije*, Štampar Makarije – Beograd, Obodsko slovo – Podgorica, Biblioteka: *Savremena poezija*, 2019, str. 65.

²⁰ Rodoljub Ćorić: *Plava ptica, Bukovski i ja*, u zbirci poezije istoimenog pjesnika: *Jedra Santa Marije*, Štampar Makarije – Beograd, Obodsko slovo – Podgorica, 2019, str. 94.

kompletira njegov dosadašnji poetski opus, potvrđujući pjesnikov književni dar i bogatstvo jedne prepoznatljive pjesničke ličnosti.

Njegov poetski jezik je slikovit, poletan, lako uglobljiv u stihovane forme odgovarajućim sazvučnim rimama i upečatljivim ritmom. Jedan broj njegovih pjesama ima antologijsku vrijednost, a koje će priređivač odabrati – zavisi od njegovih vrijednosnih kriterijuma, ličnih afiniteta i književnog ukusa. Po našem sudu i izboru, to može biti pjesma *Dom za patriote*:

Kako samotno zvuči: Rodoljub!
U zemlji žuči / velikih predaka,
sadašnjih čuda, / malih profesora,
još manjih đaka, / za čojstvo bez suda,
za grudu bez provizije, / pjevao joj Visocki:
„malo mi je jednoga rođenja...“
I meni u njoj, / Božja ti vjera,
da se alavertiti ne mogu / od Juga do Sjevera!²¹

Romantičarsko je i osjećanje slobode ovog poete prema jeziku kada svjesno u okviru svog naglašeno lirskog načela koristi dijalekatske riječi koje povećavaju evokativnu snagu njegovih stihova. Za kraj ovog teksta citiraćemo misao koja na najkraćem prostoru i na najdublji način oslikava mikro i makro svijet Rodoljuba Ćorića, a koja će biti zvijezda-vodilja u njegovom novom romanu *Sin planine: Tišinom i svojim koracima prođi kroz život*.

I pored toga će Ćorić kao poeta tek dograđivati i kompletirati svoje djelo, za sada možemo konstatovati da je sa zbirkama *Iznad vrhova*, *Zaboravljene dveri* i *Jedra Santa Marije* ostavio vrijedan trag, sebi obezbijedivši mjesto u našoj dnevničkoj prozi, pjesništvu i kulturi.

Izvori

- Ćorić, Rodoljub: *Iznad vrhova*, Stupovi, Andrijevića, 1996.
Ćorić, Rodoljub: *Zaboravljene dveri*, Pegaz, Bijelo Polje, 2008.
Ćorić, Rodoljub: *Priručnik samoće*, Štampar Makarije, Beograd, 2016.
Ćorić, Rodoljub: *Priručnik samoće II*, Štampar Makarije, Beograd, 2017.
Ćorić, Rodoljub: *Jedra Santa Marije*, Štampar Makarije – Beograd, Obodsko slovo – Podgorica, Biblioteka: *Savremena poezija*, 2019.

²¹ Rodoljub Ćorić: *Dom za patriote*, u zbirci poezije istoimenog pjesnika: *Jedra Santa Marije*, Štampar Makarije – Beograd, Obodsko slovo – Podgorica, 2019, str. 25.

Literatura

1. Madžgalj, Dragiša: *Ne traži manju patnju od ove*, predgovor zbirci poezije Rodoljuba Ćorića *Iznad vrhova*, Stupovi, Andrijevića, 1996.
2. Jovanović, Borislav: *Stihovi zavičajne sjete i gorčine*, predgovor zbirci poezije Rodoljuba Ćorića: *Zaboravljene dveri*, Pegaz, Bijelo Polje, 2008.
3. Mišnić, Veselin: *Stazama ljubavi i zavičajnim putevima*, pogovor poetskoj zbirci Rodoljuba Ćorića: *Zaboravljene dveri*, Pegaz, Bijelo Polje, 2008.
4. Madžgalj, Dragiša: *Lirska utemeljenost u tokove zavičaja*, pogovor zbirci poezije Rodoljuba Ćorića: *Zaboravljene dveri*, Pegaz, Bijelo Polje, 2008.
5. Jovanović, Borislav: *Monodrama dnevničko-lirske segmentacije (O rukopisu „Priručnik samoće“ Rodoljuba Ćorića)*, Štampar Makarije, Beograd, 2016.
6. Jakovljević, Mirko: *Pogled u pjesnikovu dolinu*, pogovor knjizi Rodoljuba Ćorića: *Priručnik samoće II*, Štampar Makarije, Beograd, 2017.
7. Solar, Milivoj: *Teorija književnosti / Rječnik književnog nazivlja*, FCJK, Cetinje, 2018.

LITERARY WORK OF RODOLJUB ĆORIĆ

Abstract

Montenegrin poetry at the beginning of the 21st century has been marked by the de-structuralization of the previous way of singing. In most cases, poetic expression moves between traditional, on one hand, and modern one, on the other. Rodoljub Ćorić (Mojkovac, 1968) is a poet whose poetry successfully intertwined these two components. He combines everyday vocabulary with modern forms of verse, without compromising individual singularity of both literary entities and expressiveness of constituent elements of each poem. The well-known model of “verse creation”, which dates back to the Russian romantic poetic school (Pushkin, Lermontov), the symbolist school (Alexander Blok, Andrei Beli) and the avant-garde (Mayakovsky), has been replaced in a literary way by a new one, marking it with his own creative personality and style.

In *Literary Works of Rodoljub Ćorić*, the author Sofija Kalezić introduces the readers to the models of poetry of this Montenegrin poet, making a critical review of his poetry collections *Above the Peaks* (1996), *Forgotten Gates* (2003) and *Sails of Santa Maria* (2019), as well as to the prose books *Manual of Solitude I* (2016) and *Manual of Solitude II* (2017).

Keywords: *poetry, romanticism, role models, authenticity, motives, ideas, creativity.*

Radule NOVOVIĆ¹

ETIČKA DIMENZIJA DIGITALIZACIJE

Rezime

Vrijeme u kojem živimo dominantno obilježavaju moderne tehnologije, odnosno njihova široka upotreba u svim segmentima ljudskog postojanja. Poseban uticaj osjeća se u procesu obrazovanja i vaspitanja. Pored brojnih prednosti koje moderne tehnologije donose kad je u pitanju obrazovanje, svakako moramo imati u vidu i negativnu stranu ovih procesa. Naročito je važno ukazati na ovo mlađem dijelu populacije, jer su oni i najveći konzumenti modernih tehnologija.

U ovom radu autor se bavi etičkom dimenzijom digitalne transformacije društva u cjelini, odnosno svih p rocesa digitalizacije koji se u njemu odvijaju.

Ključne riječi: *etika, digitalizacija, vaspitanje i obrazovanje.*

¹ Mr Radule Novović, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Podgorica.

Uvod

U svijetlu činjenice da se sve više govori o digitalizaciji, važno bi bilo imati u vidu etičku dimenziju ovih procesa, jer se tiču čovjeka i svih segmenata njegovog života i rada. To je posebno važno kada je u pitanju vaspitanje i obrazovanje. Prvo, zato što su mladi ljudi veliki konzumenti modernih tehnologija, a drugo zato što proces digitalizacije ne zaobilazi sistem obrazovanja. Naravno, posredno, ima i te kako veze i sa vaspitanjem. Dakle, digitalizacija postaje sastavni dio našeg života, bilo da se radi o njegovom privatnom, bilo o poslovnom dijelu. Upravo zato je bitno posmatrati digitalizaciju i sa etičkog aspekta.

Recimo, kada je u pitanju poslovanje, važnost etike u ovom domenu jasno je priznao poslovni svijet. Uspostavljene poslovne prakse podržavaju vrijednosti kao što su povjerenje, poštenje, iskrenost i integritet. Ovome u prilog idu i neka istraživanja, sprovedena u tranzicionim zemljama, koja ukazuju na činjenicu da kompanije sa visokim ugledom, koji se zasniva na poštovanju etičkih normi u poslovanju, dugoročno postižu bolje rezultate na tržištu.

Poslovanje i etika

Poslovanje na internetu je donijelo temeljne promjene u oblasti poslovanja uopšte. Sve više se pojavljuju tvrdnje da naučni, tehnološki i privredni napredak ne idu ruku podruku sa društvenim, kulturnim i političkim napretkom. Upravo zato, u svijetu ekonomskih turbulencija, promjena i neizvjesnosti, uloga poslovne etike postaje važnija i složenija, pa se i nameće pitanje *koja je uloga etičkog ponašanja ili nedostatka istog na internetu*.

Kada se 1993. godine pojavila prva komercijalna strana na *World Wide Webu*, mnogi njeni korisnici nijesu slutili do kojih će se granica poslovanje razviti. Takođe se nije mogla predvidjeti ni njegova obimna i brza ekspanzija. Dakle, e-trgovina predstavlja poslovnu prekretnicu bez presedana, pa nema dileme da je uspostavila i nove paradigme poslovanja, poslovnog promišljanja, pa samim tim i poslovne etike. Upravo je zato, zbog izuzetno visokog stepena prisutnosti i kompanija i pojedinaca na webu (webu), neophodno razmišljati i ustanovljavati pravila poslovne i svake druge etike na internetu.

Pojava i rast e-trgovine donosi sa sobom mnoštvo etičkih pitanja. Etička pitanja koja karakterišu e-trgovinu drugačija su od onih u klasičnoj trgovini, ali ona ne zahtijevaju formiranje etičke poddiscipline, već ispitivanje te vrijednosti u e-trgovini. Svaka zajednica traži okvir koji podržava postojeće vrijednosti, a ključna od njih je povjerenje, koje će obezbijediti bezbjedno funkcionisanje e-trgovine u budućnosti. To nije mali zadatak, jer zbog specifičnosti interneta kao medija povjerenje se teško stiče, a lako gubi.

Istraživanja sprovedena na ovu temu pokazuju da etički faktori igraju važnu ulogu u e-trgovini. Spremnost e-potrošača da kupuju robu na nekom sajtu raste ako oni imaju povjerenja u informacije koje se prezentuju, prije svega one koje se odnose na tačnost opisa proizvoda, na one o sigurnosti podataka potrošača, one o čuvanju njegove privatnosti itd. Istraživanja pokazuju i ovo: kada se „sukobe“ ova dva faktora, etički i komercijalni, onda etički postaju manje važni u odnosu na kvalitet i cijenu proizvoda. U ovom kontekstu nameće se i pitanje profesionalne etike u virtuelnom svijetu, odnosno o uticaju interneta na tradicionalno shvatanje profesionalizma. Naime, internet može biti odlična platforma da se prevaranti infiltriraju u redove profesionalaca. Zato pojedini stručnjaci, s razlogom, insistiraju na snažnijoj razlici između termina, odnosno pojmova, „podaci“, „informacije“ i „znanje“. Podaci su zapažanje o pojavama; informacije su sređena, sistematizovana zapažanja; znanje je skup informacija koje daju smjernice za djelovanje, opisujući odnose između sredstava i ciljeva.

U našoj sredini, u posljednje vrijeme, karakteristične su tendencije da se pojmovi *informisanost* i *obrazovanost* izjednače. Posebno je zabrinjavajuće što ove pojmove izjednačavaju oni koji nikako ne bi trebali, a to su srednjoškolci i studenti, a razlog je što jedan broj njih pokušava plasirati tezu da ukoliko neko prati veliki broj portala, on istovremeno postaje „učen“. Naravno, ovo ne može biti tačno: obrazovanje je dug i mukotrpan proces, a informisanje je nešto sasvim drugo... S druge strane, možemo posmatrati tri posebne karakteristike interneta da bismo razmotrili potencijalne etičke posljedice: obim, anonimnost i reproduktivnost. Iako ove karakteristike mogu biti značajne i kod nekih drugih vidova komunikacije, njihovo kombinovanje je jedinstveno samo na internetu.

U ovom smislu, posebno je važno pitanje pouzdanosti informacija, odnosno izvora: kako znati da je informacija koju ste dobili na internetu pouzdana, relevantna. Neki teoretičari savjetuju da se držimo etičkih pravila malih mjesta, odnosno malih zajednica, jer u manjim gradovima, kroz ponovljenu interakciju, kroz česte susrete, stvara se etika koja veže tu zajednicu određenim pravilima ponašanja. Nasuprot tome, u velikim gradovima susreti su mnogo rjeđi, pa su samim tim i pravila slabija...

Privatnost je, vjerovatno, najistaknutiji problem od svih etičkih problema na internetu. Mnoge informacije koje se danas ostavljaju na internetu neko može u većoj ili manjoj mjeri zloupotrijebiti. S druge strane, često smo u situaciji da vidimo detalje iz nečijih privatnih arhiva, od matičnih brojeva do privatnih fotografija. Neke od njih bile su dostupne i prije, ali zbog lake i brze dostupnosti, korisnici sada moraju biti oprezniji. Lakoća kopiranja materijala na internetu povećava sklonost potrošača da steknu piratsku intelektualnu svojinu po niskoj cijeni. Takođe, anonimnost koju nudi internet stimulatивно djeluje, odnosno podstiče namjeru određenog broja pojedinaca da se bave nelegalnim radnjama.

Iskustva ukazuju da današnji čitaoci vijesti na internetu, pa čak i sami novinari, imaju visok (ili previsok) nivo povjerenja u onlajn informacije i ne osjećaju potrebu da potvrde, odnosno provjere informacije do kojih su došli ovim putem. Razlog je što se danas, putem savremenih načina komunikacije, nudi ogromna količina informacija. To drastično smanjuje mogućnost da se pronađene informacije provjere, uporede s drugim izvorima. One se jednostavno prihvataju takve kakve jesu ili distribuiraju dalje, bez ikakve prethodne provjere, što autore portala čini još odgovornijim, prije svega u etičkom smislu. Naime, ukoliko plasiraju netačnu ili zlonamjernu informaciju, veliki broj ljudi će je prihvatiti kao istinitu, ne razmišljajući o njenoj validnosti.

Mnoga stara etička pitanja mogu se aplikovati i na internet. Međutim, treba prepoznati da je svaki vid poslovanja na internetu snažno okrenut sticanju dobiti, možda na jedan direktniji, sugestivniji način, kroz borbu ne prsa u prsa, ali svakako oči u oči sa svakim potencijalnim kupcem, ponaosob. Ne biraju se sredstva da se pridobije svaki kupac, prate se njegovi profili na društvenim mrežama, analiziraju želje, tendencije, posjete pojedinim sajtovima i sl. Cilj je jasan – privoljeti kupca za narudžbu određenog proizvoda ili usluge. Precizna pravila još uvijek ne postoje, pa se zato otvara prostor čestim neetičkim ponašanjima i djelovanjima. Upravo zbog ovoga je važno konstituisati, što prije, pravila ponašanja na internetu za kompanije i pojedince. Ovo važi za sve zemlje, pa i za našu, s obzirom na to da su neke pojave, kao što je na primjer kupovina putem interneta, u snažnoj ekspanziji.

Etika je često bolji arbitar ljudskog ponašanja nego zakon. Možda se ovo posebno može aplikovati i na internet, s obzirom na to da mnogi zakoni kojima bi se bliže odredila ova oblast ne postoje, a naročito ne postoje oni koji definišu ljudsko ponašanje, komunikaciju i poslovanje na internetu. Jedan broj istraživača ove oblasti kaže da internet nije izmislio ništa novo. Dakle, neprikladno ponašanje i mržnja su postojali i ranije, pa postoje i na internetu. Međutim, internet omogućava ono što je do sada bilo nemoguće: komunikaciju, i još više, interakciju velikog broja ljudi na svim krajevima planete, jer se informacije razmjenjuju lako, za tili čas.

Internet je trajno obilježio naš svijet. On je pokretačka snaga dramatičnih promjena u načinu poslovanja. Internet više nije novorođenče, ali je industrija koja se uz njegovu pomoć razvija još uvijek u povoju. Može li pozitivna psihologija obezbijediti smjernice za informatičke stručnjake, kad je u pitanju upotreba etičkih kodeksa? Današnje društvo je suočeno s mnogim etičkim pitanjima upotrebe informacionih tehnologije. Naime, upotreba informacionih tehnologija se u posljednjih 20 godina značajno promijenila, s obzirom na izuzetno veliku prisutnost modernih tehnologija u svakodnevnom životu i radu. Takođe, kada je u pitanju komunikacija među ljudima, došlo je do značajnih promjena:

komunikacija sve više inklinira ka digitalnoj, a ne onoj licem u lice. Neprimjerena socijalna ponašanja, kao što su povreda povjerenja ili povreda privatnosti, postoje u „oba svijeta“ – realnom i digitalnom. Isto je i s krivičnim djelima, kao što su prevare, krađe ili dječja pornografija. Infrastruktura za suzbijanje ovakvih pojava u realnom svijetu je uspostavljena, ali borba s ovakvim pojavama, odnosno njihovo suzbijanje u virtualnom svijetu je daleko kompleksnije.

Informacione tehnologije sadrže alate koji poboljšavaju ljudske sposobnosti, kroz obradu, prenos i razmjenu informacija, da bolje percipiraju neke pojave, pa samim tim da drugačije, sveobuhvatnije razmišljaju i donose bolje odluke. Sa druge strane, informacione tehnologije pomažu kompanijama da ostvare nove vrijednosti.

Kada je u pitanju obrazovanje, uočeno je da postoji njegova direktna korelacija s moralnim ponašanjem. Istraživanja pokazuju da dobro obrazovani pojedinci posjeduju maštu, kreativnost, posvećenost i vještine da fleksibilno odgovore na zahtjeve struke, kao i da se nose s moralnim, odnosno etičkim izazovima.

Da bi se unaprijedila motivacija i radna sposobnost IT profesionalca, neophodno je njegovo kontinuirano usavršavanje, što bi rezultiralo i etičkim ponašanjem tokom primjene informacionih tehnologija. Pošto se informaciona tehnologija tretira kao veoma složena i prodorna tehnologija, čija upotreba podrazumijeva mnoga etička pitanja, to se njena neetička primjena može izbjeći tako što informatičari moraju biti motivisani i osposobljeni da donose najrazličitije odluke upravo u vezi s neetičkim ponašanjem. Tu postoji nekoliko izazova:

Mnogi informatički (IT) profesionalci nemaju stav o etici. Malo ili nimalo nijesu svjesni posljedica koje neprikladni sadržaji (dostupni zahvaljujući tehnologiji) imaju na korisnike, kao ni važnosti rješavanja ovih pitanja.

Informatički stručnjaci su fokusirani na tehniku i sve van toga ih manje zanima.

Sve ovo ukazuje na činjenicu da proces obrazovanja informatičkih stručnjaka u budućnosti mora podrazumijevati i obuku, odnosno razvoj etičkih vještina. Takođe, informatičari moraju da se uključuju u rješavanje etičkih problema, odnosno da daju pomoć drugima prilikom incidentnih situacija ili u slučaju prevencije. Na primjer, takav rad bi podrazumijevao edukaciju roditelja, zatim uključivanje univerziteta i drugih institucija u proces afirmacije ove problematike i animiranja ljudi da se što više zainteresuju za važnost etičkog postupanja prilikom korišćenja modernih tehnologija. Dakle, u svemu ovome informatičari mogu odigrati važnu ulogu.

Iz svega navedenog, nameću se sljedeći zaključci:

U etičkom smislu, „virtualni“ svijet bi morao da prenese dobru tradiciju „nevirtualnog“ svijeta. U tom smislu, poslovni i društveni odnosi na internetu moraju se graditi na **povjerenju**. Psihološka i etička dimenzija povjerenja nijesu

izgubile na svojoj važnosti zbog promjene u prirodi medijuma društvenih odnosa. Štaviše, u virtuelnom prostoru, koji često omogućava anonimnost kao stvar slobodnog izbora, povjerenje ima jaču funkciju nego u tradicionalnim odnosima koji su obavezno uključivali fizički kontakt. Naporedo u vezi s pitanjem povjerenja nalaze se i pitanja pouzdanosti i relevantnosti informacija koje ostavljamo ili tražimo na internetu. Sve što se „virtuelno“ dijeli u današnjem svijetu počiva na shvatanju ili neshvatanju pitanja povjerenja.

Za bolje razumijevanje virtuelnog svijeta, odnosno svih njegovih segmenata, neophodno je da lingvistika i etika daju svoj doprinos u **razgraničavanju osnovnih pojmova** koje brz tehnološki razvoj i priroda savremenog života nerijetko prepuštaju slobodnom tumačenju, te se stoga nerijetko zloupotrebljavaju. Ovakvi pojmovi su, na primjer: „informacije“, „podaci“, „znanje“ – kao neki od osnovnih pojmova savremenog, informacionog društva, koji se koriste u različitim kontekstima. Pored osnovnog značenjskog nivoa, neophodno je insistirati na razgraničavanju pojmova i njihovom dovođenju u jasnu i nedvosmislenu vezu. Na ovaj način se dolazi i do preciznije definicije savremenog, informacionog društva. Nemoguće je primijeniti etičke principe na društvo čija se priroda i suština stalno mijenjaju, koje je toliko fluidno da je na njega nemoguće uticati, čije je kretanje nemoguće prepoznati i definisati. U ovom smislu je od posebne važnosti insistirati na kontinuitetu u obrazovanju u doba sveopšte i sveprisutne „informisanosti“.

Privatnost je jedno od ključnih etičkih pitanja današnjeg „otvorenog“, „izloženog“ svijeta, svijeta-izloga, u kojem sadržaj koji se može dobiti ili podijeliti prelazi, nekad se čini, granice mogućeg. Na informaciono društvo više nije moguće prenijeti tradicionalna shvatanja privatnosti. Ono što je nekada bilo lično u starom svijetu, u informacionom društvu više nije, privatnost je kategorija koje se ogroman broj ljudi dobrovoljno odriče. U tako izmijenjenim okolnostima, na taj način „poremećenim“ odnosom između javnog i privatnog, potrebne su i nove etičke kategorije. Postavlja se niz novih pitanja. Šta je, na primjer, zaista „dobro“ a šta „moralno“ na društvenim mrežama, na primjer? Nove okolnosti zahtijevaju nove granice, kao i nova pravila, i ubrzan razvoj etike kao discipline.

Poseban problem može da predstavlja i **gomilanje informacija**. Šta je istinski relevantno u svijetu u kojem sve, od trivijalnosti do tragedije, može svakodnevno da bude vijest dostupna svakom umreženom stanovniku planete? Priroda informacije se promijenila, došlo je do ogromnog transfera fokusa sa njenog sadržajnog dijela, na njenu ogromnu moć reprodukcije. To dovodi do beskrajne količine informacija koje kruže i stežu obruč oko planete i zanemarljivo malog broja filtera informacija, što postavlja ogromni znak pitanja pred etičku dimenziju same informacije: da li je takva informacija dobra? Da li je trivija jednako važna kao tragedija? U epistemološkom smislu, šta je tačno informacija? U vrijeme ovako

visoke reproduktivnosti informacija, plasiranje netačnih informacija koje u realnom vremenu mogu da obiđu svijet predstavlja etički problem za sebe.

Među dvadeset najtraženijih zanimanja budućnosti, na najvišim pozicijama je nekoliko zanimanja koje se tiču informacionih tehnologija. To znači da će informatičari, sa svojim raznovrsnim znanjima čiji ukupan fond svakodnevno i vrtoglavo raste, **nastaviti da oblikuju naš svijet**. U tom smislu, informatička znanja se ne mogu nastaviti dijeliti bez neophodne etičke i teorijske podloge koja bi morala da uzme u obzir činjenicu da tehnička znanja više nijesu dovoljna. Informatičko obrazovanje je neophodno što hitnije poduprijeti sa etičkog aspekta, koji će uzeti mnogo širu perspektivu za svoju polaznu osnovu. Onaj ko oblikuje svijet, mora preuzeti odgovornost. Nauka i tehnika su neimari svijeta u kojem živimo, a etika mora postati njihov dio. U suprotnom, postaćemo stranci u sopstvenom svijetu i informaciono društvo više neće biti društvo ljudi.

Zaključak

Opstanak modernog društva je nemoguć bez uvažavanja etičkih normi.

S obzirom na to da je današnje društvo obilježeno činjenicom da se mnogi poslovni procesi sele u „virtuelnu stvarnost“, pogrešno je misliti da nam je etika u tom smislu nevažna. Naprotiv, jedan od osnovnih preduslova za kvalitetno funkcionisanje svih subjekata na internetu jeste poštovanje tradicionalnih etičkih normi, uz uvažavanje i onih novouspostavljenih. Zato je važno da i kreatori informacionih sistema i njegovi korisnici poštuju i pridržavaju se etičkih normi koje postoje u eri digitalizacije društva.

Literatura

1. Milićević, V. (2002). *Internet ekonomija*. Beograd: Fakultet organizacionih nauka.
2. Gejts, B. (2001). *Poslovanje brzinom misli: korišćenje digitalnog nervnog sistema*. Novi Sad: Prometej.
3. Ček, M. (2000). *Budućnost mreže: 7 cybertrendova koji će davati smjernice vašem poslovanju, stvarati nova bogatstva i određivati vašu budućnost*. Zagreb: Mate.
4. Riderstrale, J., Nordstrom, K. (2004). *Funky business kapital igra kako talenat svira*. Beograd: Plato.
5. Riderstrale, J., Nordstrom, K. (2006). *Karaoke kapitalizam*. Beograd: Plato.

6. Skarzinski, P., Gibson, R. (2009). *Inovacija pre svega*. Beograd: Finesa.
7. Creative Capitalism – Essazs by B. Gates and W. Buffet – M. Kinsley

ETHICAL ISSUES OF DIGITALIZATION

Abstract

We now live in a time of modern technologies. It has been widely used across all segments of the human existence. It has made a particular impact on education. In addition to a great number of advantages that modern technology brought to mankind especially in the field of education, we must keep in mind negative side of these processes. It is exceptionally important to explain these harmful effects to younger population, because they are the biggest consumers of modern technologies.

This paper deals with ethical dimension of digital transformation in the society, that is all the processes of digitalisation that take place in such a society.

Keywords: *ethics, digitalization, education.*

Marijana TERIĆ¹

ELEMENTI SLOVENSКИH BAJKI U KNJIZI MILISAVA POPOVIĆA ZABORAVLJENA GORA – MITSKA BIĆA CRNE GORE

Rezime

U ovom radu autorka pronalazi najznačajnije elemente slovenskih bajki u knjizi *Zaboravljena Gora* crnogorskog stvaraoca Milisava Popovića, koji je, na osnovu poznatih likova iz slovenske mitologije, izgradio sliku svijeta u kojoj se javljaju natprirodni likovi dobra i zla, likovi ljudi i životinja, metamorfoze pojedinih likova, ustaljeni tipovi ponašanja. Budući da bajka polazi od mitološkog piomanja svijeta, Popović je narodnim motivima dao drugačiju obradu. Iz tog razloga ukazali smo na kompozicionu specifičnost pojedinih priča *Zaboravljene Gore* od kojih smo izdvojili dvije: „Serpenu“ i „Zagrivuka“. Niz funkcija koje smo prepoznali u njima čine morfološku osnovu bajki uopšte.

Na kraju zaključujemo da je Popovićevo djelo jedinstveno po svojoj imaginativnoj strukturiranosti, narativnom svijetu koji počiva na motivima narodne epike odnosno elementima slovenskog folklora. Ovo je knjiga čije priče progovaraju jezikom simbola, drevnih vremena, zaboravljenih legendi i mitova, priče kojima autor daje novo značenje.

Ključne riječi: *Milisav Popović, narodna epika, bajka, Serpena, Zagrivuk.*

¹ Dr Marijana Terić, Nikšić.

Kao jedan od najstarijih oblika usmenog narodnog stvaralaštva bajka je veoma specifičan književni žanr koji su mnogi istraživači tumačili s različitih aspekata. Iako o ovoj literarnoj vrsti postoji brojna literatura, čini se da bajka izmiče preciznijem teorijskom definisanju. Razlog tome jeste njeno udaljšavanje od narodnih izvora i preoblikovanje u umjetničku ili modernu bajku. Međutim, književni kritičari saglasni su da je bajka književna vrsta u kojoj se prepliću čudesno i natprirodno, odnosno priča koja počiva na iracionalnim elementima. Ana Pintarić ističe da je bajka jednostavna prozna vrsta prepoznatljiva po čudesnim pretvaranjima, jedinstvenom zbiljskom i nadnaravnom svijetu, ponavljanju radnje, prepoznatljivim likovima, sukobu dobra i zla, nagradi i kazni... (Pintarić, 2008: 7).

Važnu ulogu u određenju bajke ima pojam čudesno, za koji je francuski teoretičar Cvetan Todorov naveo da se najčešće vezuje za bajku, jer u slučaju čudsnog, kako objašnjava, natprirodni činiooci ne izazivaju nikakvu posebnu reakciju ni kod junaka ni kod podrazumijevanog čitaoca (Vidi: Todorov, 2010: 53). Važnost kategorije čudesno u poimanju bajke isticali su i mnogi folkloristi i teoretičari, jer čudesno u bajci živi kao da je stvarno i daje joj osnovno obilježje. Budući da je bajka s vremenom pretrpjela određene transformacije, možemo govoriti o klasifikaciji bajke na narodne, moderne (umjetničke) i fantastične bajke ili fantastične priče. U tom kontekstu, potrebno je naglasiti da je danski pisac Hans Kristijan Andersen izveo bajku iz okvira narodnih klišeja, tako da je umjetnička bajka svoj najveći domet imala u njegovom stvaralačkom opusu. A značajan korak u transformaciji bajke i njenom približavanju fantastici napravio je engleski pisac Luis Kerol.

Elemente narodnih ili slovenskih bajki koji se približavaju fantastičnoj priči prepoznajemo u u knjizi *Zaboravljena Gora – Mitska bića Crne Gore* (Podgorica, 2008) crnogorskog pisca Milisava Popovića. Popović je rođen u Nikšiću 1978. godine. Nakon osnovnog i srednjeg obrazovanja školovanje nastavlja u Beogradu na Katedri za međunarodne odnose i diplomatiju na Fakultetu političkih nauka i 2003. godine postaje diplomirani politikolog za međunarodne poslove. Godine 2008. publikuje knjigu *Zaboravljena Gora – Mitska bića Crne Gore* koja se smatra prvim djelom epske fantastike o mitskim bićima u Crnoj Gori. Time Popović postaje začetnik ovog žanra fantastične proze u svojoj zemlji. Knjiga će za samo dva mjeseca postati bestseler na prostoru Crne Gore i Srbije, a u novembru iste godine Popović dobija „Orfejevu liru“, prvu nagradu za prozu na Međunarodnoj književnoj manifestaciji „Orfejeva lira“, koja je održana u Bugarskoj u organizaciji Akademije za evropsku kulturu. Njegovo drugo djelo *Pred buđenje* objavljeno je 2012. godine u okviru izdavačke kuće „Gligorije Dijak“ i predstavlja zbir autorovih najčitanijih kolumni i priča.

U okviru nacionalne akcije (NAJ AKCIJA) koja je organizovana sa ciljem da se istaknu pojedinci i događaji koji su obilježili 2008. godinu u Crnoj Gori, devet kategorija je dobilo svoje laureate u februaru 2009. godine. Nagrada za najbolju knjigu pripala je Milisavu Popoviću – za knjigu *Zaboravljena Gora*. Ovo djelo postalo je prvo „omiljeno štivo“ u Crnoj Gori, a za knjigu je glasalo više od 10.000 građana (<http://www.milisav.me>). Popović je autor velikog broja kolumni epske fantastičke proze, koje su doživjele veliki uspjeh izvan granica Crne Gore, a neke su objavljene i u inostranstvu.

Zaboravljena Gora sabira priče o poznatim mitskim likovima iz slovenske mitologije, odnosno priče o bićima koja su sačuvana u sjećanju slovenskih i balkanskih naroda, ali i onim stvorenjima o kojima se malo zna ili koja literatura nije zabilježila do tada, tako da ih Popović oživljava na jedan autentičan način kroz svoje prozno djelo. Čitaoci se tako upoznaju s patuljcima Gilzivitima, Alebima, Drvozbom, demonskim Zagrivukom, Jaudima, Jaganima, Valgorima, Svarogom, Drekavcem, Zduvačima, Usoljenikom i drugima stvorenjima.

Ukoliko pođemo od tvrdnje Vladimira Propa da su stalni, nepromjenljivi elementi svake bajke funkcije likova, neophodno je izdvojiti ona značenja koja konkretna funkcija ima u toku radnje. Vladimir Prop pod funkcijom podrazumijeva postupak lika značajan za tok radnje. On objašnjava da likovi u bajci, koliko god bili različiti, čine jedno te isto: „Za proučavanje bajke važno pitanje je šta čine likovi u bajci...“ (Prop, 1982: 27). Budući da Prop bajke proučava po funkcijama likova, pokušaćemo da u ovom radu izdvojimo poznate likove iz slovenskih bajki poput Svaroga, zmijskog cara, vampira, vila, zlih duhova i drugih natprirodnih bića.

Strukturirajući *Zaboravljenu Goru* od različitih naslova mitskih stvorenja, Milisav Popović opisuje porijeklo i ulogu određenih bića slovenske mitologije, ali tako da u okviru postojećih predanja i vjerovanja gradi nova značenja. Tako u priči „Svarog“ zapisuje da u mitologiji Slovena postoji biće istog imena (u rangu božanstva), ali da njegovo tumačenje osim naziva, ne posjeduje nikakvu drugu sponu sa njim. Autor navodi da je Svarog prinuđen da živi između dva svijeta jer su to stvorenja nesposobna da budu prihvaćena kako od ljudi tako i od vila (Vidi: Popović, 2008: 26). On gradi priču o Svarogu po imenu Ljudevit koji je odbranio drevni grad Anagastum i njegove stanovnike od upada čopora vukodlaka. Isto tako izdvaja i njegovu oholu prirodu zbog koje je ostao zarobljen uz duboke stijene, pa Popović razgrađuje mit o Svarogu kao vrhovnom bogu neba.

Na sličan način gradi priču o drekvavcu kao krvoždernom stvoru; psoglavcima kao tajanstvenim bićima Balkana koja potiču iz dubina crnih planinskih jezera; Navu – duši nekrštenog muškog djeteta koje je rano preminulo i ne dozvoljava svijetu da bude zaboravljen; Jaudima koji, po riječima Popovića, nemaju svog

parnjaka u drugoj mitologiji; vještici Jagani koja postaje Baba Roga; vampirima; usoljeniku – siročetu koje svoju dušu pretače u so; zduvačima kao i drugim natprirodnim bićima.

Sve to omogućilo je autoru da na osnovu poznatih likova iz slovenske mitologije izgradi sliku svijeta u kojoj se javljaju natprirodni likovi dobra i zla, likovi ljudi i životinja, metamorfoze pojedinih likova, ustaljeni tipovi ponašanja, zbog čega pojedine priče *Zaboravljene Gore* poprimaju bajkovite elemente. S obzirom na to da osnovni predmet istorijskog proučavanja bajki jesu njeni motivi, jasna je tvrdnja Nova Vukovića da zastupnici tzv. *mitološke teorije* braća Grim „vjeruju da su bajke izvedene iz jedne pramitologije (vjerovatno rimske) koja se zatim inkorporirala i u druge mitologije“. (Vuković, 1996: 165). Dakle, po toj teoriji bajka je ostatak i refleks mita. Budući da bajka polazi od mitološkog piomanja svijeta, Popović je narodnim motivima dao drugačiju obradu. Iz tog razloga možemo govoriti o kompozicionim specifičnostima pojedinih priča *Zaboravljene Gore*, od kojih izdvajamo dvije: „Serpenu“ i „Zagrivuka“. Niz funkcija koje smo prepoznali u njima predstavljaju morfološku osnovu bajki uopšte.

Kao i većina bajki, priča o Serpeni ima veoma kratak uvod koji po riječima Vladimira Propa predstavlja važan morfološki element označen kao početna situacija (Vidi: Prop, 1982: 34). Čitaoci saznaju da je Serpena kćerka zmijskog cara, rođena nadomak Perasta, koja se sveti ocu jer joj oduzima mogućnost da svuče zmijsku kožu i postane zmaj. Ona proždire njegovu vilinsku ženu – svoju majku, čime nanosi štetu svom roditelju, pa u tom postupku prepoznamo veoma važnu funkciju – nanošenje štete jednom od članova porodice. Za ovu funkciju Prop navodi da se pomoću nje pokreće radnja bajke, odnosno nanošenjem štete nekom od likova otpočinje zaplet. Serpena je prikazana kao demonsko biće koje se hranilo mrtvim mornarima i morskim psima, činilo užasne pokolje, proždimalo djevice, a onda iznenada nestalo „ostavivši za sobom udavljene mještane ribarskog naselja, ali začudo nepojedene“ (Popović, 2008: 91).

Nakon pet decenija ova morska neman izrasta u djevojku, a potom u zlu ženu iz čijih leđa izbijaju zmajska krila, zbog čega je narod nazvao Morskom vješticom:

„...E, upravo nakon tih pet decenija, u Perast je stigla priča koju izrekoše mrtvi

...izrasla je u djevojku moćnu poput orkana, a ova opet u ženu silnu i zlu poput samog srca pakla... Iz leđa su joj izbila zmajska krila, a bezvremeno lice je otkrivalo veličanstvenu ljepotu. Sebe je nazivala Serpenom i tvrdila da je nekoć bila kći zmijskog cara.

Narod sa istoka je, dočim, prosto nazivao Morskom vješticom.“ (Popović, 2008: 93)

U ovom dijelu priče dolazi do transformacije lika, odnosno junak dobija nov izgled što čini sljedeću funkciju bajke koju Prop naziva *preobražavanje*. Kako bi je zaustavili da proždere sve ono čega se dokopa, mještani su morali da pronađu krilo koje je zmijski car davno sakrio negdje oko Perasta. U ovaj dio priče uvodi se nova funkcija karakteristična za strukturu bajke, a nju Prop naziva *kažnjavanje*. Uz pomoć moćnog Svaroga (prisutnost pomagača odlika je narodne bajke) mještani pronalaze krilo, a potom parčad zmijske kože ugrađuju u svetionik čime je Morska vještica Serpena lišena sposobnosti da stupi na suvo tlo i napada posade izgubljenih lađa. Iako se priča završava pobjedom dobra nad zlom, „Serpena“ nema tipičnog uvoda ni završetka, „ali se zbog bajkovitoga načina pripovijedanja često osjeća duh narodne bajke“ (Giacometti, 2013: 58). Sukob dobra i zla dobija drugačiju doradu, nemamo stereotipnu kompoziciju bajke, glavni junak nije nosilac pozitivnih osobina, fabula je bogatija, izostavljena je i pouka zbog čega priča poprima obilježja fantastične proze.

Kako je Popovićeve konstrukcija slike svijeta drugačija od one koju pratimo u narativnom prostoru bajke, upravo zbog izostavljanja mnogih funkcija i unošenja niza inovacija, žanrovska struktura bajke, koju je utvrdio ruski folklorist Vladimir Prop, modifikovana je tako da se priča „Serpena“ približava fantastici i miješa sa njom zbog čega sadrži i elemente moderne bajke. A „moderna bajka takva je pripovijed koja se kao vrsta približava fantastici, i tako postaje hibridni žanr, koji istodobno pripada i bajci kao vrsti i fantastici kao skupini žanrova“ (Đakometi, 2013: 62).

Izrazito negativan lik Serpene kao gramzive kćeri zmijskog cara, krvožderne nemani koja proždire ljude i čini razna zlodjela, omogućio je autoru da razgradi kanon bajke i upusti se u jednu vrstu eksperimentisanja s pričom. Čudesnost „Serpene“ počiva na natprirodnim moćima Morske vještice, koja na kraju dobija izgled „divne djevojke krvavih usana“ sa usporenim lepetom ogromnih krila. Ovakav opis asocira na priče strave ili priče takozvanog horor žanra, što potvrđuje i motiv straha koji je naročito izražen na kraju priče kad autor zapisuje da su morski vukovi u strahu od ugledane pojave okretali kormilo na suprotnu stranu i bježali glavom bez obzira: „Pitanje je kada će neko u Perastu razrušiti i to zdanje i osloboditi Serpenu moćnih lanaca, i vječno izgnanstvo na divljem moru zamijeniti povratkom demona svom domu... željnog krvi“ (Popović, 2008: 95). Posljednjom rečenicom sugerise se otvoren kraj tipičan za fantastičku priču u kojoj je naglasak na demonskoj prirodi Serpene, koja se od morske nemani preobražava u djevojku. Na osnovu toga možemo konstatovati da je Popović zahvaljujući ovom liku ostvario prelaz iz bajke u fantastičnu priču u kojoj se kao centralni junak nalazi upravo čovjek i njegova kompleksna priroda. Sličan princip prepoznatljiv je i u drugoj priči *Zaboravljene Gore* koja nosi naziv „Zagrivuk“.

„Zagrivuk“ je priča u kojoj se u ulozi likova nalaze životinje, koje pripadaju kategoriji dobra, dok zlo čine ljude kao nosioci demonskog u sebi. Radnja se odvija nekada davno u gradu Risnu oko kojega je mnogo nemirnih duša ostalo zarobljeno na dnu Jadrana, a „smrt bješe sitna cijena za čudesa koja su ih čekala“ (Popović, 2008: 228). Jedno od tih čuda dolazi sa dalekog Istoka na obalu Risna i svojim izgledom zadivi moreplovce koji su tvrdili da su vidjeli i preživjeli zlu ljepotu nimfe. Riječ je o bijeloj vučici sedefastog krzna i očiju nalik kapima krvi, koju su, po riječima jednih, anđeli spustili na zemlju, dok su drugi tvrdili da je bila samo jedna iz čudesnog čopora koji je živio u zemlji u kojoj i Zmijski car imao svoj harem. Na planini okovanoj snijegom i ledom – Vučju, vučica donosi na svijet četiri vučića od kojih je samo jedan imao njene oči i krvav plamen u očima, ali bješe nekako bolešljiv i povučen.

Budući da se u bajkama kao junak često pojavljuje marginalna osoba, najmlađe dijete, ono koje se nekim svojim osobinama izdvaja od ostale djece, tako se i u Popovićevoj priči bolešljivi vučić javlja u ulozi centralnog lika nakon smrti majke koju ubijaju lovci. U ovom dijelu priče čovjek je opisan kao nosilac zla i svireposti, zvijer koja nanosi ogromnu bol bijeloj vučici čije sedefasto krzno čupaju nazubljenim motkama, a njeno smrtno izmrcvareno tijelo guraju sa ivice obronka. Okrutnost i nemilosrdno mučenje ispoljavaju i djeca lovaca koja se igraju tako što probadaju mekane stomake mrtvih vučića „pune nesvarena mlijeka“. Vatreooki, kako ga Popović u priči naziva, posljednji put ugledaće sedefasto tijelo svoje majke, bijele vučice, a onda „otac i sin, dva čudovišta“, kako čitamo u tekstu, *zaklaše i njega i započeše dranje*.

Ovako nijansirani likovi ljudi i životinja veoma su važni za razumijevanje priče, jer Popović osobine vuka kao opasne životinje pripisuje čovjeku. Na taj način, neimenovana „ljudina“, kako ih autor naziva, nije ništa drugo do krupna zvijer krvoločne prirode. Ovo je dio teksta u kome dolazi do prelaza iz bajke u antibajku. Smrću vatreookog vučića, Popović ne zatvara priču. „Iz goleme tuge i čiste duše bića kojeg su ubile zvjerine rodio se demon najgori od svih“ (Popović, 2008: 236). Nazvaše ga Zagrivuk. Ponovno rađanje i preobražaj vuka u demonsko stvorenje koje će osvetiti svoju i smrt majke vučice rađa i mit o „avetinjском vuku crvenih očiju, ogromnog tijela i bijelog krzna“ (Popović, 2008: 236). Pišući o vukodlacima, Dejan Ajdačić navodi da je drevna vjera u htonske crte vukova podrazumijevala nadljudske moći pretka i njegovu sposobnost da mijenja oblik (Vidi: Ajdačić, 2021: 160).

Ako pođemo od toga da u narodnim vjerovanjima Slovena promjena ljudskog oblika u neljudski može biti nametnuta nečistom silom ili zlim čarima, „a u slučaju nekog sagrešenja može biti i kazna za učinjeni greh“ (Ajdačić, 2021: 159), preobražaj vuka u avet koja luta i donosi smrt gdje god se pojavi predstavlja kaznu i prokletstvo za one ljude koji su osjetili slad mučenja mrtvih vučića i

bijele vučice „neobičnog mirisa i vatrenog pogleda“ (Popović, 2008: 229). Ovakav postupak junaka koji se odnosi na kažnjavanje neprijatelja, karakteristična je funkcija bajki koju je Vladimir Prop označio kao kažnjavanje. Poput bajki, Popovićeve priča se završava kaznom: „... ali, malo ko zna, da avetinjski vuk, nakon što posije smrt, odlazi do oštrog grebena iznad Risna sa kog, krvavih očiju gleda u jato zvijezda daleko iza horizonta... na čudesno mjesto gdje je odrasla njegova mati“ (Popović, 2008: 236). Dakle, simbol zla i opasnosti je čovjek na koga pada prokletstvo zbog mučenja životinja, tako da se vatrenooki vučić od ogromne boli pretvara u demona. Popović to opisuje riječima: „Nije Pakao jedino mjesto koje stvara demone. Nekad, tuga toliko golema da je nebesa ne mogu podnijeti, vraća se na zemlju i traži danak, najteži od svih“ (Popović, 2008: 236).

Šuma, u kojoj se nalazi vučić, čest je motiv u bajkama. Šuma „predstavlja labirint psihe, neprohodan i opasan kad se izgubimo u slabosti vlastitih osjećanja i misli, ali istovremeno i jedino mjesto gdje imamo priliku pronaći put za izlazak iz labirinta do jasnoće i istine“ (Starčević Vukajlović, 2018).

U ovoj priči mjesto radnje je precizirano (grad Risan), opisi su sadržajni u odnosu na ostale priče, a likovi individualizovani što predstavlja odliku modernih bajki. Budući da se u ulozi junaka nalazi bijela vučica, a potom vatrenooki vučić, čitaoci prate psihološko stanje lika, nemoć i tugu vučića koji posmatra mučenje svoje majke, duboki uzdah patnje dok gleda zagasle oči bijele vučice, bol koji čupa život iz njegovih grudi. „U svakoj ovoj slici zatvoren je jedan komad ljudske psihologije i ljudske sudbine, komad radosti i patnje, koji se bezbroj puta odigrao u životu naših predaka... (Jung, 1969: 163). Zato priča o Zagrivuku sadrži elemente bajke, jer „omogućava putovanje u unutrašnjost ljudskog uma, u misteriozna područja nesvjesnog [...] i traži odgovore na ključna pitanja života“ (Vidi: Betelhajm, 1978: 39).

S obzirom na to da životinje u bajkama mogu biti svrstane u ovostrane i onostrane i prikazane realistički i fantastično (Radulović, 2009: 196), lik vatrenookog vučića prostorno pripada ovostranom biću i nema fantastičnih atributa, ali Popović ostvaruje prelazak iz jednog svijeta u drugi tako što uvodi motiv reinkarnacije u vidu demonskog stvorenja koje ima funkciju da kazni čovjeka za počinjeno zlo. Iako su u bajkama česti preobražaji čovjeka u životinju ili neko natprirodno biće, u Popovićevoj priči dolazi do pretvaranja životinje u natprirodno biće koje baca prokletstvo i kažnjava čovjeka. Nemanja Radulović navodi da „povezivanje životinjskog oblika s takvom kaznom ili prokletstvom ukazuje na uticaj etičkih i religijskih slojeva bliskih predanju i legendi, odnosno često i hristijanizaciju“ (Radulović, 2009: 206).

Preobražaj vuka u demonsko biće ukazuje na postojanje dvojne prirode, koja ima svoja mitološka, fantazmatska i simbolička značenja (Vidi: Ajdačić, 2021: 171). Dejan Ajdačić objašnjava da su se slovenski pisci 19. vijeka oslanjali na

mitološke motive i likove slovenskog folklora, ali da su ih isto tako nadgrađivali, dodavali drugačije motivacije, pri čemu preobražaj lika prati ispreplijetanost zvjerskog i ljudskog identiteta, a ta promjena vodi ka promjeni pogleda na svijet.

Na kraju treba napomenuti da *Zaboravljena Gora – Mitska bića drevnog Balkana* Milisava Popovića predstavlja djelo jedinstveno po svojoj imaginativnoj strukturiranosti, narativnom svijetu koji počiva na motivima narodne epike odnosno elementima slovenskog fantastičku prozu. Ovo je knjiga čije priče progovaraju jezikom simbola, drevnih vremena, zaboravljenih legendi i mitova, priče kojima autor daje novo značenje, odnosno novi „život“. Popović je iskazao umjetnost stvaranja različitih svjetova, jezičku kreaciju i prevazilaženje tradicionalnih predstava o svijetu koji nas okružuje. Njegov stvaralački koncept donosi drugačije perspektive sagledavanja i tumačenja književnosti, ali i potpuno drugačiji senzibilitet i poetiku literarnog djela.

Literatura

1. Ajdačić, D. (2021). Vikodlaci – oboritnji i psoglavci u odabranoj slovenskoj prozi 19. veka. „Poznańskie studia slawistyczne“. 159–171.
2. Betelhajm, B. (1978). *Značenje bajki*. Beograd: Prosveta.
3. Crnković, M. (1980). *Dječja književnost*. VI izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
4. Giacometti, K. (2013). Od čudesnoga do fantastičnoga: dimenzije svjetova Ivane Brlić-Mažuranić i Nade Iveljić, „Libri et Liberi“, sv. 2 (1): 51–64.
5. Jung, C. G. (1969). *Lavirint u čovjeku*. Beograd: Vuk Karadžić.
6. Jung, C. G. (1988). *Duh bajke*. Beograd: Panpublik.
7. Pintarić, A. (1999). *Bajke: Pregled i interpretacije*. Osijek: Matica hrvatska.
8. Popović, M. (2008). *Zaboravljena gora – Mitska bića Crne Gore*. Podgorica. (samizdat).
9. Prop, V. (2012). *Morfologija bajke* (prev. Petar Vujičić). Beograd: Biblioteka XX vek.
10. Radulović, N. (2009). *Slika sveta u srpskim narodnim bajkama*. Beograd: Institut za književnost i umetnost.
11. Starčević Vukajlović, M. (2018). *Skriveno značenje bajki. Nova akropola – kulturna udruga*. <http://nova-akropola.com/filozofiji%20psihologija/psihologija/skrivenoznacjenje-bajki/> 6. 8. 2021

12. Todorov, C. (2010). *Uvod u fantastičnu književnost* (prev. Aleksandra Mančić). Beograd: Službeni glasnik.
13. Vuković, N. (1996). *Uvod u književnost za djecu i omladinu*. Podgorica: Unireks.

ELEMENTS OF SLAV FEARY TALES IN THE BOOK FORGOTTEN MOUNTAIN – MYTHICAL CREATURES OF MONTENEGRO WRITTEN BY MILISAV POPOVIĆ

Abstract

The author of this paper is seeking for key elements of Slav Fairy Tales in the book *Forgotten Mountain* written by Montenegrin writer Milisav Popović, where he built his own picture of the world with supernatural characters of good and evil, characters of people and animals, metamorphosis of certain characters, common types of behaviour. As Fairy Tales belong to folklore genre of the mythical folk world, Popović took an entirely different approach to his mythical folk characters. That is why we pointed out some specific features of his stories of the *Forgotten Mountain*. To show writer's creative approach we chose two stories: "Serpena" and "Zagrivuk". In these tales we recognized many characteristics that are fundamental basis for any tale in general.

We consider that Popović's work is unique regarding its imaginative structure, narrative world based on folk-epics and elements of Slav folklore. Stories in this book speak language of symbols, medieval times, forgotten legends and myths. Author gives a whole new meaning to these stories.

Keywords: *Milisav Popović, folk-epics, Fairy Tales, Serpena, Zagrivuk.*

Маријана ПРОДАНОВИЋ¹
Саша ЧОРБОЛОВОВИЋ²

О НЕКИМ МОГУЋНОСТИМА КОНТАКТНО- КОНТРАСТИВНОГ ПРИСТУПА ЛИНГВИСТИЧКИМ ДИСЦИПЛИНАМА У НАСТАВИ СРПСКОГ И ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА НА УНИВЕРЗИТЕТСКОМ НИВОУ

Резиме

Овај рад се бави примјеном контактано-контрастивног приступа настави/подучавању у оквиру микролингвистичких дисциплина на енглеском и српском језику, са циљем да укаже на неке од могућности примјене овог приступа настави у свим њеним облицима. Овај стручни предлог могућег начина рада треба да послужи за побољшање ефикасности наставе и остваривања бољих исхода наставног процеса, а заснован је на искуственим активностима у раду на универзитетском нивоу на студијском програму Англистика.

Кључне ријечи: *контрастивна анализа, енглески језик, српски језик, лингвистичке дисциплине.*

¹ Ванредни професор, Универзитет Сингидунум, Пословни факултет у Београду.

² Доцент, Универзитет Сингидунум, Пословни факултет у Београду.

Увод

Савремена настава језика на универзитету подразумева интерактивно усвајање наставних садржаја, процедурално знање и оспособљавање студентата за цјеложивотно учење. Уколико овоме додамо неопходност прилагођавања ери дигитализације и новом профилу студената,³ све чешћој синхроној/асинхроној или хибридној настави, онда је проналажење и употреба нових техника подучавања савремених наставних средстава сасвим оправдана, штавише – неопходна.

У процесу потраге за напреднијим, иновативнијим, чини се да често посежемо за екстерним, оним што ће, на површинском нивоу, да се учини пријемчивим, мање тражећи могућности које се налазе у нама самима. Овај рад, отуда, има за циљ да – фокусирајући се на појмове који долазе из лингвистичких дисциплина (фонологија, морфологија, лексикологија, семантика, синтакса, прагматика, уз правопис), у ери која је обојена дигиталним, укаже на неке нове могућности примјене контактано-контрастивног приступа подучавању ових дисциплина и потенцијалном тестирању у онлајн околностима, гдје контрастирање укључује матерњи – српски језик, и енглески језик који се изучава на универзитетском нивоу, а ослањајући се на претпоставку да ће оваква, колаборативна, пракса да буде вишеструко корисна – како за наставнике, тако и за студенте.

Подучавање и провјера знања у савременом друштву

О информатичкој писмености – како наставника, тако и ученика, говорили смо и слушали много током протеклих деценија. Као резултат интеграције технологије у област образовања, настали су бројни онлајн курсеви отвореног типа, креирани на платформама подржаним новим технологијама. Чини се пак да – непосредно прије нове ере којој смо посвједочили у сутон 2019, овакве форме нијесу доживјеле пун потенцијал; извјештаји из 2015. године указују на то да се више од половине институција из области високог образовања у САД изјаснило негативно, односно указало на то да не планира да уводи овакве образовне моделе у своју праксу (Ален и сар., 2016, стр. 6).

³ Данашње генерације називају се дигиталним урођеницима или нет-генерацијама које се боље сналазе у окружењу са сликама него са текстом, технологијом одлично владају, а садржаје воле да усвајају на забаван начин. „Уобличавањем наставног садржаја у подцелине из којих се стиче знање на забаван начин кроз игру, повећава се вероватноћа достизања жељеног нивоа знања из области као целине. Користећи велику могућност рачунарске графике и интерактивности у мултимедијалним апликацијама, ствара се директна повратна веза између динамике стицања новог знања студената.“ (Минић, Спалевић, и Гаџић, 2011, стр. 1681).

Уз онлајн, упознали смо се и с комбинованим (Продановић, 2020, 2021) моделима наставе, који су у претходном периоду (прије 2019) углавном били питање појединачног избора. Оно што су сви побројани модели, без сумње, захтијевали јесте додатна обука, припрема свих учесника, инфраструктура и мотивација да – и када се створе сви услови – заживе у стварним околности-ма (Кастро, 2019, стр. 2542).

Како је провјера знања саставни дио наше образовне праксе, и овај сегмент је постао изложен корјенитим промјенама, заснованим на подршци ИКТ-а. Отуда не чуди да је једна од водећих смјерница, када је образовање у ковид 19 наметнутој ери у питању, она која се односи на тестирање у онлајн окружењу (Рапанта и сар., 2020, стр. 22–23).

Традиционални тестови, који се ослањају на оловку и папир, и даље су, упоркос напретку на пољу дигитализације, којем смо свјedoци, у широкој употреби (и када је у питању језик, тј. страни језик). Немали је број тестова у вези с провјером знања језика чији се модел није мијењао годинама, а међу њима су и: IELTS, CPE, CAE, SAT, TOEIC и др. Чини се да су, пратећи ове традиционалне, стандардизоване тестове, и наставници широм свијета одлучили да остану вјерни оним формама које су им већ дуго познате (Ван Патен, Трего и Хопкинс, 2015).

Свакако да неће сви тестови послужити истој сврси, а отуда – неће бити истовјетно перципирани од стране оних који им приступају; некада се сусрећемо с тестовима чији ће резултат директно да утиче на нпр. завршну оцјену, стипендију, награду, док некада радимо тестове након новообрађене наставне јединице, како бисмо, напросто, утврдили у којој мјери је представљено усвојено, односно – шта бисмо још могли унаприједити (Продановић, Гаврановић, Пантелић, 2020).

Тестови које везујемо за језик најчешће су отвореног или затвореног типа; Димитријевић (1976) наводи тест вишеструког избора, трансформацију/организацију реченице, проналазак синонимних форми, тест заснован на питању и одговору и друге (стр. 105–107). Иако је период када о њима говори Димитријевић далеко за нама, побројани облици, али и многи слични, који су настали као резултат контекстуалних модификација, и даље проналазе своје мјесто у учионицама.

Језичко контрастирање у подлози подучавања и провере знања – студија случаја

Контрастивна анализа није неуобичајена када је у питању изучавање језика (Кетфорд, 1968; ван Рензбург, 1983). Међутим, примјена контактано-контрастивног приступа у настави језика – уз континуирано контрастирање разноликих

језичких нивоа, уз примјену и на плану провјере усвојеног знања – није учестала. Премда наставници страног језика широм свијета настоје да повлаче паралеле међу феноменима о којима говоре у страном језику и сроднима који долазе из оквира матерњег језика ученика – некада ће несигурност, одговорност коју осјећају према позиву, ученицима и предметној материји да их одврати од те праксе – у жељи да избјегну потенцијалне грешке, недостатак преклапања, забуну (јер, иако са својим ученицима дијеле матерњи језик, односно знање језика, у многим случајевима осјећају да не посједују довољно знања о самом језику).

Настава из лингвистичких предмета у вези са страним језиком – на универзитетском нивоу традиционално се доминантно фокусира на циљани језик (овдје изузимамо само изучавање предмета из оквира контрастивне лингвистике).

Чини се пак да, и поред непобитног знања матерњег језика – знање о језику може умногоме да се унаприједи контактано-контрастивним приступом, који би, на тај начин, не само резултирао усвајањем појмова у циљаном, но и расвјетљавању бројних из домена матерњег језика; у коначници – тако креиране везе довеле би до свеобухватније слике, олакшале интерпретацију механизма у подлози бројних процеса, а знање учиниле трајнијим.

Не би ли се избјегле горепоменуте несигурности, често оправдано оклијевање наставника да говоре о материји која не представља њихову ужу струку – предлаже се модел који би укључио наставника из обје области – оног који говори о особеностима матерњег и оног који о потенцијалним еквивалентима говори из угла датог страног језика.

Како је циљ овог рада да пружи једну нову перспективу, укаже на могућност двосмјерног приступа – не само у наставним, но и у активностима провјере знања (како у традиционалном, тако и у онлајн, али и хибридном окружењу), илустроваћемо паралелизме примјера – из оквира лексикологије, морфологије, фонетике/фонологије, семантике, синтаксе, прагматике и правописа, који су настали као резултат колаборативног рада наставника, управо у процесу подучавања наведених дисциплина – на два језика.

Примјери који слиједе, као и њима сродни, пронашли су своју примјену у експерименталним, односно активностима вјежбе и само су дио могућности које нам ова два језика стављају на располагање.

Табела 1. Примјери ишћања у конћрасћу

Енглески језик	Српски језик
<p>PHONETICS-PHONOLOGY What do the sounds /t/ /s/ /p/ and /k/ have in common? a) Place of articulation b) Manner of articulation c) Voicing</p>	<p>ФОНОЛОГИЈА Шта повезује сљедећу групу гласова: З, С, Ж, Ш, Ф, Х? а) исто мјесто изговора б) исти начин изговора в) звучност (треперење гласних жица)</p>
<p>Select the word ending in a voiced bilabial consonant: a) Stop b) Numb c) Sing</p>	<p>Која се ријеч завршава звучним двоусненим сугласником? а) стоп б) врата в) сноб</p>
<p>WORD FORMATION-MORPHOLOGY The string comprising: tweet, retweet, tweeter represents: a) Inflectional paradigm b) Derivational paradigm c) Verb paradigm</p>	<p>МОРФОЛОГИЈА СА ТВОРБОМ РИЈЕЧИ Низ ријечи твит, твитовати, твитераш, твитерашки, ретвитовати, твитерашица, твитер представља: а) творенице б) породицу ријечи</p>
<p>Which is the odd one out – based on the role of the suffix? a) Worker b) Taller c) Smarter</p>	<p>На основу улоге коју носи наставак/суфикс, изолујте ријеч која не припада низу. а) подметач б) возач в) брисач г) увијач</p>
<p>MORPHOSYNTAX In which of the titles one can find the largest number of nouns? a) Enduring Love b) A Cat on a Hot Thin Roof c) A Farewell to Arms d) Lost in Translation</p>	<p>МОРФОСИНТАКСА Који наслов Андрићевих дјела садржи највише именица? а) Проклета авлија б) На Дрини ћуприја в) Травничка хроника г) Немири</p>

<p>Circle three characteristics the verbs in the pair TO TAKE-TO MAKE have in common.</p> <p>a) Irregular b) Regular c) Finite d) Non-finite e) Monosyllabic f) Disyllabic</p>	<p>Заокружи три заједничке одлике глагола у пару МИСЛИТИ – ЧИТАТИ.</p> <p>а) У инфинитиву су. б) Нелични су. в) Лични су. г) У императиву су. д) Једносложни су. ђ) Вишесложни су.</p>
<p>LEXICOLOGY- SEMANTICS What would be a near synonym for IMPLEMENTATION:</p> <p>a) Revalation b) Application c) Stagnation</p>	<p>ЛЕКСИКОЛОГИЈА – СЕМАНТИКА Шта треба да стоји умјесто знака питања? имплементација : спровођење = инструкција : ?</p> <p>а) упутство б) рецепт в) савјет</p>
<p>Select the sentence containing the largest number of words originally coming from French:</p> <p>a) She bought a baguette, some bacon, some sausage and was ready for the picnic. b) Tom has always been into engineering although I do believe he is more of an artistic type. c) I literally couldn't believe it – they could go on ad infinitum.</p>	<p>Која реченица садржи највише англицизама?</p> <p>а) Данас је у шопингу потрошила доста кеша. б) Са цогинга увијек објави неки селфи на сторију. в) Неће бити стриминга, а ни снимка предавања.</p>
<p>PRAGMATICS Which of the utterances below do you find the most polite?</p> <p>a) Pass me the salt! b) Will you pass me the salt? c) Can you pass the salt to me? d) Could you, please, pass me the salt?</p>	<p>ПРАГМАТИКА За који од исказа бисте рекли да је најучтивији?</p> <p>а) Додај ми ту со! б) Хоћеш да ми додаш со? в) Је ли можеш да ми додаш со? г) Да ли би, молим те, могао да ми додаш со?</p>

<p>Which email opening sequence would you opt for to address your professor?</p> <p>a) Dear professor, b) Hey, professor, c) Professor, d) Esteemed professor, e) Respected professor,</p>	<p>Која је форма обраћања примјерена у формалној размјени мејлова с наставником на универзитетском нивоу?</p> <p>а) Поштовани професоре, б) Здраво, професоре, в) Професоре, г) Драги професоре,</p>
<p>ORTHOGRAPHY</p> <p>Transcribe the phrases below, paying specific attention to IEL-FES patterns:</p> <p>a) British Museum b) Apple pie c) Oxford Street</p>	<p>ПРАВОПИС</p> <p>Како би требало написати транскрибовани облик назива авио-компаније <i>British Airways</i> у српском језику, поштујући и правило о писању великог слова?</p> <p>а) Британски авио превоз б) британски авио-превоз в) Бритиш ервејз г) бритиш ервејз</p>
<p>Which one is not spelt correctly:</p> <p>a) Blue eyed b) Roomate c) Zebra crossing</p>	<p>Да би ријечи видео позив, видео лекција, видео конференција биле правилно написане, недостаје један правописни знак.</p> <p>а) црта б) цртица в) коса црта</p>

- Када су у питању најмање језичке јединице – фонеме, оне које не преносе значење, али посједују читав низ дистинктивних обиљежја која их праве и чине да њихово мјесто у језику не буде ништа мање значајно у односу на комплексније јединице, и поред непобитних разлика на плану изговора – различитог (премда не значајно) позиционирања многих гласова – сличности између два гласовна система се, свакако, одсликавају у доменама категорија нпр. звучности, мјеста и начина (добрим дијелом) изговора, артикулатора који су укључени, заслужни за саму продукцију гласова, али и одређених алтернација; све наведено, посебно имајући у виду утицај латинског језика (посебно изражено за говорне органе) на оба језика – а када је у питању именовање бројних појмова – уз истицање непремостивих разлика (нпр. феномен ротичности у енглеском језику),

вјерујемо, може лакше да се савлада удвојеним – паралелним напорима и, на тај начин, континуираним упућивањем на појмове који ће лакше пронаћи пут до оних који их усвајају.

- Префикси и суфикси остварују значајну улогу у енглеском и српском језику – за потребе стварања нових граматичких категорија/облика, али и нових ријечи, лексема; проналазимо их у бројним творбеним процесима – и лако препознајемо значења која доносе (негација, поновљена активност, вршилац радње и др.); њихова је улога у преносу намјераване поруке немјерљива; и поред тога што не можемо да говоримо о апсолутним сличностима – када је у питању нпр. категорија падежа (у ширем смислу), категорија рода и сл., нема сумње да сличности у појавним облицима – позиционирању и значењским квалитетима префикса и суфикса у два језика постоје, а, посљедично, и у неким од процеса чији су саставни дио. Илустровани примјери управо указују на такве појаве – карактеристике ова два важна чиниоца у настанку нових ријечи, порука које размјењујемо.
- Односи који су у вези са сложенијим цјелинама – а у чијем су средишту морфологија, те, доминантно, синтакса – укључују значајније разлике међу два језика и није необично што паралелизми на овим пољима нијесу тако учестали, најприје због потенцијалне бојазни да, уколико се не пронађе линеарни еквивалент, увођење додатних појмова контрастирањем може отежати процес и довести до конфузије, утицати на исходе. У вези са тим, вриједи напоменути да – када је у питању ова, тако и све области уврштене у приказ – предложени приступ подразумијева својеврсну подлогу, не само знања језика, но и знања о језику (овдје говоримо о онима који студирају језик, те имамо испуњење тог критеријума), а како би се постојећи појмовни оквир обогатио. На овом мјесту треба бити посебно обазрив када су у питању категорије које, на први поглед, не проналазимо у једном од језика – али које, нека постојећа средства – могу одмијенити. И док врста и служба ријечи, вјерујемо, могу послужити као мјесто сусрета – овакав приступ може помоћи бољем разумијевању нпр. категорије аспекта (перфективности и дуративности) посебно, рекције и валенце глагола, транзитивности, те личности.
- Значењске везе су бројне и често веома комплексне, посебно када говоримо о пренесеном значењу, полисемији, појмовима из оквира апстрактног; синонимија (као и супротни – опозитни односи, антоними) на сродан начин се појављују у два језика – можемо да наиђемо на употребу префикса, разликујемо апсолутне синониме, проналазимо бинарне односе и др. Не треба заборавити ни све учесталију употребу англицизама и утицаја на

овај слој језика – не само када су у питању побројани, но и други односи; примјери питања илуструју управо наведено – а циљ им је да освијетле међуоднос два језика, снагу утицаја енглеског на српски (на плану вокабулара), као и да – са становишта теорије, укажу на сродност у селекцији синонима/антонима у два језика, и тиме допринесу олакшаном усвајању појмова (именилаца).

- Најапстрактнија, али и друштвено-културолошка највише условљена, осјетљива – јесте област прагматике – на коју вриједи обратити посебну пажњу у процесу учења и подучавања страног језика. Неусклађеност, омашке и пуко непознавање онога што је уобичајен, очекиван образац у датој култури, може довести до потпуног неуспјеха у комуникацији – и много више утицати на исходе исте у односу на грешке које долазе из оквира неких других дисциплина (саговорник ће више замјерити угрожавање његовог образа и недостатак нпр. адекватне поруке приликом извињавања но што ће погрешно употребићљен облик у простом прошлом времену или неуједначеност у кондиционалној реченици). Неки од образаца на које се можемо ослонити и показати прагматичку освијешћеност на страном језику са лакоћом се, још од почетних нивоа подучавања/учења језика могу усвојити. За друге је потребно више времена и пажње свих учесника процеса. Контактано-контрастивним приступом се, на овом мјесту, указује, на првом мјесту, на непремостиве разлике – оне које могу довести до неуспјеха у комуникацији међу културама – управо у настојању да се такве заобиђу. Наравно, потцртавају се и сличности које су примјетне и на овом нивоу – и поред тога што говоримо о припадницима различитих култура – једне високог (српски језик), а друге ниског контекста (енглески језик).
- Утицај енглеског језика на (међу другим свјетским језицима) српски језик на плану правописа је све снажнији и лако уочљив. Премда наш циљ није да контрастирање заснујемо на утицају енглеског на српски језик, вриједи не заобићи ову значајну тему и засновати примјере, добрим дијелом, управо на овом утицају – а како би се исти, тамо гдје доводи до одступања од норме стандардног српског језика, умањио или елиминисао. Осим тога – тема транскрипције и транслитерације, која је веома заступљена у савременим токовима језика у свијету – такође може бити ефикасно илустрована примјеном контактано-контрастивног приступа, гдје ће један језик, заправо, помоћи овом другом да правилно пренесе/напише/изговори намјеравано. Међу правилностима, али и неправилностима значајно мјесто може заузети и писање тачке, односно запете, посебно у комбинацији с бројевима, у њиховим различитим улогама – чиме се могу избјећи бројне недоумице – на оба језика.

Закључак и импликације

Рад је настао са тежњом да се заједничким напорима студентима филологије, који изучавају енглески језик, боље приближе појмови из оквира различитих лингвистичких дисциплина, кроз садејство српског и енглеског језика.

Поред традиционалног приступа у подучавању језика и провјери знања, могућ је и један нов и другачији заснован на контрастивној анализи. Он може да има своју примјену и у традиционалним, али и у виртуелним околностима приликом представљања материје, који активира знања два језика – матерњег и страног језика који се изучава, а са циљем умрежавања појмова, лакшег приступа појмовним доменима, трајнијег знања, и успјешније провјере усвојеног.

Овај стручни предлог могућег начина рада за побољшање ефикасности и остваривање бољих исхода наставног процеса, који је показао да је корелација између енглеског и српског језика у процесу подучавања и провјере знања могућа и потребна, вјерујемо, представља само полазиште будућих истраживања у вези са праксом удруженог дјеловања предмета, а и сарадње предавача, при чему се језици не уче изоловано, но у контрастивном поређењу и анализи.

Литература

1. Allen, I. E., Seaman, J., Poulin, R., & Straut, T. T. (2016). *Online report card: Tracking online education in the United States*. Babson Park: Babson Survey Research Group. Retrieved from <http://onlinelearningsurvey.com/reports/nlinereportcard.pdf>
2. Castro, R. (2019). Blended learning in higher education: Trends and capabilities. *Education and Information Technologies*, 24, 2523–2546. doi.org/10.1007/s10639-019-09886-3
3. Catford, J. C. (1968). Contrastive Analysis and Language Teaching. *Monograph Series on Language and Linguistics*, 159–175.
4. Dimitrijević, N. (1976). *Testiranje u nastavi stranih jezika*. Beograd: Minerva.
5. Minić, S., Spalević, Ž. I Gadžić, A. (2011). Edukativne igre kao savremeno sredstvo za učenje. *Teme*, XXXV (4), 1677–1689, Niš.

6. Patten, V., Trego, D., Hopkins, P. W. (2015). In-Class vs. Online Testing in University-Level Language Courses: A Research Report. *Foreign Language Annals*, 48 (4), 659–668.
7. Prodanović, M. (2021). Pedagogija, obrazovanje i praksa u teškim vremenima. *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, 53 (2), 337–340.
8. Prodanović, M. (2020). Kombinovano učenje – približavanje tehnologije i pedagogije, *Zbornik instituta za pedagoška istraživanja*, 52 (2), 534–541.
9. Prodanović, M., Gavranović, V. i Pantelić, N. Towards a Deeper Understanding of the CEFR Principles in Grammar Competence Testing. *Nastava i vaspitanje*, 69 (1), 71–84.
10. Rapanta, C., Botturi, L., Goodyear, P., Guardia, L. & Koole, M. (2020). Online University Teaching During and After the Covid-19 Crisis: Refocusing Teacher Presence and Learning Activity. *Postdigital Science and Education*, 1–23. <https://doi.org/10.1007/s42438-020-00155-y>
11. VanRensburg, R. C. J. (1983). Contrastive Analysis and Its Relevance to Language Teaching. *Literator*, 4 (2), 63–69.

EXPLORING THE POTENTIAL OF CONTRASTIVE-CONTACT METHOD IN SERBIAN AND ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN HIGHER EDUCATION

Abstract

This paper aims to present some new possibilities in the sphere of teaching linguistic disciplines in higher education through the application of mechanisms rooted in contrastive linguistics. Its primary goal is to point to benefits that could result from the integration of a model contrasting and connecting Serbian and English, while teaching e.g., Morphology, Syntax, Phonetics and Phonology, Pragmatics. In this way, it is believed, and experientially proved, acquisition could be facilitated, learning results improved, and teaching-learning process itself significantly enhanced.

Keywords: *contrastive analysis, English, Serbian, Linguistic Disciplines*

Ana Lj. BOJOVIĆ¹

PRIČA O JEDNOM GRADU

Rezime

U ovom radu autorka se bavi hronološkim pregledom važnih događaja i ličnosti vezanih za jedno mjesto na sjeveru Crne Gore. Kao vrsta istorijskog djela ili narativne književnosti, zbirka pripovjedaka *Čudesni suncokret u bašti pješadijskog puka* donosi splet najraznovrsnijih likova i događaja koji su uticali na očuvanje tradicije i postali moralni uzor novim generacijama.

Ključne riječi: *čovjek, vrijeme, Berane.*

¹ Ana Lj. Bojović, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Podgorica.

Adem Ado Softić² u novoj zbirci Čudesni suncokret u bašti pješadijskog puka širom otvara davno odškrinuta vrata jednog vremena i ljudi u njemu. U 63 priče, manje nego što ima njegov „čudesni suncokret“ cvjetova, spaja istoriju i tradiciju, mitsko i dokumentarno, što omogućava da se grad sagleda iz sasvim drugačije perspektive. Prostorni okviri određuju i mentalitet likova, pa je očekivano da „uže određena kulturna tradicija, običaji, mentalitet, pa i projekcija pripadnosti nekoj zajednici, dolaze do izražaja i u književnosti“. (Solar, 2012: 466) Kroz istorijski pregled dešavanja, čitalac upoznaje ne geografsku već njegovu duhovnu širinu, ljudsku arhitekturu i neprolaznost vrlina. Upravo zato zbirka zauzima važno mjesto u regionalnoj ili zavičajnoj književnosti.

Svako tkanje koje pledira da bude savršeno mora da prati autorova sposobnost da sluša, pamti i želi da njegova priča nikada ne bude zaboravljena. Pravi dokaz ovoga je upravo zbirka kratkih priča ili kompozitni roman u čijem je središtu grad ispod Jasikovca, autorov zavičaj koji živi kroz svoje likove, mjesta i objekte, kroz događaje. Sjećanja na njega su u svima koji su na bilo koji način bili u vezi sa gradom – rođenjem, životom, slučajnom ili namjernom posjetom. Kroz Softićeve priče on traje, pa se nanovo osvjetljava čudesnim bojama koje u čitaocu bude sjetne, a opet odnekud poznate emocije i nekim topli, umjetnički obojeni pogledi na staro vrijeme. U njemu ljudi ne mogu duhom ostariti, ostaju mladi zahvaljujući baš ovim pričama.

U Predgovoru zbirke prof. dr Saša Popović kaže: „Autorov narativni tok ima *nadlimsku* visinu. U njegovim dubinama miješaju se manastirske i dunavske vode. Kada te vode presahnu, kidaju se tokovi tradicije, dok se istovremeno, na površini, grade vještački kanali komunikacije kroz koje se danas kanališe ljudski duh.“

Tragovi tradicije su, manje-više, još uvijek u svim stanovnicima ovoga grada, a rijeka – nekada bistra a nekada mutna – i dalje teče. Provjereni svjedok prošlosti i saborac sadašnjosti ne dozvoljava da tokovi istorije presahnu.

Gotovo oksimoronskim naslovom zbirke Čudesni suncokret u bašti pješadijskog puka autor budi radoznalost u čitaocu: na jednoj strani je suncokret kao prva asocijacija na svjetlost, na drugoj pješadijski puk, gotovo sličan puku Vuka Isakovića. Slični po zanimanju, moralnim i vojničkim osobina, po sudbini predodređenoj vojniku u bilo kojem ratu. Nasuprot tome, kao simbol života koji su narodi starih Inka i Maja poštovali kao božanstvo, daleke 1937. godine

² Adem Ado Softić rođen je 1959. godine u Ivangradu. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Ivangradu, a Defektološki fakultet u Beogradu. Ljubav prema fotografiji rodila se još u gimnaziji, nastavila svoj put kroz književnost i muziku. U Amaterskoj dramskoj sceni KUD-a *Dušan Bošković* radio je muziku za nekoliko pozorišnih predstava, od kojih je najpoznatija *Mlaz krvi* Antonena Artoa, koja do danas ostaje najnagrađivanija predstava u istoriji beranskog pozorišta. Priče, komentare, zapise i intervju objavljuje u časopisu *Nova Sloboda*, čiji je član Redakcije, u reviji *Bihor*, časopisu *Komuna*, *Pobjedi*, *Planinarskim novinama* i mnogim drugim. Dobitnik je brojnih priznanja i prvi laureat Priznanja *Ivangrad* za doprinos očuvanja tradicije i kulture grada.

procvjetao je u Beranama čudesni *suncokret* i našao svoje mjesto, ne slučajno, baš u uvodnoj priči ovog hroničara.

*A danas niko i ne zna da je na njivi iza Opšte bolnice u Beranama, u bašti nekadašnjeg 48. pješadijskog puka Vojske Kraljevine Jugoslavije, 6. septembra 1937. godine, na jednom jedinom stablu visokom svega tri metra, izraslo rekordnih, nikada i nigdje do tada viđenih i zabilježenih, sedamdeset i pet zlatnih cvjetova suncokreta. Isto kao što ne zna da se te jeseni varoš Berane širom države pročula po tom čudesnom suncokretovom buketu.*³

Taj gorostas svjetlosti, čije sjeme niče za dva dana, korijenje raste i do tri metra dubine, a cvjetovi simbolizuju mudrost, sreću, zdravlje, dugovječnost, snagu, duboku odanost i besmrtnost, navodi autor, bio je predmet interesovanja od onog časa kada je u jutarnjim novinama našao svoje mjesto. Od toga trenutka, „u baštu pješadijskog puka išlo se kao na hodočašće“. Ubrzo nakon toga počeo je i rat... Jedan od dokaza da se život igra sudbinama, smjenjujući svjetlo i tamu, dobro i zlo, ljude i one koji to nikada neće postati. I još jedan, da autorovo etnografsko posmatranje i istraživački duh nije zatajio, naprotiv.

Hronološki i sistematski bavio se životom malog grada na obali Lima, njegovim osnivanjem i njegovim stasavanjem u ono što je danas. U stilu pletenije slovesa koji je obilježen posebnim odnosom prema riječi koja mora da bude dostojna istine koju iskazuje a istovremeno i božanska, autor čini da običan mali grad ili njegov stanovnik, ili događaj vrijedan pažnje Ginisovog rekorda preraste u legendu.

Nastojeći da stvori jedinstven narativ o vezi između ljudi, vremena, grada i njegovih mostova, Softić iznosi priču o gradnji prvog mosta od čvrstog materijala na nepredvidivoj rijeci Bistrici, a na inicijativu popa Josifa Bojovića, protojereja, duhovnog vođe, prosvetitelja, dobrotvora i narodnog tribuna koji je gradnju započeo sopstvenim sredstvima, a kasnije uz pomoć institucija i privatnih lica. Nekim nepisanim pravilom, tuga i ranjivost nijesu bili dozvoljeni te se nijesu smjeli ni pokazati, dok su dobročinstva bila, i jesu, nagrađivana dubokom zahvalnošću i odanošću.

Kao i na Andrićevoj ćudljivoj Drini koja nije dala ćupriju na se, i gorštacke rijeke ovoga kraja rušile su sve do tada sagrađene mostove. Priča o mostu u beranskoj kasabi i njegovom tvorcu stigla je do Carigrada i objavljena je u *Carigradskom glasniku*.

³ Adem Ado Softić, Čudesni suncokret u bašti pješadijskog puka, IGP Pegaz, Bijelo Polje, 2022, str. 10.

Glas o dobročinstvima i poštenju beranskog popa Josifa stigao je čak i do Carske palate u Konstantinopolju, pa je avgusta te iste 1901. godine, pop Josif Bojović, 'duhovni poglavar hrišćana u Beranama', odlikovan od strane NJ. I. V. Sultana Abdul Hamid Hana II – Ordenom srebrne medalje⁴ 'Imtijaz'.⁵

A grad ne može živjeti bez ljudi, baš kao što ne može biti da ljudi ne budu nosioci njegove tradicije i predanja. Zato su ovdje mjesto pronašli svi oni koji su bili *posebni* po nečemu, kao i oni *obični*, zajedno sa svojim običajima, vjerovanjima, karakterom i moralom.

Dokumentujući njihovo ponašanje i interakciju, čitava plejada likova koja je obilježila grad – od njegovog osnivača do naših savremenika, autor kao da nudi moralni model postupanja. Jedan od njih je i Hamid beg Bećiragić, u narodu poznat kao Hamdi bej ili bej – miralaj⁶, beranski kajmakam⁷ i pogranični komesar, koji je u ime Osmanskog carstva upravljao gradom punih dvanaest godina. U gradu je prepoznat po donacijama i pomoći sirotinji. Period njegove uprave je period najvećeg razvoja školstva u ovom kraju – od organizovanja do popravki, pa sve do osnivanja velikog broja hrišćanskih osnovnih škola.

I dok je Sultan razmjenjivao posjete, poklone, čestitke i ordenje sa NJ. V. Knjazom Nikolom I Petrovićem, Hamdi beg je svojom čestitošću i pravednošću među Berancima stekao neskrivene simpatije svih, a posebno pravoslavnog stanovništva. Na svakom svjetovnom i duhovnom skupu u Beranama, koji su zajedno i složno proslavljale sve beranske vjere i nacije, javno su izgovarane brojne pohvale i blagoslovi u njegovu čast, i zajedničke molitve i jednom i drugom Bogu za dobro zdravlje i dugi vijek Svijetlog Sultana.⁸

Smjestiti likove u omeđen geografski prostor čiji stanovnici ne poznaju granice plemenitosti i čojstva, može samo neko ko nastavlja tradiciju predaka. Na način sličan ostalim pričama ove zbirke, autor govori i o skromnom, a uglednom

⁴ Imtijaz – prestižni carski orden, čiji naziv u prevodu znači privilegija.

⁵ Op. cit., str. 24.

⁶ Miralaj – pukovnik.

⁷ Kajmakam – zastupnik velikog vezira.

⁸ Op. cit., str. 55.

beranskom muftiji⁹ i šerijatskom¹⁰ kadiji¹¹ Adem efendiji¹² Softić i nesrećnim dešavanjima unutar njegove porodice. Ali, posljedice ratova, nemaštine i gladi, vodenih stihija i okrutnih zima jačale su duh ovog naroda, duh čovjeka koji nijedna vojska i nijedna stihija nije uspjela da slomi. I baš kao i mnogi Andrićevi junaci, i muftija je lični bol proživljavao u osami, razmišljajući o prolaznosti, „a strah od neizvjesnosti i brigu o porodici gušio je i potiskivao“, ne pokazujući ih okolini.

*Muftija bi satima sjedio zamišljen u oblacima gustog dima. Čutke bi ispijao kahvu i šerbet, a noću dugo stajao na pendžeru i slušao šapat Lima koji mu je, poput carskog hećima, vidao rane, blažio bol, i naviljima talasa odnosio sa sobom stogove nagomilane tuge.*¹³

.....
*Jer ono što je kao muftija i šerijatski kadija morao da odobri, kao otac nije mogao da podnese.*¹⁴

Kao u nekom vidu peripatetičke biografije jednog grada, Ado Softić težište stavlja na život čovjeka u maloj sredini ali ni po čemu sličnoj drugim sredinama, na događaje, na sve ono što treba nasljeđivati i ostavljati kao zavjet.

Njegov čovjek ne prepoznaje prosječnost, ne prihvata uklapanje u kalupe, iskače iz jednodimenzionalnosti i postaje dominantna umjetničke vrijednosti. Upravo su takvi likovi Hamid bega Bećiragića, popa Josifa i protojereja Aleksandra Leka Bojovića, Adem efendije Softića, Adema Zekovića. S podjednakim poštovanjem autor govori i o ženskim likovima – muftijinoj Hasibi i magistru farmacije Božani Beti Spacek-Šoškić, prvoj upravnici Gradske apoteke, u gradu poznatoj kao gospođa Beta.

Muftijina Hasiba odiše tradicijom. Ona je pokorna očevoj riječi, odana porodici i Bogu. Negdje u jesen, otac je daje za Nedžiba Zekovića da bi u ljeto, pred sami Hasibin porođaj, Nedžib zaprosio drugu ženu.

Šerijatsko pravo bilo je na njegovoj strani, ali muftija i šerijatski kadija bio je njegov tast, Hasibin otac, a za njega je to bio težak udarac i šamar očinskom, muftijinskom i ljudskom dostojanstvu. Doduše, bivalo je takvih slučajeva u Beranama i prije toga, ali su ljudi ipak vodili računa da se podruga ne dovodi u kuću dok se nevjesta ne rodi i ne zadoji dijete.

⁹ Muftija – turski vrhovni sveštenik i vrhovni sudija.

¹⁰ Šerijat – vjerski zakon islama.

¹¹ Kadija – sudija koji sudi prema šerijatu.

¹² Efendija – titula koju Turci daju učenim ljudima; sveštenik ili vjerski obrazovan čovjek.

¹³ Op. cit., str. 106.

¹⁴ Op. cit., str. 107.

Hasiba je spremna da poštuje tradiciju, ali i da joj se suprotstavi. Ovoga puta srušiće tradicionalnu normu i „bremenita“ vratiti se u očev dom. Njen unutrašnji i spoljašnji svijet su u propadanju. Rađa i mužu daje djevojčicu koju nikada više neće vidjeti, a sama će ostati da se raduje dvadeset godina mlađem bratu.

Između kratkih ili dužih redova posvećenih ovim likovima krije se nevjerovatan broj plemenitih postupaka i hrabrih koraka, a svih ka istom cilju – postati i ostati čovjek.

Nižu se tako likovi i događaji kao šare na Aladinovom, ovoga puta na Softićevom ćilimu, koji vodi u galeriju čudesnih a stvarnih ljudi, mudraca, lokalnih gorštaka i vlasnika visokomoralnih osobina, svih onih koji su tvrdi na mucu, skromni u sreći, mudri i u odlukama i na riječi. Autorovo tkanje traje, šara po šara, priča po priča i eto i lica i naličja ovog grada.

„Bogatstvo zbivanja i ljudskih sudbina više proizilazi iz vremenske nego iz prostorne dimenzije. U tom slučaju ni prostor ne može da bude statičan: u njemu se stalno otkrivaju drugi detalji, menja se i dobija nove konture – kako se menja vreme, menjaju se i ljudi i prostor u kome obitavaju.“ (Veličković, 1994: 159) Negdje između istorije i tradicije, prošlosti i sadašnjosti prepoznamo *vječita mjesta* u malom mjestu, važna svim stanovnicima grada. Jednima su donosila smiraj, drugi su na njima tražili rješenje svom „dertu“, dok su neki na njima zauzimali mjesto „sveznajućeg pripovjedača“.

Ispod jedne odvaljene mermerne pločice na fasadi između vrata i izloga 'Polimke' držali smo sakrivenu crvenu jugoslovensku stodinarku, novčanicu popularniju pod nazivom 'konj', sa slikom spomenika koji je djelo velikog jugoslovenskog vajara Antuna Augustinčića, čija ljepota i danas krasi plato ispred zgrade Skupštine Ujedinjenih nacija u Njujorku.

Uzimajući vrijeme kao istorijsku kategoriju, autor spaja prošlost i sadašnjost, istovremeno nadilazeći i vremenske i lokalne okvire. „Ono trpi i određene transformacije interpoliranja jedne dimenzije u drugu i razbijanja kalendarskog ili hronološkog toka.“ (Veličković, 1994: 157). Poštujući postupak oblikovanja lika (tipizaciju, individualizaciju i karakterizaciju), izdvaja grad kao lik podlogu, koji će poslužiti da postojanje i vrijednost ne samo jednog glavnog lika, već svih onih stvarnih i pseudostvarnih¹⁵ čije se lirske, dramske, etičke ili čulne dimenzije stapaju u sižejni tok.

Ostaje jasno da su svi koji su rođeni ili koji su na bilo koji način vezani za Berane (nekadašnji Ivangrad) samo imena zavedena kao u stokholmskoj biblioteci Danila Kiša, te da ne postoji polifonija prostora već se sve odigrava u jednom

¹⁵ Henrik Markjevič, *Nauka o književnosti*, Nolit, Beograd, 1974.

gradu koji će živjeti vječno. Istorijat i šarm omogućio mu je da postane glavni lik u sjećanjima, pa i kazivanjima.

I upravo će Jungovska „kolektivna podsvijest“ učiniti da se nakon priča Ada Softića ne moraju zatvoriti oči da bi bili prizvani šum limskih talasa, miris lipa s gradskog korzoa, prvomajska budilnica orkestra Muzičke škole, zvono s Đurđevih stupova ili učenje s haremskog minareta. Dovoljno je voljeti svoj grad ova-ko kako to autor ovih redova čini da bi postali čuvari njegovih snova i njegovi hroničari.

Literatura

1. Softić, A. (2022). Čudesni suncokret u bašti pješadijskog puka. Bijelo Polje: Pegaz.
2. Markjevič, H. (1974). *Nauka o književnosti*. Beograd: Nolit, Beograd, 1974.
3. Veličković, S. (1994). *Književni proces*. Niš: Filozofski fakultet.
4. Solar, M. (2012). *Teorija književnosti s rječnikom književnog nazivlja*. Beograd: Službeni glasnik.

THE STORY OF ONE TOWN

Abstract

The author of this paper deals with a chronological review of important events and personalities related to a town in the north of Montenegro. As a kind of history work or narrative literature, collection of short stories *Beautiful sunflower in the garden of Infantry Regiment* brings a turn of events and characters that made an influence on the preservation of tradition and became moral role models to new generations.

Keywords: *man, time, Berane.*

Bešida TIGANJ¹
Almera BIBIĆ²
Ramiz TIGANJ³

NOVI PRISTUPI OBRAZOVANJU – SAVREMENA NASTAVA U DOBA PANDEMIJE KOVIDA 19

Rezime

Proces obrazovanja usmjeren je na sticanje novih znanja, a pandemija kovid 19 i prelazak na masovno učenje na daljinu, e-učenje, ostavili su dubok trag na obrazovanje uopšte. Pandemija kovid 19 je ubrzala proces digitalizacije, unaprijedila informatičku pismenost, pa primjenom informaciono-komunikacionih tehnologija znanje postaje svima pristupačno i lakše savladivo.

Cilj rada jeste da opiše prednosti e-učenja sa svim mogućnostima primjene, da se sagledaju i razumiju poteškoće učenika, nastavnika i porodice, kao i podizanje svijesti o nužnosti primijene e-obrazovanja odnosno učenja na daljinu. U radu će biti predstavljena i analiza e-učenja na daljinu u doba pandemije, na osnovu istraživanja onlajn nastave.

Ključne riječi: *onlajn nastava, e-učenje, obrazovanje, nastava, pandemija kovid 19.*

¹ Mr Bešida Tiganj, profesor fizike u JU OŠ „Mustafa Pećanin“ i Srednjoj stručnoj školi – Rožaje.

² Almera Bibić, pedagog u JU Srednja stručna škola – Rožaje.

³ Mr Ramiz Tiganj, master filolog.

Uvod

Savremeni način života, internet, razvoj savremene tehnologije, korišćenje različitih pretraživača, aplikacija, alata za učenje, foruma učinili su, tj. doprinijeli da se pojedinac edukuje i proširi svoje vidike, nezavisno od stepena obrazovanja. Informacije su dostupne na različitim portalima, platformama koje predstavljaju „resurse“ znanja.

Savremeno obrazovanje u vrijeme pandemije kovida 19, širom svijeta, našlo se u krizi, suočeno s velikim izazovima. Pandemija je poremetila normalne tokove života i nametnula nova pravila ponašanja u cilju zdravstvene zaštite.

Svjetska zdravstvena organizacija je 31. decembra 2019. godine obaviještena o slučajevima atipične pneumonije u gradu Vuhanu (Wuhan), u kineskoj provinciji Hubei, za koje je kasnijom analizom utvrđeno da su izazvani novim sojem koronavirusa, koji nije bio identifikovan kod ljudi i koji je nazvan kovid 19. Svjetska zdravstvena organizacija objavila je i zvanično ime bolesti – kovid 19.

Pandemija je „primorala“ škole, nastavnike, roditelje i djecu da pristupe digitalizaciji. Napredak digitalizacije uticao je na prilagođavanje novim pristupima u obrazovnom procesu.

Nastavni proces je komunikacioni proces. Od kvaliteta komunikacije zavisi i uspjehnost nastave. Suviše uopštena znanja o digitalnoj komunikaciji nastavniku nijesu dovoljna. Pomoću komunikacije ostvaruje se interakcija, a dobar je onaj nastavni proces koji je interaktivan, u kome učenik i nastavnik ostvaruju sadejstvo. Novi zadaci škole zahtijevaju i drugu ulogu nastavnika. Nastavnik više nije samo osoba koja „drži časove“ već više ličnost koja organizuje, podstiče, vrednuje, primjenjuje različite procese i stilove učenja i koja umije da primijeni, ako je i kada potrebno, određene strategije kompenzacije. U didaktičkom⁴ trouglu učenik–nastavnik–nastavni sadržaji/tehnologija, nastavnik ima važnu ulogu. On priprema i organizuje nastavni proces i u toj aktivnosti uspostavlja odnos sa nastavnim sadržajem, učenikom i tehnologijom. Između ovih faktora u didaktičkom trouglu postoji uzajamno-povratni uticaj.

Usvajanje novih znanja u doba pandemije kovida 19 jedan je od osnovnih zadataka podučavanja. Međutim, to nije dovoljno, budući da učenicima treba pomoći da stvore nove i prošire postojeće kognitivne šeme u koje će smjestiti nove činjenice. Učenike treba i podučiti da naučno razmišljaju kako bi uspješno mogli primjenjivati stečena znanja u životu. U onlajn nastavi veoma je važna međusobna saradnja učenika, rasprava i razmjena ideja, kao i vješto nastavničko usmjeravanje koje dovodi do novih učeničkih saznanja, znanja i vještina.

⁴ Didaktika – pedagoška disciplina koja proučava opšte zakonitosti nastave kao jedinstvenog vaspitno-obrazovnog procesa.

E-učenje se izvodi pomoću informaciono-komunikacione tehnologije, putem interneta, a pritom se mogu upotrijebiti tekst, slike, animacije ili video. Neki oblici e-učenja (asinhrono) osmišljeni su za samostalno učenje, dok su noviji oblici e-učenja (virtualne učionice ili sinhrono e-učenje) osmišljeni za učenje koje vodi nastavnik. Oba oblika mogu poduprijeti asinhronu saradnju s drugim učesnicima pomoću alata kao što su viki (wiki) alati; pomoću foruma, e-pošte itd.

Resursi za učenje korisni su za učenike i za nastavnike. Za učenike, jer mogu da povećaju mogućnosti savladavanja gradiva; potpomognu postojeće znanje; povećaju mogućnost razumijevanja sadržaja; probude zainteresovanost, povećaju motivaciju i doprinesu pozitivnim stavovima prema pojedinim nastavnim predmetima i učenju uopšte. Što se tiče nastavnika, resursi za učenje mogu da unaprijede, prošire i/ili obogate njihovu nastavu i pomognu da stvore i održe ambijent koji će vjerovatno inicirati učenje. Potencijalni resursi za učenje nalaze se svuda oko nas.

Danas se govori o potrebi cjeloživotnog obrazovanja, a to je koncepcija koja naglašava potrebu stalnog učenja i usavršavanja.

Početak epidemije onlajn časovi su postali jedini model prenošenja gradiva, a Ministarstvo prosvjete ih je uvrstilo u novu strategiju obrazovanja. Učenici starijih razreda osnovne škole, kao i srednjoškolci, pohađali su nastavu onlajn. Snimljeni su video-časovi i emitovani na portalu Uči doma.

Upotreba digitalne tehnologije u onlajn nastavi

Nastavnici su maltene preko noći došli u situaciju da moraju realizovati nastavu na daljinu putem interneta, te na taj način nastaviti podučavati svoje učenike. Dakle, znanja su ostala ista, ali način njihove transmisije se iz korijena promijenio. Stanje u kojem se našlo cijelo društvo a najviše roditelji, nastavnici i učenici, pokazalo je koliko je značajan svaki detalj u obrazovnom sistemu. Naime, pedagoška stručnost nastavnika i njihovo poznavanje nastavnog predmeta ostali su isti. Obrazovanje učenika i njihov interes za nastavne sadržaje iz određenog predmeta takođe je ostao isti, pa i interes obrazovnih vlasti jer nema evidencije o brzom promjeni nastavnih programa. Jedino što se promijenilo je komunikacioni kanal – put ili način (medij) kojim se poruka upućuje.

Promjena paradigme⁵ obrazovanja počela je i prije pojave pandemije – ona je samo ubrzala već započeti proces nastave/učenja. Promjena paradigme obrazovanja odnosi se na unapređenje kvaliteta obrazovanja, na njenu ulogu u obrazovanju i pedagoško-didaktičke razloge za promjenu obrasca u učenju, podučavanju, ocjenjivanju; sistemске promjene u građenju kvaliteta vaspitno-obrazovnog

⁵ Paradigma – opšteprihvaćen način mišljenja u jednom datom periodu.

rada. Možda nam se ne sviđa, možda nekome ne odgovara ili ju je neko jedva čekao, ali onlajn nastava se ipak dešava. Dobili smo šansu da promijenimo sve ono za šta smo smatrali da nije dobro u obrazovnom procesu.

U teoriji didaktike do sada smo imali nekoliko oblika nastave: frontalni, grupni, rad u paru i individualni rad (s određenim varijacijama). Sada se uvodi novi oblik rada, a to je onlajn nastava. E-učenje se može definisati na nekoliko načina. Jedna od prvih asocijacija na e-učenje jeste učenje elektronskim putem, iz čega zapravo i proizlazi osnovna i najčešća definicija da je to učenje pomoću elektronskih uređaja poput računara. Zatim, e-učenje možemo shvatiti i kao izvođenje obrazovnog procesa uz korišćenje informaciono-komunikacione tehnologije. Kvalitet ovog oblika nastave ne zavisi od tehnologije, već od sposobnosti nastavnika i učenika da je primjenjuju. I frontalni oblik rada može da bude dobar način rada i veoma kvalitetan, a takođe zavisi od načina na koji ga nastavnik realizuje.

Internet, kao prostor na kome se realizuje onlajn nastava, nudi mogućnost realizacije svih oblika rada, po sopstvenom izboru. Da bismo realizovali neki oblik ili metodu, moramo da znamo određene veb-alate i softvere za rad u ovom prostoru. Kao što smo u učionici učili da organizujemo neku nastavnu metodu, tako je i ovdje potrebno da organizujemo metode u onlajn prostoru.

Medijski sadržaj e-učenja: TV časovi

Tokom globalne pandemije posredstvom različitih medija svi sadržaji i predavanja mogli su se uspješno približiti učeniku, bez obzira na njihovu prostornu udaljenost. Obrazovni program ostaje sastavni dio uredništva svakog televizijskog kanala. Mogućnosti korišćenja televizije u vaspitanju i obrazovanju su ogromne. Zanimljiv i koristan resurs su TV časovi, ali ih nikako ne smijemo smatrati onlajn nastavom. Od svih načina rada, ovdje učenici ulažu najmanje energije, pa shodno tome toliko znanja i usvoje. TV časovi su informativne emisije na određenu temu. Danas na TV kanalima, kao što su Diskaveri, Nacionalna geografija, Histori, Eksplorer i sl., ima sličnih sadržaja sa mnogo kvalitetnijom produkcijom. To nije onlajn nastava, kao ni predavanje preko ZOOM-a ili G-Meet-a.

Ako isključivo radimo na ovaj način, nijesmo ništa promijenili u odnosu na klasično predavanje u učionici. Promijenjen je samo prostor, odnosno nijesmo fizički u učionici, atmosfera je drugačija, sada smo na internetu. Ako je pojedinim učenicima bilo teško da slušaju predavanje koje traje 45 minuta u učionici, postoji dilema da li će im onlajn nastava biti zanimljiva. Možda će biti i teže jer nijesu u školskom prostoru koji je kreiran za učenje, nego su u svojim domovima gdje ima puno „ometača“ – u prostoru namijenjenom za spavanje, igranje,

zabavu i sl. Ako im, po piramidi učenja, ostaje samo 5% onog što slušaju, ovdje će im ostati još manje. Komunikaciona klima je atmosfera u kojoj se odvija komunikacija tokom obrazovnog procesa, a može varirati s obzirom na doživljeni osjećaj i postignutu slobodu izražavanja, sposobnost postizanja konsenzusa, tolerantnost, prihvatanje drugih, kvalitetne međusobne odnose, nivo kooperativnosti itd.

Poboljšanje procesa e-učenja

Ako učenicima na Gugl učionici, Mikrosoft timsu, Viberu postavljamo samo dokumente, čak i kombinaciju teksta i slika, to je isto kao da ste im u učionici, u školi, dali da čitaju knjigu. Prema piramidi učenja, ovdje im ostane upamćeno oko 10% materije.

Emitovani časovi sa portala Uči doma mogli su se naći i na društvenoj mreži Jutjub. Jutjub snimci ili linkovi na sajtovima predstavljaju jednosmjern način rada koji, za razliku od tekstualnih ili PDF dokumenata, nudi multimedijalni sadržaj. S ovih multimedijalnih sadržaja učenici upamte 30–40% sadržaja. Njima jeste zanimljivo, praktično, ali ni ovo nije onlajn nastava.

Savremeno obrazovanje i onlajn nastava

Onlajn nastava predstavlja kombinaciju svega navedenog, kao i dodatnih onlajn resursa koje sada mnogo lakše možemo iskoristiti nego u učionici. Interaktivne prezentacije, kvizovi, edukativne igrice, mozgalice i sl. samo su neki od dodatnih resursa koje možemo da koristimo u onlajn nastavi. Ovaj vid nastave se razlikuje od nastave u učionici. Ako imamo bolju šansu da uposlamo učenike zato što smo u „njihovom“ okruženju (internet prostor), sada to treba iskoristiti. Onlajn nastavu ne bi trebalo da zamislimo kao nastavu čiji čas traje 30 ili 45 minuta.

Motivacija ima veliku ulogu u procesu učenja jer predstavlja pozitivan stav prema onome što se uči. Ono što je interesantnije bolje se pamti od gradiva koje je manje interesantno. Što je veće interesovanje za učenje, potrebno je manje napora da se usmjeri pažnja na nastavni materijal.

Jedna od prednosti koje donosi e-učenje u odnosu na tradicionalni način jeste da se može prilagoditi stilu učenja pojedinca tako da učenici uče samostalno, organizujući vrijeme i prostor. Međutim, omogućavanjem samostalnog određivanja načina i vremena učenja, e-učenje donosi i veću odgovornost. E-učenje se pojavljuje u dva osnovna oblika: kao poseban proces u tradicionalnom vaspitno-obrazovnom procesu i kao dio procesa e-nastave.

Digitalno pripovijedanje je kombinacija klasičnog pripovijedanja i digitalnih medija kao što su slike, zvuci i ostali mediji, mijenjajući verbalno tekstualnu metodeu ilustrativno demonstrativnom, koja je znatno dinamičnija i koju učenici bolje prihvataju. Multimedijalne prezentacije su za sada najrasprotranjeniji model elektronske podrške u nastavnom procesu. Podrazumijevaju jednostavniji oblik podrške učenju, najčešće *PowerPoint* prezentacije koje se sastoje iz manjeg broja slajdova. Nastavnik priprema materijal najčešće na osnovu sadržaja koji je dostupan u udžbeniku, a u manjem broju slučajeva taj materijal je obogaćen informacijama van njegovih okvira. Ovakav vid prezentacije upotrebljava se u frontalnom obliku nastave, na časovima obrade novog gradiva, gdje nastavnik izlažući gradivo ne troši vrijeme na crtanje ili pisanje na tabli, već se služi tezama ispisanim na prezentaciji, s koje učenik najčešće zapisuje u svesku. Najkorišćeniji alat za izradu prezentacija u nastavi je *MS PowerPoint*. Međutim, u novije vrijeme sve je više prezentacionih alata dostupnih na tržištu. Jedan od njih je na primjer PREZI.

Savremena sredstva u nastavnom procesu, najčešće audio-vizuelne i računarske tehnike, omogućavaju da se učenici aktivnije uključe u nastavni proces, a to je i neophodan zahtjev savremene nastave. Savremena nastavna tehnologija obezbjeđuje interaktivnost učenika, individualizaciju nastave, jača njegovu samostalnost i usmjerenost na dalje obrazovanje.

S obzirom na potrebe tržišta rada kao i društva u kojem živimo, a koje se danas oslanja na primjenu informacione i komunikacione tehnologije, važno je od najranijeg uzrasta podsticati njihovu primjenu u svakodnevnom radu i tako razvijati informatičke kompetencije. Učenik u savremenoj nastavi treba da bude kreativan, komunikativan, inovativan, informatički i medijski pismen, odgovoran, produktivan, prilagodljiv, da zna da saraduje, da pokazuje inicijativu i samodisciplinu, da ima potrebu da uči samostalno i od drugih, da uspješno rješava probleme, da zna samostalno da odlučuje, da postavlja ciljeve itd.

Koliko je važna uloga nastavnika u životu učenika, govori i to da se učenici često identifikuju s njima. Nastavnici u velikoj mjeri doprinose razvoju mlade ličnosti i pomažu učenicima da otkriju sopstvene mogućnosti. Oni drže do svog integriteta, odlično poznaju svoj nastavni predmet, osavremenjuju svoja znanja i vještine, samokritični su, grade pozitivne profesionalne odnose i saraduju sa kolegama i roditeljima u najboljem interesu učenika. Dobar nastavnik svojim radom doprinosi i kvalitetu rada škole. Savremeni nastavnik u cjeloživotnom učenju treba posjedovati i digitalnu kompetenciju.

Digitalno pismeni i kompetentni nastavnici moći će da upute učenike u mogućnosti, ali i ograničenja novih tehnoloških alata; moći će da im pokažu kako da otključaju nove svjetove znanja, ali i da ih upozore na mnoge opasnosti koje vrebaju. Digitalna pismenost ili kompetencija ne podrazumijeva što više

vremena provedenog ispred računara, na telefonu ili na netu. Digitalna kompetentnost označava skup znanja, vještina i stavova neophodnih za kvalitetno korišćenje IKT-a radi promišljenog i bezbjednog unapređivanja nastave i učenja u onlajn okruženju. Istraživanja pokazuju da će prosječni pripadnik generacije Z do svoje 21. godine provesti 10.000 sati na mobilnom telefonu, 10.000 sati igrajući video-igrice, 20.000 sati gledajući TV, a manje od 5.000 sati čitajući. To je trend koji ne možemo zaustaviti, ali zašto ne bismo probali da ga preokrenemo u korist obrazovanja. Zašto ne pokušamo da bar dio vremena koji provedu pred računarom ili na mobilnom telefonu „ukrademo“ i preusmjerimo na aktivnost i učenje, stvaranje, usavršavanje... To zapravo treba da bude i naša obaveza, ne samo mogućnost.

Nastavnici će se prilagoditi (bar oni savjesni), ali treba učenike aktivirati, izvući iz stanja pasivnosti, čekanja na nastavnika i njegova pojašnjenja; čekanja na ocjenu, čekanja raspusta... U onlajn nastavi imamo šansu da učenike aktiviramo. Oni moraju da iskoriste najmanje tri resursa iz kojih će usvajati sadržaje: TV nastavu, Gugl učionicu, *Microsoft teams* platformu, udžbenik, radnu svesku ili zbirku zadataka.... Veoma je važno da se prilikom zadavanja i rješavanja domaćih zadataka koriste različiti resursi učenja. Da se učenici ne oslanjaju samo na jedan izvor, kao što je to do sada bio slučaj. Da im se razvija istraživački duh, samostalnost, odgovornost, kao i kritičko razmišljanje i logičko zaključivanje. Ako to uspijemo putem onlajn nastave, u virtuelnom okruženju, to će biti i promjena paradigme obrazovanja. To je **onlajn nastava**.

Onlajn nastavu treba usavršavati jer je ona alternativna tradicionalnoj školi u vanrednim okolnostima i jedina u vaspitanju i obrazovanju na daljinu za manje grupe učenika ili pojedince. Učenikovo pravilno služenje tehnologijom veoma je bitno u postizanju ispravnih ciljeva onlajn nastavnog procesa. Programi cjeloživotnog učenja, koje je finansirala naša država, mogu pospješiti informatičku pismenost stanovništva, a nastavnike obučiti neophodnim informatičkim vještinama, dovoljnim za edukaciju učenika putem onlajn nastave.

Jasno je da je ova pandemija poremetila obrazovni sistem za koji mnogi tvrde da je već gubio na značaju. U svojoj knjizi „21 lekcija za 21. vek“, naučnik Juval Noa Harari ističe kako se škole i dalje usredsređuju na podučavanje tradicionalnih akademskih vještina, a ne vještina poput kritičkog razmišljanja ili vještine prilagodljivosti, koje će biti važnije za uspjeh u budućnosti.

Postoje resursi koji su prikladni za motivisanje učenika i zato se primarno koriste u početnim fazama procesa učenja, da probude interesovanje i usmjere učeniku pažnju. Neki drugi su pogodniji za predstavljanje i objašnjavanje važnih predmetnih sadržaja, treći za podsticanje kreativnog mišljenja i rješavanja problema, a četvrti za procjenu stečenog znanja i njegovu konstrukciju. Korišćenje

računara i računarske tehnologije u svakodnevnoj nastavi ima mnogo prednosti i na mnogo načina može da olakša i unaprijedi procese nastave i učenja.

Opšti je utisak da je ovakav vid nastave ispunio osnovnu svrhu – izbjegnuta je masovna infekcija učenika koronavirusom. Tu su i druge pozitivne strane, poput toga da su dosta naučili o informatici, računarima i njihovom korišćenju. No, čini se da je više negativnih posljedica. I nastavnici, i učenici, i roditelji saglasni su da živu riječ u učionici ne može ništa zamijeniti – izostala je socijalizacija, druženje među djecom, igra, ekskurzije i sve ono što donosi školsko doba. Veliki broj đaka i nastavnika suočio se i sa tehničkim problemima poput slabog interneta, manjka opreme, pada platformi, nesnalaženja u digitalnom svijetu.

Istraživački rad

Problem i predmet istraživanja

Tema istraživanja je realizacija nastave na daljinu, onlajn nastave u OŠ „Mustafa Pećanin“ i Srednjoj stručnoj školi u Rožajama.

Cilj i zadaci istraživanja

Utvrđiti na koji način se izvodila nastava na daljinu u specifičnim uslovima, u vrijeme pandemije kovida 19 u Osnovnoj školi „Mustafa Pećanin“ i Srednjoj stručnoj školi u Rožajama. Iz postavljenog cilja proizlaze sljedeći zadaci:

Utvrđiti:

- kako učenici pohađaju onlajn nastavu
- na koji način učenici rješavaju školske zadatke kući
- nivo postignutog znanja u doba onlajn nastave
- poteškoće koje su najprisutnije kod učenika u toku praćenja onlajn nastave
- pozitivne strane onlajn nastave iz ugla učenika
- kako su učenici prihvatili samostalno učenje
- evaluaciju učenika o: načinu na koji nastavnici objašnjavaju gradivo
 - lekcije; pomoć koju učenici imaju od nastavnika/nastavnice; kako ocjenjuju svoj trud i rad, kao i motivaciju za učenje.

Istraživačke hipoteze

S obzirom na prethodno utvrđeni cilj, zadatke istraživanja, onlajn nastavu u doba pandemije možemo definisati kroz hipoteze:

- Pretpostavlja se da učenici pohađaju redovno onlajn nastavu, koristeći mobilni telefon ili računar/tablet;
- Pretpostavlja se da učenici znaju da koriste savremenu tehnologiju, mobilni telefon ili računar/tablet;

- Pretpostavlja se da se učenici i njihovi roditelji suočavaju sa poteškoćama tokom onlajn nastave;
- Pretpostavlja se da učenici ističu i pozitivne strane onlajn nastave;
- Pretpostavlja se da su tokom onlajn nastave učestvovali nastavnici i roditelji.

Uzrok istraživanja

Krajem maja i početkom juna 2021. godine u OŠ JU „Mustafa Pećanin“ i JU Srednjoj stručnoj školi u Rožajama sprovedeno je istraživanje među učenicima koji pohađaju redovnu nastavu od VII razreda osnovne do II razreda srednje stručne škole, na temu *Onlajn nastava*.

U anketi je učestvovalo 136 učenika. Anketirano je 19 učenika sedmog, 23 učenika osmog, 51 učenik devetog razreda, 21 učenik prve godine i 23 učenika druge godine srednje škole. Od tog broja, bilo je 70 djevojčica i 66 dječaka. Anketa je sprovedena slučajnim uzorkovanjem učenika. Učenici su upitnike popunjavali anonimno, u školi, najčešće na časovima odjeljenjske zajednice, u prisustvu nastavnika ili pedagoga škole.

Anketa o onlajn nastavi

Cilj ankete je da na osnovu pretpostavljenih hipoteza pokaže zainteresovanost učenika za onlajn nastavu, kao i način na koji se realizuje. Neka pitanja zahtijevala su višestruke odgovore, kao i obrazloženja – ukoliko su učenici željeli da iznesu svoj stav.

U radu su korišćene metode ankete, analize dobijenih podataka, sintetičko objedinjavanje analiziranih podataka, komparativni metod za uporedna prikazivanja dobijenih rezultata po razredima, matematičko-statističke metode za obradu dobijenih podataka, uključujući *Microsoft Excel*.

Rezultati i diskusije

Za utvrđivanje načina pohađanja onlajn nastave, učenici su odgovorili:

Kako pohađam onlajn nastavu – Od 136 učenika, 19 ili 13,97% odgovorilo je da prati TV nastavu gdje daju domaći zadatak koji onda šalje nastavnicima; da nastavnik/nastavnica dodatno objašnjava i zadaje zadatke izjasnilo se 37 učenika ili 27,20%; da nastavnici drže časove preko onlajn platforme prema zatom dnevnom rasporedu izjavilo je 69 učenika ili 50,73%; da nastavnici šalju zadatke Viberom, e-mailom ili SMS-om, a povremeno kontaktiraju telefonom izjasnilo se 11 učenika ili 8,08%, što je prikazano tabelom 1.

Tabela 1. Način pohoda nastave

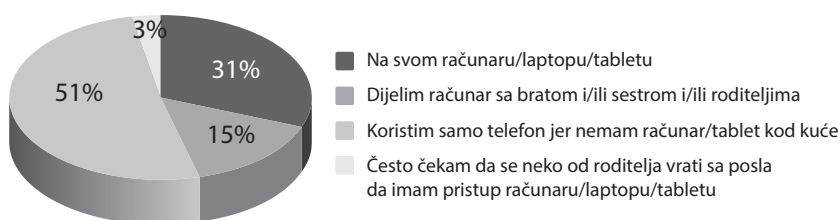
Kako pohađam onlajn nastavu	136
Pratim TV nastavu gdje nam daju domaći zadatak koji onda šaljem nastavnicima	19 ili 13,97%
Nastavnik/nastavnica dodatno objašnjava i zadaje zadatke	37 ili 27,20%
Nastavnici drže časove preko onlajn platforme prema zadatom dnevnom rasporedu	69 ili 50,73%
Nastavnici nam šalju zadatke Viberom, e-mailom ili SMS-om	11 ili 8,08%

Na osnovu ankete, utvrđujemo da su nastavnici držali onlajn časove. Učenici su pratili predavanja nastavnika kao i TV nastavu, slali su zadatke, komunicirali putem poruka: Viber, imejlom, SMS-om. Bilo je i odgovora koji su se preklapali, ali bitno je istaći da je digitalna komunikacija bila prisutna.

Na pitanje na koji način rješava školske zadatke, od 136 učenika 43 učenika ili 31,61% je odgovorio da radi na svom računaru; 20 učenika ili 14,70%, dijeli računar s bratom, sestrom i/ili roditeljima; 69 učenika ili 50,73% koriste telefon jer nemaju računar kod kuće; četiri učenika ili 2,94% čekaju da se roditelj vrati s posla da bi imali pristup računaru (tabela 2). Učenici su imali i mogućnost da zapišu odgovor koji nije ponuđen.

Na osnovu ankete, utvrdili smo da trećina učenika posjeduje računar, polovina ima telefon i koristi ga u velikoj mjeri za onlajn nastavu, skoro šestina učenika je dijelila računar s bratom/sestrom/roditeljem, a malom broju učenika pristup računaru je bio dozvoljen uz roditeljski nadzor.

Tabela 2. Način rješavanja školskih zadataka

Dakle, učenici znaju da koriste digitalnu tehnologiju u naučne svrhe. Bilo je i komentara da ne mogu da prate onlajn nastavu sa istog računara, jer se onlajn nastava realizuje u istom terminu kada i bratu/sestri.

Zanimalo nas je i *koliko sati dnevno učenici provedu uz onlajn učenje*. Pojedinci su odgovorili od dva do osam sati.

U tabeli 3 dato je mišljenje učenika koje se odnosi na onlajn nastavu.

Tabela 3. *Tvrdnje učenika za onlajn nastavu*

Navedene tvrdnje odnose se na onlajn nastavu. Odgovori da li si saglasan s njima.	Da	Donekle	Ne
Sada radim više nego što sam radio/radila na redovnoj nastavi	56 ili 41,17%	68 ili 50%	28 ili 20,58%
Smatram da dobro napredujem u znanju i vještinama	58 ili 42,64%	68 ili 50%	10 ili 7,35%
Teško mi je da završim sve domaće zadatke	23 ili 16,91	49 ili 36,02	64 ili 47,05%
Od nastavnika/nastavnice redovno dobijam povratnu informaciju o svom radu i napredovanju	124 ili 91,17%	4 ili 2,94%	8 ili 5,88
Ocjene koje dobijam su mjerilo mog znanja	84 ili 61,76%	19 ili 13,97%	33 ili 24,26
Ocjene su mi važne	87 ili 63,97%	38 ili 27,94%	11 ili 8,08%
Sada više komuniciram sa drugovima i drugaricama iz razreda	57 ili 41,91%	54 ili 39,70%	25 ili 18,38
Teško mi je da se fokusiram na učenje	32 ili 23,52%	58 ili 42,64%	46 ili 33,82%
Sada imam više slobodnog vremena	55 ili 40,44%	54 ili 39,70%	27 ili 19,85%
Volio bih da onlajn nastavu pohađam i nakon pandemije	34 ili 25%	6 ili 4,41%	96 ili 70,58

Anketom smo utvrdili da učenici imaju poteškoće tokom onlajn nastave, više rade, a teže završavaju domaće zadatke. Nemaju više slobodnog vremena jer provode dosta vremena uz TV časove a i onlajn nastavu. Zapažamo da je, možda, i najveći nedostatak onlajn učenja nedostatak druženja učenika, njihova socijalizacija. Nema bliskosti, empatije, razmjene emocija, javlja se otuđenost, bijes, sklonost nasilju. Takođe, prelaskom na ovaj vid nastave izostali su časovi fizičkog vaspitanja.

Kada je onlajn nastava u pitanju, razlike su velike od grada do područja koje nije urbano ili od škole do škole, pa čak i od razreda do razreda. U nekim školama se od učenika traži da budu prisutni na svakom onlajn času, a u drugim su po nekoliko dana bez obaveza, ili pojedini nastavnici ne zahtijevaju prisustvo. Nastavnici se žale da moraju biti cijeli dan na vezi sa učenicima, nekada i sa roditeljima; roditelji da moraju da „glume“ profesore. Učenicima nedostaje školska atmosfera, tako da ne bi voljeli da pohađaju onlajn nastavu nakon pandemije. Bilo je i sljedećih komentara učenika: „TV nastavnika ne možemo uvijek da

pitamo kao nastavnika na času.“ „Hoćemo u školu, da učimo kao nekad i da se družimo.“ „Nedostaje mi nastava u školi.“

Na pitanje *koje su najveće poteškoće prisutne tokom praćenja onlajn nastave*, osim ponuđenih tvrdnji ili iskaza, učenici su imali mogućnost da napišu mišljenje koje nije ponuđeno u anketi. Procentualna disperzija odgovora bila je asimetrična zbog mogućih višestrukih odgovora.

Na pitanje iz ankete o internet konekciji 84 učenika ili 61,76% je odgovorilo da je bila loša; 14 učenika ili 10,29 % kazalo je da je imalo teškoće u pristupu platformi za učenje; 9 učenika ili 6,61% odgovorilo je da ne poznaju način na koji nastavnik šalje domaći zadatak; a 30 učenika ili 22,05% da ne poznaju način na koji nastavniku treba poslati domaći zadatak; 49 učenika ili 36,02% odgovorilo je da postoji opterećenje platforme suvišnim porukama, dok je 23 učenika ili 16,91% kazalo da postoji tačno određeno vrijeme za pohađanje nastave. Neki od njih su naveli da postoji preopterećenje učenika, da su stalno uz telefon i prate onlajn i TV časove, da je broj uzastopnih časova veliki, da TV nastavnika ne mogu da pitaju kada je nešto nejasno, da roditelji zajedno sa učenicom slušaju onlajn nastavu.

Slika 1. Onlajn učenje

Pomoću ankete je utvrđeno da nemaju svi učenici iste uslove ni mogućnosti za realizaciju onlajn nastave. Ima porodica bez računara, kablovske televizije, postoje problemi i sa internetom. Poseban problem su porodice sa više djece koja u isto vrijeme uče. Poteškoće se nekada javljaju i zbog preopterećenosti platforme suvišnim porukama. Naime, pojedini učenici slali su domaće zadatke u prostor za čatovanje na nivou odjeljenja, a ne u prostor za domaći zadatak,

jer nijesu imali dobru konekciju, pa je bilo nemoguće poslati zadatak u rubriku *Predaj rad*, zato su ih slali na čatovanje na nivou razreda (aplikacija Tims). Bilo je i slučajeva da su učenici poslali isti zadatak, misleći da to nastavnik neće primijetiti. Naravno, u realnoj učionici, prilikom konsultacija i provjere domaćih zadataka, sumnje su bile potvrđene.

U anketi je bilo i pitanje *koje su pozitivne strane onlajn nastave*. Kao i u prethodnom pitanju, i iz istih razloga, procentualna disperzija odgovora je asimetrična. Da su zadaci koje rade onlajn zanimljiviji, odgovorio je 21 učenik ili 15,44%; 88 učenika ili u 64,70% je izjavilo da je opuštenije (može biti u pidžami, sjedjeti kako hoće, jesti i/ili piti za vrijeme nastave); 82 učenika ili u 60,29% je kazalo da se osjeća slobodno (nema osjećaj da je pod stalnim nadzorom nastavnika); 12 učenika ili u 8,82% bolje razumije gradivo. Neki od njih su naveli da su sigurniji kod kuće, neće se zaraziti koronavirusom, ne kasne na časove, da su profesori bezbjedniji, da onlajn časovi kasno počinju, da slušaju predavanja nastavnika sa roditeljima, ili da mogu i da se prijave a pri tom ne prate onlajn čas.

Zaključujemo da učenici ističu i pozitivne strane onlajn nastave. Ona štedi i vrijeme, posebno onim učenicima koji žive dalje od škole. Umjesto da čekaju prevoz (organizovan kombi prevoz), dovoljno je da sjede za radnim stolom, upale računar, telefon ili tablet i već su na času. Učenici rade i uče u kućnim uslovima, u opuštenijoj atmosferi, što odgovara jednom broju učenika. Posebno onim introvertnijim. Onlajn nastava je svima novina, pa je učenicima i iz tog razloga zanimljiva. Većina učenika je zadatke vješto završavala – odradili bi eksperiment u kućnim uslovima i slali video-snimak koji bi na sljedećem času objasnili. Svi bi odgledali video-zadatak, što im je bilo interesantno jer bi otvorili i debate na datu temu.

Zanimalo nas je i šta učenike trenutno najviše *zabrinjava*. Odgovori učenika predstavljeni su u tabeli 4.

Tabela 4. *Sticanje znanja u doba pandemije*

Šta te trenutno najviše brine?	Jako me brine	Donekle me brine	Ne brine me uopšte
Ocjene	62 ili 45,58%	58 ili 42,64%	16 ili 11,76%
Da neću naučiti sve što treba	38 ili 27,94%	49 ili 36,02%	49 ili 36,02%
Pandemija kovid 19	65 ili 47,79%	42 ili 30,88%	29 ili 21,32%
Zdravlje moje porodice	95 ili 69,85%	38 ili 27,94%	3 ili 2,20%
Odnosi u porodici	73 ili 51,47%	34 ili 25%	29 ili 21,32%
Šta će se sa nama desiti u budućnosti	44 ili 32,35%	63 ili 46,32%	29 ili 21,32%
Nešto drugo	-	-	-

Interesantno je da djeca nijesu razmišljala o stečenim, usvojenim i proširenim znanjima, i da je pandemija glavni razlog što ne razmišljaju o znanju – za koje je zainteresovanost bila na niskom nivou. Zapravo, većina odličnih đaka u toku pandemije prepustila se trenutnoj situaciji. Djeca, roditelji i nastavnici bili su pod dodatnim stresom jer je pandemija prodrla u svaku sferu života i moralo se raditi po unaprijed utvrđenim pravilima, a u takvim uslovima sticati znanje nije bilo lako. Nema porodice koja nije osjetila posljedice virusa, što je i otežavalo ili usporavalo radne sposobnosti učenika kao i cjelokupnog društva.

Zanimalo nas je i *mišljenje učenika o načinu podučavanja u onlajn nastavi*. Rezultati ankete dati su u tabeli 5.

Tabela 5. *Mišljenje učenika o načinu podučavanja u onlajn nastavi*

Tvoje mišljenje o načinu podučavanja u onlajn nastavi (od 1 do 5 ocijeni sljedeće)	Loše	Dovoljno	Dobro	Vrlo dobro	Odlično
	1	2	3	4	5
Način na koji nastavnici objašnjavaju gradivo – lekcije	4 ili 2,94%	7 ili 5,14%	15 ili 11,02%	53 ili 38,97%	57 ili 41,91%
Pomoć koju imaš od nastavnika/nastavnice	5 ili 3,67%	9 ili 6,16%	18 ili 13,32%	60 ili 44,11%	44 ili 32,35%
Svoj trud i rad	4 ili 2,94%	3 ili 2,20%	28 ili 20,58%	47 ili 34,35%	54 ili 39,70%
Svoju motivacija za učenje	13 ili 9,55%	8 ili 5,88%	44 ili 32,35%	51 ili 37,50%	20 ili 14,70%
Podršku roditelja ili drugih ukućana	2 ili 1,47%	2 ili 1,47%	8 ili 5,88%	14 ili 10,29%	110 ili 80,88%

Na osnovu evaluacije učenika utvrđeno je da veći broj učenika ima veliku podršku porodice, ali i uz tu podršku imaju malo motiva za rad jer im nedostaje živa riječ nastavnika, tako da je motivacija učenika mala, iako se trude da usvoje znanja i vještine. Učenici su zadovoljni načinom na koji im nastavnici objašnjavaju gradivo i pružaju pomoć, ali slaba je motivacija za učenje.

Prednosti e-učenja, odnosno onlajn nastave jesu u širokoj dostupnosti i mogućnosti da istovremeno učestvuje veći broj korisnika. Nekadašnje klasične učionice zamijenjene su e-učionicama koje nemaju radno vrijeme, odnosno otvorene su 24 sata. Time je omogućena najefikasnija upotreba vremena, diskusija, razmjena mišljenja iskustva, korisnici sami biraju kada će i kako pristupiti e-učenju, budući da imaju stalan pristup materijalima i nastavi, čak i ako nijesu bili prisutni u vrijeme onlajn časa. Bilo je i odgovornih učenika koji su u doba

onlajn nastave najavili odsustvo, ali i odradili predviđene zadatke u datom vremenskom ograničenju.

Mane e-učenja jesu nedostatak diskusije, razmjene mišljenja... Korisnici moraju imati određena znanja i vještine kako bi se mogli njime koristiti. Bez određene računarske pismenosti, gradivo integrirano u sklopu elektronskog učenja postaje potpuno beskorisno. Zato je potrebna i adekvatna tehnička podrška, računari, brza i sigurna internet veza itd.

Često se dešava da i bez mogućeg tehničkog problema dođe do prekida u izvođenju e-nastave, do pada koncentracije korisnika, a samim time i pada kvaliteta e-učenja. Kako je korisnicima na raspolaganju sloboda u pogledu vremena i tempa izvođenja nastave, tako učenici imaju i veću odgovornost. U toku onlajn nastave od učenika se očekuje da se sami motivišu, individualno procjenjuju potrebu za učenjem, što može dovesti do upitnih rezultata i objektivno slabog napretka u procesu učenja.

Zaključak

Uz napredak informacione i komunikacione tehnologije, e-učenje postaje paradigma modernog obrazovanja. Fleksibilnost koju omogućuje ukidanjem vremenskih i prostornih ograničenja teško mogu pratiti klasični načini učenja.

S punim pravom možemo reći da onlajn nastava povećava umnogome elektronsku, digitalnu, i informatičku pismenost učenika. Zahvaljujući onlajn učenju, učenici stiču znanja koja će im umnogome pomoći tokom školovanja, i života. Glavni cilj ove nastave bio je izbjeći zdravstvene rizike učenika, nastavnog osoblja, pa i svih onih koji su direktno ili indirektno uključeni u nastavni proces.

Interaktivni digitalni mediji uvode nov način predstavljanja nastavnog sadržaja kroz razvoj novih nastavnih tehnika, što doprinosi većoj produktivnosti nastavnika.

Dakle, profesionalno usavršavanje i obučavanje nastavnika u 21. vijeku uslovljeno je napretkom tehnologije i nauke. Veoma je važno da nastavnici prate nova dostignuća, informacije i tehnologije i da na inovativne načine pomognu učenicima da postignu uspjeh.

Zabilježeni su brojni pomaci nastavnog procesa koji uključuje digitalne tehnologije, od kojih se posebno ističe povećanje motivacije učenika i razvijanje vještina neophodnih informatičkom dobu.

Literatura

1. Bogнар, L., Matijević, M. (2005). *Didaktika*. Beograd: Školska knjiga.
2. Cvijetić, M. M., Marić, Mia R., Beljanski, Mila B. (2021). *Prednosti i nedostaci nastave na daljinu iz ugla nastavnika i roditelja*. Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru, Srbija.
3. Delić, N. (2008). *Informaciono-komunikacione tehnologije u obrazovanju*. Banja Luka: Fakultet poslovne informatike.
4. Maksimović, J., Milanović, N., Osmanović Zajić, J. (2021). *(Samo)Procjena nastavnika o kvalitetu onlajn nastave tokom pandemije covid-19*. Užice: Pedagoški fakultet.
5. Dr Kojo Simić (2015). *Osnove metodike nastave*. Evropski univerzitet, Brčko.
6. Dr Osmić, I., dr Tomić, R. (2008). *Didaktika*, drugo prerađeno izdanje. Srebrenik: Selimpex Srebrenik.
7. Dr. sc. Ćukušić, M., dr. sc. Jadrić, M. (2012). *E-učenje: Koncept i primjena*. Zagreb: Školska knjiga.
8. Glušac, D. (2012). *Elektronsko učenje*. Zrenjanin: Univerzitet u Novom Sadu, Tehnički fakultet „Mihajlo Pupin“ Zrenjanin.
9. http://docs.mipro-proceedings.com/ce/94_CE_6308.pdf pristupljeno 14. 12. 2020.
10. <http://m-nastava.weebly.com/svet-m-nastave/digitalne-kompetencije-nastavnika-korak-u-susret-generaciji-z> pristupljeno 10. 1. 2023. u 22 h 37 min.
11. <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-54985218> pristupljeno 10. 1. 2022. u 18 h 5 min.
12. <https://www.savremena-gimnazija.edu.rs/kompetencije-nastavnika/> pristupljeno 10. 1. 2023. u 21 h 56 min.
13. <https://www.unicef.org/montenegro/media/16906/file/mne-real-2178-publication.pdf>
14. <https://www.unicef.org/montenegro/publikacije-i-istra%C5%BEivanja-iz-perioda-pandemije-koronavirusa>
15. https://www.unicef.org/montenegro/sites/unicef.org.montenegro/files/2020-04/%28MNE%29%20UNICEF_COVID19_Education%20MNOs%20appeal%20110312.lekt_0.pdf pristupljeno 23. 1. 2022. u 23 h 44 min.

16. Mandić, D. (2003). *Didaktičko-informatičke inovacije u obrazovanju*. Beograd: Medioagraf.
17. Pavlović, A. (2013). *Značaj i primena računara u obrazovanju učenika u osnovnoj školi*. Fakultet tehničkih nauka, Čačak.
18. Vilotijević, M. (2000). *Didaktika 3*, organizacija nastave drugo izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
19. Vilotijević, M., Mandić, D. (2016). *Informatičko-razvijajuća nastava u savremenoj školi*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.

NEW APPROACHES TO EDUCATION - MODERN TEACHING IN THE AGE OF THE COVID 19 PANDEMIC

Abstract

The educational process is aimed at acquiring new knowledge, but the pandemic COVID-19 as well as the transition to mass distance learning and e-learning have left deep and lasting impressions on students and teachers.

Pandemic COVID-19 also has its good sides: It has accelerated the digitalization process, improved IT literacy, and with the application of information and communication technologies, knowledge becomes accessible to all and easier to control. The aim of this paper is to describe the advantages of e-learning with all its possible applications and to understand the difficulties faced by students, teachers, and families, as well as to raise awareness of the need to use e-learning, i.e., distance education. In this paper, e-learning is analysed based on research on online teaching in the pandemic era. Surveys were conducted and data were obtained on the education of students in the pandemic era through online instruction.

This paper aims to clarify the importance of computers and e-learning in the educational process, advantages of e-learning for students, teachers, and families. Raising awareness on the importance of distance learning was also emphasized in this paper. This paper shall present an analysis of distance learning during pandemics, based on the research of online teaching.

Keywords: *online teaching, e-learning, education, teaching, COVID-19 pandemic.*

*Emir AVDIĆ*¹

STILOVI UČENJA

Rezime

Proces savladavanja gradiva za učenike nekad zna biti pravi izazov. Naročito ako je u pitanju oblast koja ne plijeni pažnju učenika kao individue. U tom slučaju postoje metode, odnosno stilovi učenja koji mogu biti ključni u rješavanju tog problema.

Cilj ovog rada jeste skrenuti pažnju na najzastupljenije stilove učenja te potencijalne probleme kod samog procesa učenja, uzrokovane nedovoljnim poznavanjem stila kojem učenik pripada, a tiču se samog procesa učenja kod učenika.

Ključne riječi: *stilovi učenja, metode učenja.*

¹ Emir Avdić, profesor njemačkog jezika, OŠ „25. maj“ Rožaje.

Uvod

Još od samog čovjekovog nastanka započinje započinje i njegov proces učenja, savladavanja i prihvatanja novih informacija. Kako bi opstao, čovjek je morao da razmišlja, dolazi do saznanja i zaključaka. Njegov sljedeći zadatak neminovno je morao biti i utvrđivanje – ponavljanje naučenog, a ono je majka učenja. Učenje je sastavni dio života svakog čovjeka još od njegovog početka. Možemo vidjeti da novorođenče prvo vizuelno promatra svijet oko sebe, upoznaje okolinu, nakon čega metodom palpacije dolazi do saznanja o svojoj okolini. Kada poraste, i bude sposobno da rezonuje osnovne pojmove, ono kroz istraživanje prikuplja njemu važne nove informacije. Tako, na primjer, imamo dijete koje je samo spoznalo da topli predmet može biti opasan – može se opeći i ugroziti zdravlje. Dijete uzrasta 2–4 godine konstantno je u fazi izučavanja svijeta oko sebe. U ovom periodu ono sluša, prima informacije te primjenjuje vokabular iz svog okruženja. U početku korištene riječi ne moraju biti tačno izgovorene, tada dijete prolazi kroz fazu u kojoj ga roditelji ispravljaju ili to čine ljudi iz njegovog najbližeg okruženja. Ovo je faza učenja koja se odvija kroz konstantno ponavljanje. Dijete školskog uzrasta je, takođe, u fazi konstantnog učenja, tj. prikupljanja informacija iz različitih oblasti nauke. Kasnije, ono prepoznaje vlastita interesovanja i usmjerava se ka svom cilju. U tom dobu neophodno je da dijete, uz pomoć nastavnika, dođe do saznanja da postoje stilovi učenja koji mu umnogome olakšavaju učenje.

Cilj rada jeste istraživanje upravo tih stilova, a hipoteza – *Nastavnik je ključni faktor u uspješnom pronalaženju stila učenja kod učenika*. Ona je intuitivna, što znači da se shodno okolnostima da potvrditi, ili opovrgnuti. Metoda rada je istraživačka.

Dakle, cilj rada je ukazati na stilove učenja. Učeniku pomoći u pronalaženju sopstvenog stila, a nastavnika motivisati da mu u tome pomogne. Takođe, pozivaćemo se na mišljenja stručnjaka, donositi zaključke o različitim metodama učenja, a sve pomoću istraživačke metode.

1. Vrijednosti poznavanja stilova učenja

Stilovi učenja su individualne metode kojima pojedinac usvaja i obrađuje nove informacije. Dakle, svaki učenik ima osoben način učenja, odnosno način koji je dominantan pri usvajanju novih informacija ili sadržaja. Poznavanje stilova učenja nastavniku omogućava da svoja predavanja prilagodi i oblikuje na što kreativniji način, sa ciljem da učenik postigne bolje rezultate. Veoma je važno da nastavnik, kao predavač, dobro poznaje sopstveni stil. Upravo ta spoznaja mu

može olakšati pronalazak stila kod učenika, usmjeriti ga ka stilu kom učenik teži i olakšati mu proces učenja.

Uslovi koje obrazovni sistem danas postavlja, elektronska nastavna sredstva i materijali u nastavi, mogu da otežaju primjenu određene metode učenja. Kao primjer možemo navesti učenike kojima je vizuelna metoda učenja dominantna, jer lakše usvajaju gradivo kada nastavnik koristi TV ili laptop.

Ukoliko je kod učenika dominantna vizuelna metoda učenja, audio-materijal mu na zadatu lekciju neće biti od velike pomoći, te je stoga veoma bitno koristiti različite stilove tokom časova, protkane kroz materijal koji se đacima plasira. Kada učenik spozna svoj stil, samostalno ili uz pomoć nastavnika/mentora, imaće bolju šemu svog učenja te će njegovo učenje ubuduće biti bazirano (pretežno) na tom stilu, a sve radi što boljeg savladavanja nastavnog gradiva.

„Spoznajni, odnosno kognitivni stil učenja podrazumijeva načine na koje učenik koristi svoje sposobnosti, načine na koje organizira i obrađuje informacije koje je primio te načine na koje to čini. Važno je otkriti uči li učenik analitički ili sintetički, odnosno usvaja li sadržaje pojedinačno, raščlanjene na više dijelova ili kao cjelinu.“ (Grgić, Kolaković, 2010)

2. Stilovi učenja

Stilovi učenja igraju najznačajniju ulogu tokom učenja. Prije negoli počnemo sa učenjem, moramo spoznati kom tipu pripadamo, to jest koji stil učenja nama najviše odgovara, te koji stil je nama najbliži. Nastavnik u tom slučaju igra veliku ulogu jer pomaže učeniku da spozna sebe i svoj stil kroz primjenu različitih metoda učenja kroz nastavu i lako zaključuje na osnovu rezultata koje učenik daje kroz primjenu istih.

Svako od nas na određen način prihvata određene informacije. Neko je vizuelni tip ličnosti, neko auditivni ili kinestetički, tj. neko najbolje uči gledanjem, promatranjem, čitanjem (vizuelno), neko slušanjem (auditivno), neko kroz rad (taktilno). Postoje istraživanja koja pokazuju kulturne razlike u stilovima učenja. Stilovi učenja obuhvataju najvažnije korake u procesu učenja i stoga mogu imati velik uticaj na rezultat učenja. U literaturi se navodi kako su četiri petine našega stila učenja biološki uslovljene. (Dan i Grigs, 2000: 43)

Prije gotovo četiri decenije Rita Dan i Kenet Dan (prema Penger, Tekavčić, 2009) uradili su istraživanje koje je za cilj imalo da poboljša instrumente za detekciju stilova učenja. Njihov VAK model stilova učenja prepoznaje i kategorizuje tri glavna načina prijema informacija: vizuelni, auditivni i kinestetički, od kojih su jedan ili dva dominantni.

Tabela 1. VAK metoda učenja

OPAŽANJE	OPIS I KARAKTERISTIKE DANOVE METODE UČENJA
VIZUELNO – gledati, promatrati	<ul style="list-style-type: none"> – Tokom verbalnih aktivnosti ponekad odlutaju mislima – Radije promatraju nego što govore, po prirodi su tihi – Organizovano pristupaju zadacima – Vole čitati – Uglavnom uredno pišu – Pamte stvarajući mentalne slike – Slikovito razmišljaju – Lako ih je omesti vizealnim podražajima – Usredsređuju se na velike slike i uspješno planiraju – Govorene upute su im teške – Pamte lica – Prvi utisak im ostavlja jaku impresiju – Vole crtati i skicirati, imaju uredan rukopis – Vole koristiti boje – Opažaju detalje – Često brzo razmišljaju
AUDITIVNO – slušati, čuti	<ul style="list-style-type: none"> – Razgovaraju sami sa sobom – Otvoreni su i društveni – Dok čitaju, šapću sami sebi i vole pjevati dok obavljaju zadatak – Pažljivo biraju riječi – Pamte po koracima u nizu – Svjesni su ritma – Lako ih je omesti auditivnim podražajima – Imaju poteškoća s pisanim uputama – Pamte imena – Raspoznaju ljude po glasu – Vole muziku – Vole govoriti i slušati – Često pamte mimiku i ritam nečijeg govora i isto tako ga reprodukuju – Uglavnom im treba vremena za razmišljanje i razgovor sa samim sobom – Procjenjuju situacije na temelju toga kako im zvuče

<p>KINESTETIČKO – činiti, raditi</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Većinu vremena su u pokretu – Po prirodi su društveni i otvoreni – Lupkaju olovkom ili nogom tokom učenja – Uglavnom ne vole čitati – Imaju problema s nečitim rukopisom – Dobro koordinišu tijelom, imaju dobre reflekse – Vole dodir, često dodiruju ljude dok im govore – Treba im vremena za razmišljanje – Vole isprobavati nove stvari – Bolje pamte što su napravili nego što su čuli ili vidjeli – Koriste gestikulaciju i mimiku
--	---

Prikazana tabela u potpunosti odgovara stilovima učenja učenika u učionici. Činjenica je da će se nastavnik često sresti sa situacijom da učenik koristi više stilova. Tako, na primjer, imamo učenike gdje dva ili više stilova u potpunosti odgovaraju učeniku, odnosno učenik vrlo dobro ili odlično usvaja štivo putem vizuelnog zapažanja i auditivnim putem. Takav stil učenja može se odrediti kao četvrti stil učenja, a to je kombinovani.

2.1 Vizuelni stil učenja

Na osnovu tabele 1, vizuelni tip usvaja gradivo kroz prikazivanje odnosno tokom učenje koje se odvija posmatranjem.

Vizuelni stil učenja odnosi se na usvajanje novih sadržaja gledanjem, promatranjem i proučavanjem. Učenici koji uče vizuelnim stilom sposobni su na jednom školskom času usvojiti čak 75% novih sadržaja koje su vidjeli, baš kao i učenici koji uče auditivnim stilom. Takvih učenika je nešto veći postotak nego što je onih koji uče auditivnim stilom. (Remenar, 2020) Učenici kojima je vizuelni stil dominantan vole fotografije, slike, grafikone, šeme, umne mape, filmove, plakate, simbole, crtanje, pisanje itd. (Grgić, Kolaković, 2010) Prilikom učenja, učenici koji pripadaju ovoj kategoriji često koriste različite boje pri pisanju.

Osobe koje vizuelno opažaju mogu se susresti s određenim poteškoćama ili problemima. Prema riječima Radovana Sredanovića i Ane Radenović, edukatorima seminara *Unapređivanje kvaliteta i inkluzivnosti u digitalnom okruženju – Obrazovanje u digitalnom okruženju – podrška nastavnicima i saradnja sa učenicima u Crnoj Gori*, jedan od problema ovog stila jeste i gubljenje pažnje.

Sredanović i Radenović navode sljedeća moguća rješenja:

- Korisno je da se tekst obogati vizuelnim sadržajima.
- Ako je moguće, treba koristiti istu vrstu slika u cijelom materijalu.

- Video ne bi trebalo da traje previše, obimniji sadržaj treba prikazati u nekoliko kraćih video-priloga.
- Ukoliko je neophodan titl, potreban je jasan kontrast između titla i pozadine.
- Treba voditi računa da gledaoci imaju dovoljno vremena da pročitaju titlove.

Kako svaki problem ima svoje rješenje, ponuđeni su i savjeti za rješenje ovog (Hmilj, Stilovi učenja).

2.1.2 Savjeti

Zapisujte bitne informacije, ključne riječi.

- Koristite različite boje za označavanje, podvlačenje, najvažnijih djelova u tekstu.
- Koristite: ilustracije, crteže, slike, grafikone, tabele, skice, film, prezentacije, modele – da biste bolje shvatili i zapamtili gradivo.
- Kada učite, pravite svoje grafikone, tabele, crteže, mape uma da olakšate ponavljanje gradiva.
- Sjedite dalje od prozora da biste lakše usmjerili pažnju na učenje.
- Ono što učite pokušajte da zamišljate u slikama da biste lakše zapamtili.
- Kada odgovarate, prisjetite se izgleda stranice u knjizi na kojoj je predstavljeno to gradivo, šta je bilo istaknuto, ilustracije na stranici...
- Kada ste u prilici, dobro je obići neke muzeje, galerije, posmatrati dešavanja u prirodi.

2.2 Auditivni stil učenja

Auditivni stil učenja jeste učenja isključivo kroz slušanje. Dakle, đaci kojima je auditivni stil učenja dominantan uče slušajući zadatke, sadržaje i uputstva. Kod ovih učenika primjećujemo primjenu metode snimanja svog izlaganja i slušanja istog radi lakšeg usvajanja gradiva.

Predavaču je vrlo važno da prepozna učenike koji uče auditivnim stilom jer njima treba govoriti glasno i razgovijetno. Američki naučnici otkrili su da tek 25% učenika uči auditivnim stilom. Mogu se prepoznati tako što često reprodukuju nastavnikov ritam govora, naglaske i sintagme kojima se predavač služi. Budući da auditivni učenici, odnosno oni koji uče auditivnim stilom, na jednom školskom času mogu zapamtiti čak 75% novih podataka koje su čuli, važno je da prisustvuju nastavi. „Također, razlikujemo dvije vrste auditivnog stila učenja, odnosno dva tipa učenika koji uče auditivnim stilom: auditivno-eksterne i auditivno- interne učenike. Auditivno-eksterne učenike možemo prepoznati po tome što uglavnom veoma brzo govore, lako ih je omesti, ali pamte korake i

postupke u učenju. Takvi učenici vole razgovarati i debatirati, vole pričati i pre-pričavati i najbolje uče učeći naglas. Za razliku od auditivno-eksternih učenika, auditivno-interni učenici najčešće vole razgovarati sami sa sobom, dakle sami sebi govore, postavljaju pitanja i daju odgovore.“ (Remenar, 2020: 18) Ana Gr-gić navodi da se od njih često mogu čuti fraze kao što su: *Nikad čuo. To mi zvuči poznato. Razumijem po(r)uku. To mi zvuči prihvatljivo.*

2.2.1 Karakteristike učenika kod kojih dominira auditivni stil učenja

Prema Lj. Hmilj, učenici koji pripadaju ovom stilu:

- moraju čuti da bi zapamtili;
- uče slušajući i prije zapamte ono o čemu se raspravlja, nego ono što vide;
- vole da razgovaraju o onome o čemu uče;
- vole da slušaju dok im se objašnjava i vole sami da objašnjavaju;
- vole da diskutuju, raspravljaju, razmjenjuju ideje, pričaju priče; detaljni su u opisivanju;
- dobro se snalaze u radu u paru ili grupi;
- pričaju sami sa sobom za vrijeme izvođenja aktivnosti;
- često miču usnama dok čitaju u sebi;
- vole da čitaju naglas, lakše uče naglas;
- pomaže im kada ih neko presliša gradivo koje uče;
- buka ih lako prekine u aktivnosti;
- rukopis im obično nije lijep, mogu imati teškoća sa pisanjem i matematikom.

Auditivni stil je lako primjenljiv i fleksibilan, tj. može se lako sprovoditi u praksi. Tokom učenja stranog jezika može se koristiti radio ili CD plejer, pratiti nastavnik dok čita te zapisivati nepoznate riječi iz lekcije koja se obrađuje. S učenicima koji su na većem jezičkom nivou mogu se organizovati i debate i diskusije.

2.2.2 Savjeti za auditivni stil učenja:

- Čitajte glasno dok učite.
- Ponavljajte gradivo naglas, da čujete sebe.
- Snimite sebe dok čitate lekciju, saslušajte snimak, ponovite gradivo.
- Zamolite nekoga u kući da vas presliša.
- Razgovarajte s nekim u kući o sadržaju koji učite.
- Dogovorite se s drugom ili drugaricom da zajedno učite, preslišavate se i razgovarate o sadržaju koji učite.
- Obezbijedite tišinu dok učite, jer drugi glasovi i buka mogu da ometaju vašu pažnju.

- Učestvujte u diskusijama, razmjeni ideja i mišljenja na časovima.
- Ako je potrebno da se nešto pročita glasno na času, javite se da vi čitate.
- Prilikom odgovaranja prisjetite se kako je zvučalo dok je nastavnik o tome izlagao. (Hmilj, Lj.)

2.3 Kinestetički stil učenja

Učenici skloni kinestetičkom stilu učenja najbolje uče taktilnim putem — na taj način pamte 75% novih informacija (Dan i Grigs, 2000).

Učenici kod kojih je kinestetički stil učenja dominantan, rijetko mogu biti mirni a radni prostor im može biti neorganizovan. Vole kontakt i mimiku. Od velike važnosti im je komunikacija, pa su u toku komunikacije često tjelesno aktivni – koriste ruke kako bi približili i pojačali važnost sadržaja o kojem govore. Gestikulacija im je sastavni dio govora. Vole učenje kroz igru i imaju izoštrenu intuiciju.

Kao jedan od postupaka kod učenika koji pripadaju kinestetičkom tipu, može se koristiti pantomima, upravo zbog korišćenja ruku tokom govora (što pantomima i zahtijeva).

2.3.2 Preporuke

Branislav Brojčin, profesor metodike nastave, preporučuje da učenik koji pripada ovom stilu:

- sjedi u prednjem dijelu učionice i hvata bilješke tokom časa;
- zapisuje ključne riječi, pravi crteže ili tabele da bi zapamtio informacije;
- kada uči, *kreće se* naprijed-nazad kroz udžbenik, bilješke čita glasno;
- koristi konkretne materijale;
- provodi vrijeme na terenu (muzeji, objekti van škole povezani sa nastavnom jedinicom), kako bi imao neposredno iskustvo o nastavnim sadržajima;
- uči uz pomoć bilješki – napiše riječi, simbole ili slike; koristi flomastere različitih boja da bi označio važno...

Kada govori o pamćenju, Brojčin kaže da se pamti oko 10% onoga što se vidi, 30% do 40% onoga što se vidi i čuje, i 90% onoga što se vidi, čuje i uradi. Svi učenici mogu da uče na različite načine, ali jedan je primaran. To, takođe, ne znači i da je dominantni stil nepromjenljiv, kao ni to da rad s učenikom treba da bude zasnovan na jednoj metodi učenja.

3. Kako da unaprijedite sopstveni stil učenja

Pored konsultacije s nastavnikom, učenici mogu svoj stil učenja unaprijediti i korišćenjem različitih strategija.

Ako učenik teži vizuelnom stilu učenja, može ga usavršiti tako što će:

- koristiti materijale poput fotografija, mapa, grafikona, dijagrama;
- koristiti različite boje da označi najvažnije djelove u tekstu;
- koristiti multimedijalna sredstva (video, kompjuter, projektor);
- vizuelizovati informacije u obliku slika da bi ih lakše memorisao;
- obezbijediti neometan i jasan pogled na predavača, tako da može da prati njegovu neverbalnu komunikaciju;
- pisati bilješke, ako predavač nije obezbedio pisani materijal;
- ilustrovati svoje ideje kao slike prije nego što ih zapiše;
- učiti na tihom mjestu, daleko od verbalnih uznemiravanja;
- čitati ilustrovane knjige.

Ako učenik teži auditivnom stilu učenja, može ga podići na viši nivo ako:

- napiše govor i prezentaciju;
- čita tekst naglas;
- učestvuje u diskusijama i debatama na času;
- koristi uređaje za snimanje zvuka umjesto da piše bilješke tokom predavanja;
- diskutujete o svojim idejama;
- diktira nekome svoje misli i ideje.

Ako učenik teži kinestetičkom stilu učenja, može ga unaprijediti tako što će: se kretati dok uči nove stvari;

- koristiti pauze tokom učenja;
- slušati muziku dok uči,
- raditi u stojećem položaju;
- koristiti boje da istaknete ono najvažnije u tekstu;
- *preletjeti* preko materijala prije nego što počnete da ga detaljno čita, kako bi dobio opštu sliku;
- oživjeti svoj radni prostor slikama i posterima.

(Priručnik *Kako da uspešno i efikasno učite*)

Zaključak

U ovom radu nastojali smo da pojasnimo stilove učenja. Analizom dostupne literature došli smo do zaključaka koji doprinose boljem shvatanju sva tri stila. Upoznali smo se s potencijalnim problemima koji se javljaju u određenom stilu učenja, kao i savjetima/prijedlozima za rješavanje istih.

Nastavnik može biti od velike pomoći učenicima prilikom pronalaženja stila ili metode učenja. Međutim, njegova uloga nije odlučujuća (i uvijek neophodna) jer su učenici često sposobni da samostalno „dođu“ do svog stila. Na kraju dolazimo do zaključka da nastavnik nije presudan pri spoznaji stila kod učenika, ali svakako može biti od pomoći učeniku, usmjeravajući ga ka stilu kojem teži.

Literatura

1. Brojčin, B. Stilovi učenja i upravljanje ponašanjem (07. 04. 2011, oficijalni sajt Univerziteta „FASPER“ u Beogradu). Preuzeto sa <https://rb.gy/wccvty>
2. Dunn, R., Griggs, S. A. (2000). *Practical Approaches to Using Learning Styles in Higher Education*, Bergin & Garvey, 88 Post Road West, Westport, CT 06881 (pretisak Greenwood Publishing Group, Inc.).
3. Grgić, A., Kolaković, Z. (2010). Primjena stilova i nastavnih strategija u nastavi hrvatskoga kao inoga jezika. *Lahor*, 1 (9), 78–96. Preuzeto sa <https://hrcak.srce.hr/64996>
4. *Kako da uspješno i efikasno učite – priručnik*. Preuzeto sa file:///C:/Users/PC/Downloads/vodic-za-ucenje-itacademy-_compress.pdf
5. Powerpoint prezentacija sa seminara *Unapređivanje kvaliteta i inkluzivnosti u digitalnom okruženju – Obrazovanje u digitalnom okruženju – podrška nastavnicima i saradnja sa učenicima u Crnoj Gori*. Preuzeto sa https://os25majro-edu-my.sharepoint.com/:p:/g/personal/emir_avdic_os-25maj-ro_edu_me/Eab8RPLnlUtFsXB-jN99vB8Bn_bznFQ23-Oh0leehONMQg?e=5fgg4v
6. *Stilovi učenja* (diplomski rad). Remenar M., 2020. Preuzeto sa file:///C:/Users/PC/Downloads/remenar_marina_-_stilovi_ucenja.pdf
7. *Stilovi učenja*. Hmilj Lj. Preuzeto sa <https://osljudovitsturkisac.nasaskola.rs/files/Pedagog/Stilovi%20ucenja%20i%20saveti%20za%20ucenje.pdf>
8. Sunko, E. (2008). Pedagoške vrijednosti poznavanja stilova učenja. *Školski vjesnik: časopis za pedagojsku teoriju i praksu*, 4(3): 297–310. Preuzeto sa <https://hrcak.srce.hr/8263>
9. Penger, S., Tekavčić, M. (2009). Testing Dunn & Dunn's and Honey and Mumford's learning style theories: The case of Slovenian higher education system, *Management*, 14 (2): 1–20

LEARNING STYLES

Abstract

The process of acquiring knowledge often becomes a real challenge. It is true when it comes the areas that are not very attractive for students as individuals. In such case there are methods or styles of learning that are key factor for solving such a problem.

The aim of this paper is to draw our attention to the most frequent learning styles that are caused by insufficient knowledge of learning styles of students and that relate very much to the very process of learning of student.

Keywords: *learning styles, learning methods.*

NASTAVNO-VASPITNI RAD

Milena LUTOVAC¹

GEOGEBRA U NASTAVI MATEMATIKE

Rezime

Legenda kaže da je na kraju prvog predavanja koje je održao grupi početnika, čuvenog matematičara Euklida jedan od studenata pitao: „A šta će nam matematika u životu?“ Euklid nije ništa odgovorio. Pola sata kasnije vratio mu je, po svom robu, zlatnik i otpustio ga iz škole.

Naime, neki učenici su mišljenja da uče previše matematike i da im većina toga neće trebati u životu, pa i danas postavljaju navedeno pitanje.

Svakako da postoje metode zahvaljujući kojima učenici lakše usvajaju i primjenjuju matematičko znanje. Danas to postižu uz pomoć računara i interneta koji postaju sastavni dio života skoro svakog čovjeka, pa i učenika. Tehnologija pokriva sve šire segmente društva, pa neminovno obuhvata i školstvo.

Uz pomoć savremene tehnologije pojedini profesori matematike nastoje da učine gradivo zanimljivim i razumljivijim. Upotrebom specijalizovanih računarskih programa olakšavaju nastavu matematike i čine je zanimljivijom za učenike. Jedan od takvih programa je **Geogebra**.

U daljem radu vidjećemo šta je kako je nastala i kako pomoću nje učenici mogu bolje da shvate ono što uče.

Ključne riječi: *GeoGebra, alati, konstrukcije.*

¹ Milena Lutovac, profesor matematike u Gimnaziji „Panto Mališić“ u Beranama.

Uvod

GeoGebra je besplatan program (matematički softver) dinamične matematike, pisan u programskom jeziku Java, koji povezuje geometriju, algebru i analizu. Program za učenje i podučavanje matematike u školi razvio je Markus Hohenwarter (Markus Hohenwarter) na univerzitetu u Salzburgu.

Prva verzija programa nastala je 2001. godine kao dio Hohenwarterovog diplomskog rada. Od tog perioda do danas pojavljivale su se nove, nadograđene verzije programa.

Program je priznala i Austrijska akademija nauka, a osvojio je i niz evropskih nagrada. U potpunosti je besplatan i preveden je na više od 50 svjetskih jezika. Koristi se u cijelom svijetu. U *GeoGebri* pronalazimo oblasti iz geometrije, algebre, statistike, analize, tabličnih proračuna i crtanja grafova, što ovaj program čini veoma korisnim i upotrebljivim u nastavi matematike i drugih srodnih nauka (vektori se mogu koristiti u fizici).

GeoGebra je moguće koristiti na svim popularnim operativnim sistemima za personalne računare, kao što su *Windows*, *Linux* i *MacOS*, tabletima i pametnim telefonima. Da bi se program koristio, potrebno je da bude instaliran na računaru ili mobilnom uređaju. Sve se više profesora odlučuje na izradu *GeoGebra* apleta, ali i izradu *GeoGebra* e-udžbenika, koje je moguće pronaći na *GeoGebraTube*-u-platformi za dijeljenje i pretraživanje različitih sadržaja. Kako je potrebno registrovati se pri izradi apleta i e-udžbenika, uz svaki objavljeni zadatak zapisano je i ime autora. Pristup materijalima objavljenim na *GeoGebraTube*-u moguće je i unutar samostalne aplikacije.

Cilj *GeoGebre* je motivisati učenike da nauče matematiku a profesore da izvode nastavu matematike na jednostavan način, uz dinamičan, besplatan i lako dostupan program i interaktivne materijale.

Program GeoGebra

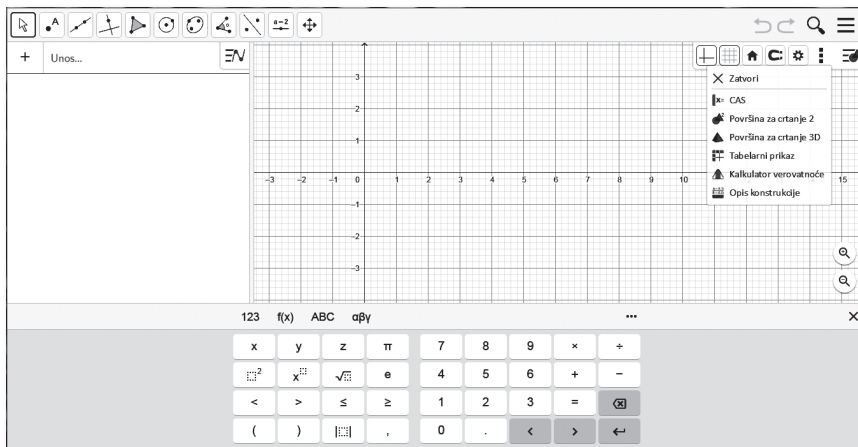
GeoGebra je dinamički geometrijski sistem. Možemo izvoditi konstrukcije s tačkama, vektorima, dužima, pravima, kao i crtati grafike funkcija, a zatim ih dinamički mijenjati.

Jednačine (pravih, krivih drugog reda, funkcija...) i koordinate možemo unositi direktno, korišćenjem algebarskog prikaza. Na taj način program *GeoGebra* ima mogućnost da barata s promjenljivim čiji su argumenti brojevi, vektori i tačke, da traži izvode i integrale funkcija.

Preuzimanje i instaliranje programa GeoGebra

Najnovija verzija programa dostupna korisnicima jeste verzija 6 i moguće ju je preuzeti na adresi [Korisnici](#) instaliraju *GeoGebra Classic 6* klikom na *Download* a zatim klikom na *Run* preuzimaju aplikaciju. Otvara se prozor sa slike 1.

U slučaju da nemamo pristup internetu, instalaciju možemo obaviti pomoću nekog prenosivog uređaja za skladištenje podataka (USB-a, CD-a, DVD-a,...) na kom se nalazi instalacioni fajl *GeoGebra verzija.exe*. Duplim klikom na ovaj fajl započinjemo instalaciju koju dovršavamo potvrdnim odgovorima *Yes* i *OK* Poslije završene instalacije možemo pokrenuti *GeoGebra* i početi da radimo u njoj.

Slika 1. Izgled prozora *GeoGebra Classic*

Treba još reći da je *GeoGebra* moguće pokrenuti i kao onlajn aplikaciju preko *browsera*. Iako se *GeoGebri* može pristupiti i bez prijave, otvaranjem vlastitog korisničkog računa (a prijava je moguća i putem *Google*, *Office 365*, *Microsoft*, *Facebook* i *Twitter* računa), korisniku su dostupni već izrađeni materijali ostalih korisnika, kao i materijali koje je sam korisnik sačuvao. Svaki od izrađenih radnih listova i e-udžbenika nosi potpis autora i datum izrade.

Svaki radni list može sadržati različite elemente kao što su tekst, video, *GeoGebra* aplet, slika, PDF fajl. Kombinacijom više radnih listova u smislenu cjelinu nastaje e-udžbenik. Pristup radnim listovima i e-udžbenicima može biti:

Javan: svi korisnici mogu vidjeti izrađeni radni list i e-udžbenik;

Privatan: samo vlasnik može da vidi izrađeni radni list i e-udžbenik;

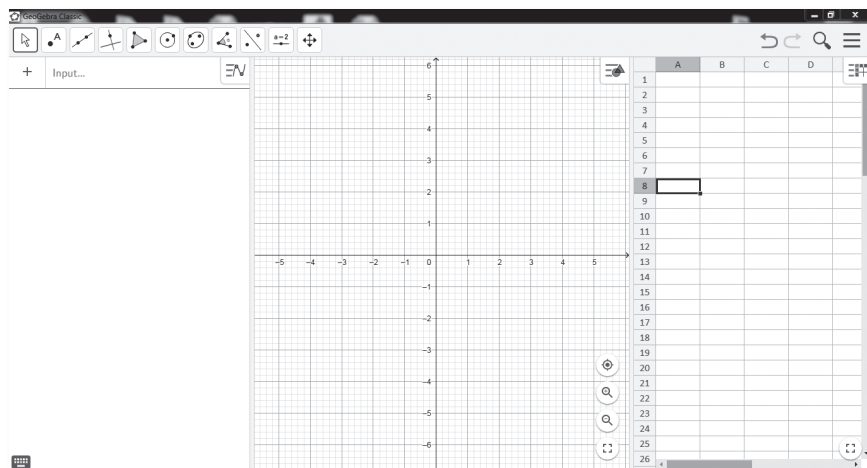
Dijeljenje putem linka: samo korisnici koji imaju izrađen link mogu vidjeti izrađeni radni list i e-udžbenik.

Izgled prozora i alati

Kako *GeoGebra* povezuje geometriju, algebru i analizu, to i prikazuje objekte na dva načina:

- *algebarski prikaz* (Algebra View)(prvi potprozor);
- *grafički prikaz* (Graphics View)površina za crtanje (drugi potprozor).

Ova dva prikaza su međusobno povezana, što znači da će se, promijenimo li algebarski prikaz, promijeniti i grafički.

Slika 2. Izgled prozora sa uključenim tabelarnim prikazom

U algebarskom prikazu možemo vidjeti algebarske vrijednosti objekata. Objekti u *GeoGebri* su sve što se konstruiše: tačka, duž, trougao... Objekti mogu biti nezavisni i zavisni. Ako napravimo objekat bez korišćenja već postojećih objekata, on se klasifikuje kao nezavisan. Ako napravimo objekat uz pomoć već postojećih objekata, klasifikuje se kao zavisan. Osnovne osobine objekata u algebarskom prikazu možemo i da mijenjamo duplim klikom na nezavisan objekat. Otvorice nam se prozor za unos u kom možemo da mijenjamo algebarsku prezentaciju objekta. Kad unesemo izmjenu, kliknemo *Enter* i grafička prezentacija će se prilagoditi izmjenama. Ukoliko kliknemo duplim klikom na objekte u grafičkom prikazu, otvorice nam se dijalog prozor uz mogućnost da redefinišemo naš objekat. Sve osobine objekata podijeljene su u četiri kategorije: osnovno, boja, stil i napredno. Klikom na tri tačkice u produžetku polja za definiciju objekta u algebarskom prikazu i izborom opcije *Settings* iz padajuće liste, dobija se prozor za promjenu svih osobina objekta.

U grafičkom prikazu crtamo geometrijske figure, koristeći bar sa alatkama (slika 3).

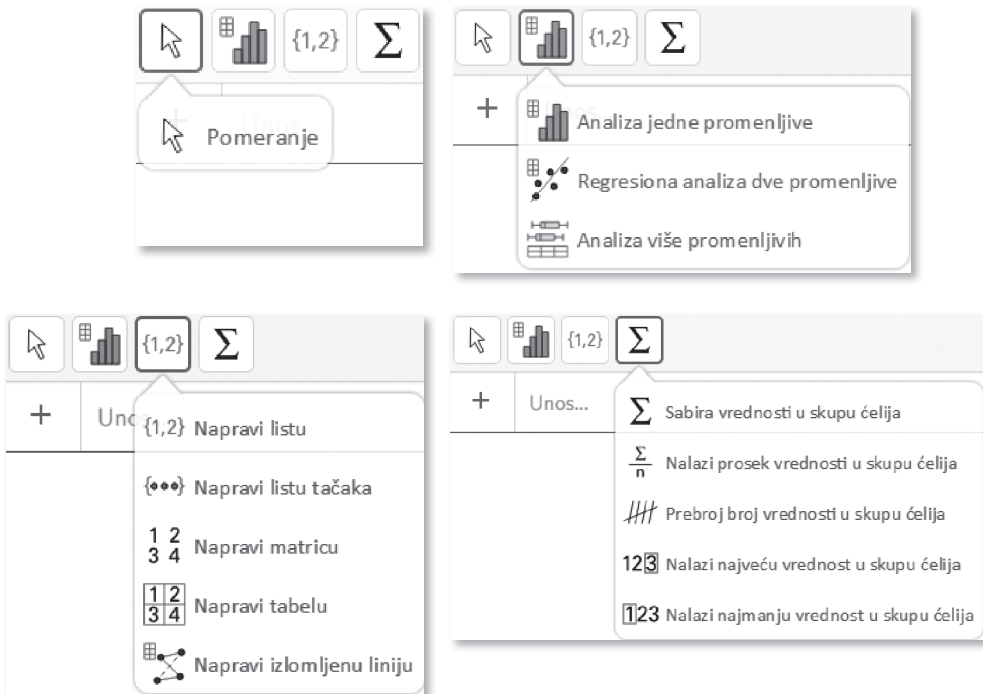

Slika 3. Bar sa alatkama

Prilikom odabira konstrukcionih alatki u dnu prozora pojavljuje se kontekstualni crni dijalog boks u kome se nalazi opcija za pozivanje pomoći, koja nam omogućava da dobijemo informacije kako se selektovana alatka koristi. Svaki objekat koji napravimo u grafičkom prikazu ima svoju prezentaciju u algebarskom prikazu.

Svaka od konstrukcionih alatki predstavlja i neku vrstu skupa sličnih konstrukcionih alatki.

Alate tabličnog prikaza možemo koristiti samo kad je aktivan tablični prikaz. Alate tabličnog prikaza dijelimo u četiri osnovne grupe: alati za pomjeranje; alati za analizu podataka; alati za matrice i tabele i alati za izračunavanje.

Slika 4. Alati tabličnog prikaza

Osim algebarskog, grafičkog i tabelarnog prikaza postoji i CAS prikaz. CAS je skraćenica za *Computer Algebra System* i omogućava korisnicima simboličko

računanje unutar *GeoGebra*. Do ovog prikaza dolazimo na sljedeći način: *GeoGebra* → Prikaz (View) → CAS ili kombinacijom tipki CTRL + SHIFT + K na tastaturi dolazimo do CAS prikaza.

Uz pomoć ovog prikaza možemo sabirati, oduzimati, množiti i dijeliti razlomke, odrediti njihovu tačnu i približnu vrijednost, odrediti izvod ili integral neke funkcije itd.

Alate CAS prikaza možemo podijeliti u tri osnovne grupe, a njihov izgled je prikazan na slici 4: alati za procjenu; alati za izračunavanje i opšti alati.

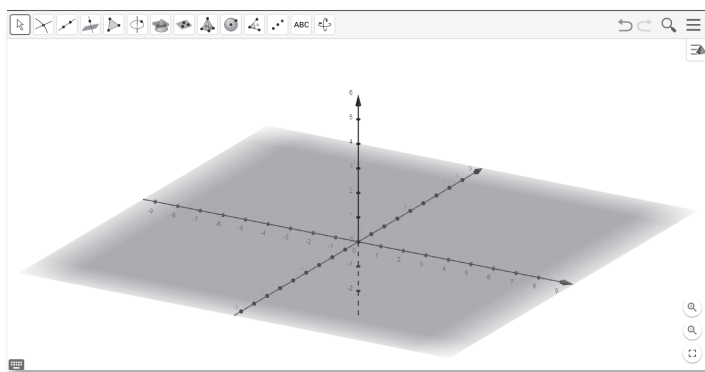
Slika 5. Izgled CAS alata

Treba napomenuti i 3D grafički prikaz. Alate 3D grafičkog prikaza možemo podijeliti na: alate za pomjeranje; alate za pravu; alate za tačku; alate za ravan; posebne alate za pravac; alate za mnogougao; alate za kružnicu i krive; alat za presjek dviju površi; alate za tijela i mreže; alate za sferu; alate za mjerenja; alate za transformaciju; alat za tekst; i alate za pomjeranje objekata.

Slika 6. Alati 3D prikaza

Do 3D prikaza dolazimo na sljedeći način: *GeoGebra* → Prikaz (View) → 3D *Graphics* ili kombinacijom tipki CTRL + SHIFT + 3 na tastaturi. Ovaj prikaz koristimo kada želimo da pokažemo, na primjer, rotaciona tijela koja nastaju rotacijom krive oko ose.

Slika 7. 3D grafički prikaz

Klikom na Prikaz (View) možemo aktivirati i deaktivirati odgovarajuću stavku (tabelarni prikaz, CAS prikaz...). Možemo podešavati grafički prikaz u zavisnosti od toga da li želimo da nam se vide koordinatne ose (Coordinate axes) i koordinatna mreža (Coordinate grid), možemo mijenjati njihov stil, boju, razmak između njih itd. U algebarskom prikazu klikom na kružić pored svakog objekta njegova grafička prezentacija će nestati, ali kada ponovo kliknemo na isti kružić objekat će se pojaviti u grafičkom prikazu, tj. kontrolišemo kada će objekat biti vidljiv u grafičkom prikazu. Sva podešavanja se mogu sačuvati, kao i naši radovi i konstrukcije, na sličan način kao i u drugim programima.

Ovaj program preveden je na 50 jezika, pa između ostalog i na naš, što nam olakšava rad. Odabir jezika vrši se na sljedeći način: *GeoGebra* → Prikaz (View) → Podešavanja (Settings) → Jezik (Language).

Osnovne konstrukcije GeoGebrom

Konstrukcija jednakostraničnog trougla

Kada radimo konstrukciju, ono što najprije treba da uradimo jeste da sumiramo osobine onoga što konstruišemo. U ovom slučaju to je jednakostranični trougao. Karakteristike jednakostraničnog trougla je da su mu jednake sve stranice i svi unutrašnji uglovi. Znamo da su to uglovi od 60° .

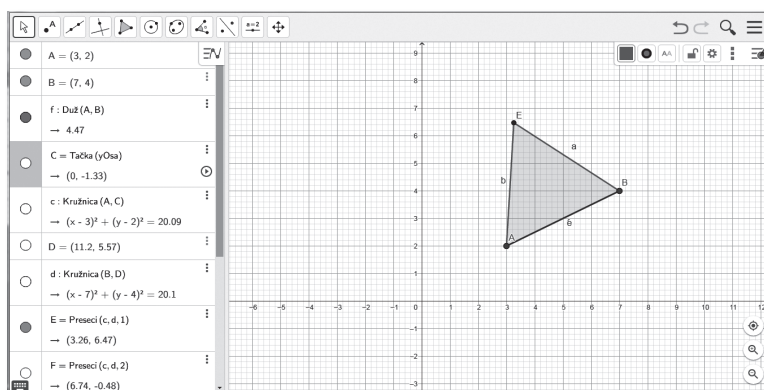
Koraci konstrukcije:

- Unesemo duž (segment) AB odabirom alata . Kliknemo na početnu poziciju (tačku) u koordinatnom sistemu grafičkog prikaza i zatim kursor miša pozicioniramo na krajnju poziciju (tačku). Kada ponovo pritisnemo taster miša u krajnjoj poziciji, duž koja spaja početnu i krajnju tačku je kreirana.
- Zatim konstruišemo krug s centrom u tački A koji sadrži tačku B . To ćemo da uradimo tako što ćemo da izaberemo alatku .
- Nakon izbora alatke i izbora da crtamo kružnicu određenu centrom i jednom tačkom, kliknemo na tačku A i pomjeramo kursor miša sve dok tačka B ne pripadne toj kružnici, jer se pomjeranjem miša kružnica povećava. Kada smo došli do tačke B , kliknemo na datu tačku i time smo dobili kružnicu koju smo tražili.
- Dalje, konstruišemo kružnicu s centrom u B koji sadrži tačku A Slično kao u prethodnom koraku.
- Dobili smo iz prethodna dva koraka dvije kružnice koje se sijeku, pa konstruišimo te presječne tačke. To ćemo da uradimo odabirom alatke

- i izborom *Presjek dva objekta* Klikom na jednu pa na drugu kružnicu, dobićemo tačke C i D .
- Na kraju, spojimo tačke koje smo dobili da bismo dobili ono što je trebalo konstruisati, a to je jednakostranični trougao. To ćemo uraditi tako što ćemo da izaberemo jednu od tačaka C i D , a zatim upotrebom alatke i izborom *Mnogougao*. Klikom na svaku od tačaka koje želimo da spojimo u smjeru suprotnom od kazaljke na satu, dobićemo traženi trougao.

Napomena: Radi jasnije slike krugove i tačke koje smo koristili u našoj konstrukciji možemo učiniti nevidljivim, tako što ćemo kliknuti na tačke koje stoje pored algebarskih prezentacija. To smo pominjali u prethodnom poglavlju. Pregledom dužine duži (segmenata) mnogougla, treba se uvjeriti da je konstruisani trougao zaista jednakostraničan.

Dobija se na kraju sljedeća konstrukcija:

Slika 8. Konstrukcija jednakostraničnog trougla

Konstrukcija kvadrata

Najprije se prisjetimo karakteristika kvadrata. Kvadrat je pravilan četvorougao čije su sve stranice jednake i svi unutrašnji uglovi pravi, tj. uglovi od 90° .

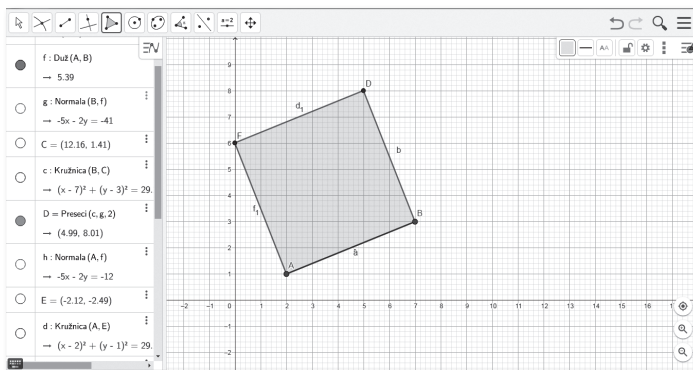
Koraci konstrukcije:

- Unesimo duž (segment) AB upotrebom alatke .
- Zatim konstruišimo normalu na duž AB u tački B . To ćemo da uradimo upotrebom alatke , a zatim ćemo izabrati konstruisanje normale tako što ćemo prvo kliknuti na bilo koju tačku duži AB i dobićemo normalu na duž AB kroz tačku B (zatim pomjeramo normalu pomjeranjem

kursora miša. Kada ponovo kliknemo na tačku B , normala kroz ovu tačku će biti kreirana.

- Dalje, konstruišemo kružnicu s centrom u B koja sadrži tačku A . To ćemo učiniti upotrebom alatke , a dalji postupak nam je poznat iz prethodne konstrukcije. Presjek dobijene kružnice s normalom je tražena tačka D . Označimo je.
- Zatim konstruišimo normalu na duž AB u tački A , a potom kružnicu s centrom u A koja sadrži tačku B . Svi ovi koraci su nam poznati iz prethodne konstrukcije. Dobijeni presjek kružnice i normale je naša tražena tačka F . Označimo je.
- Sada spojimo tačke $ABDF$ u smjeru suprotnom od kretanja kazaljke na satu, a potom sakrijmo kružnice i normale radi jasnije slike našeg kvadrata.

Na kraju dobijamo sljedeću konstrukciju:

Slika 9. Konstrukcija kvadrata

Upotreba GeoGebre kod stereometrije

Šta je to stereometrija?

Stereometrija je dio elementarne geometrije koja izučava svojstva figura smještenih u prostoru. Riječ stereometrija je grčkog porijekla. Sastavljena je od dvije riječi, prva (stereo) znači tijelo, a druga (metreo) znači mjeriti („mjerjenje tijela“).

Nasuprot stereometriji posmatra se *planimetrija*. Riječ planimetrija je srednjovjekovni termin, prvio dio (plani) latinskog je porijekla i označava ravan, a drugi (metreo) jeste grčkog porijekla imnogougao označava mjeriti („mjerjenje ravni“). Dok je riječ *geometrija* grčkog porijekla i znači „mjerjenje zemlje“ (*geo* – zemlja; *metreo* – mjeriti).

Sada, kada znamo razliku između definisanih pojmova, možemo reći da nam je *GeoGebra* izuzetno korisna u nastavi tokom obrade nastavne jedinice *Stereometrija*. Upotrebom ovog programa moguće je skratiti vrijeme skiciranja geometrijskih tijela, a produžiti vrijeme za vježbanje. Takođe, učenicima bi uz pomoć jasno nacrtane slike bilo jednostavnije da shvate šta se traži u zadatku i na mnogo lakši način bi došli do rješenja. Stereometrija nije jedina nastavna jedinica gdje bi *GeoGebra* mogla biti korisna. Ovaj program koristan je i kada se obrađuju vektori i analitička geometrija u ravni itd.

Pokazaćemo kako koristimo program *GeoGebra* za crtanje prizme, piramide, valjka, kupe, zarubljenih figura...

Prizma

Da bismo definisali pojam prizme, podsjetimo se prvo pojmova mnogougla i poliedra. Mnogougao je dio ravni ograničen zatvorenom izlomljenom linijom. Mnogougao sa n stranica nazivamo n -tougao. Poliedar je tijelo ograničeno s konačno mnogo mnogouglova.

Pošto su nam poznati pojmovi mnogougla i poliedra, možemo definisati prizmu.

Prizma je poliedar čiju površ čine dva podudarna n -tougla koji se nalaze u različitim paralelnim ravnima *in*- paralelograma.

Pri tome, dvije n -tougaoe stranice prizme koje se nalaze u paralelnim ravnima nazivaju se osnovama prizme, a svaki od n paralelograma naziva se bočnom stranicom prizme. Sve bočne stranice prizme čine njen omotač. Rastojanje između ravni osnova naziva se visina prizme.

Svaka prizma duguje naziv broju stranica svoje osnove. Tako je trostrana prizma ona čije su osnove trouglovi, četvorostrana ona koja za osnove ima četvorouglove itd. Dakle, n -tostranom prizmom nazivamo onu prizmu čije su osnove n -touglovi.

Na slici 10. data je konstrukcija trostrane prizme u 3D grafičkom prikazu. Njene osnove su trouglovi ABC i DEF , a paralelogrami $ABED$, $BCFE$, $CADF$ su bočne stranice prizme. Unija ova tri paralelograma daje omotač prizme. Tjemena prizme su tjemena osnove prizme, dok su stranice osnova prizme osnovne ivice prizme, a stranice bočnih strana su bočne ivice prizme.

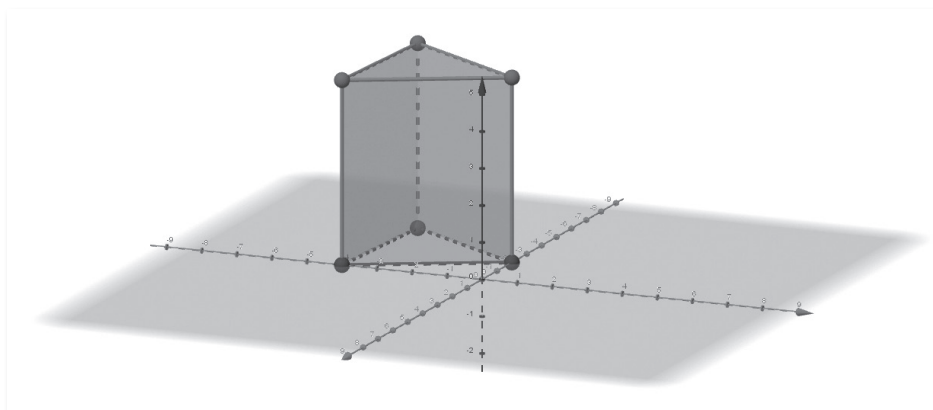
Prizme možemo razlikovati i na osnovu položaja koje njihove bočne strane zauzimaju u odnosu na osnove. Prizmu čije su bočne stranice normalne na ravni osnova nazivamo *pravom prizmom*. U suprotnom, prizma je *kosa*. Ako je prizma prava, a osnove su joj pravilni mnogouglovi, zovemo je *pravilnom*.

Pravilna prizma konstruiše se na prilično jednostavan način. Koraci konstrukcije:

- Klikom na alatku i izborom *Pravilan mnogougao*, a zatim unošenjem dva tjemena mnogougla pojavice se prozor s pitanjem koliko tjemena želimo da ima naš mnogougao. Unesemo broj tjemena i potvrdom na *OK* pojavice nam se mnogougao s brojem tjemena koji smo željeli.
- Zatim, klikom na alatku i izborom *Izvuci u prizmu ili cilindar* otvara nam se prozor gdje unosimo koliku visinu hoćemo i na taj način smo konstruisali trostranu prizmu u 3D grafičkom prikazu.

Pri konstrukciji u *GeoGebri* možemo različite površine obojiti različitim bojama, tako da nam slika bude još preglednija.

Na sličan način kao kod prizme, crtamo piramide.

Slika 10. Konstrukcija trostrane prizme u 3D grafičkom prikazu

Kupa

Da bismo uveli pojam kupe, potrebno je upoznati se s pojmom konusne površi.

Neka je kriva u proizvoljnoj ravni i S tačka koja ne pripada toj ravni. Skup svih tačaka svih pravih koje prolaze kroz tačku S i sijeku krivu obrazuju površ koju nazivamo *konusna površ*. Liniju nazivamo direktrisa (vodilja), tačku S vrh konusne površi, a poluprave koje sadrže tačku S i sijeku direktrisu nazivamo izvodnice (generatrise).

Ako je vodilja krug, onda je riječ o zatvorenim kružnim konusnim površima. Presjecimo kružnu konusnu površ jednom ravni, koja je paralelna ravni vodilje. Obrtno tijelo, ograničeno krugom određenim ovim presjekom i dijelom konusne površi između presječne ravni i vrha, naziva se *kupa ili konus* (slika 11).

Analitička geometrija u ravni

U ovom poglavlju bavićemo se analitičkom geometrijom u ravni.

Analitička geometrija je veza između algebre i geometrije. Nastala je zato što je mnoge probleme lakše rješavati algebarski, nego geometrijski.

Analitička geometrija ispituje svojstva geometrijskih figura pomoću metoda koordinata.

Metod koordinata nam omogućava da se razne figure opišu algebarskim jednačinama, nejednačinama ili sistemom jednačina i nejednačina, što zapravo dovodi do sinteze geometrije i algebre.

U daljem tekstu govorićemo o pravama, kružnim linijama i njihovim uzajamnim odnosima, kao i o njihovim konstrukcijama u *GeoGebri*.

Duž i prava

Duž je skup tačaka prave koja sadrži dvije različite tačke te prave i sve tačke koje se nalaze između tih tačaka.

U ovom radu smo već koristili alatku za konstrukciju duži, gdje smo najčešće birali da konstruišemo duž, ali pored te mogućnosti mogli smo da konstruišemo i duž fiksne dužine koji funkcioniše na principu što unesemo jednu tačku, a zatim nam se otvori dijalog-boks koji nam traži da unesemo dužinu duži koju želimo da konstruišemo.

Pojam prave je jedan od osnovnih pojmova elementarne geometrije.

Kao i s konstrukcijom duži, u ovom radu smo koristili alatku za konstrukciju prave, gdje smo birali pravu kroz dvije tačke, kao i polupravu kroz dvije tačke. Takođe, koristili smo i alatke gdje smo birali konstrukciju paralelne prave, prave koja je normalna na datu pravu, a imamo i mogućnost da konstruišemo simetrale duži, ugla, tangente kružne linije i krive drugog reda.

Svaka jednačina s dvije nepoznate ima oblik:

$$ax + by + c = 0, a, b, c \neq 0$$

i predstavlja implicitni (opšti) oblik jednačine prave. Pored ovog oblika postoji i eksplicitni oblik jednačine prave:

$$y = kx + n$$

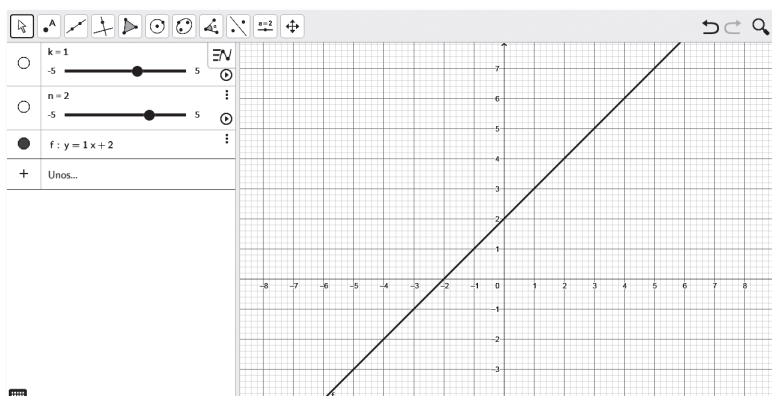
Ako bismo umjesto brojeva a , b i c odnosno k i n upisali bilo koje realne brojeve i takvu jednačinu upisali u bar za unošenje, u grafičkom prikazu bi nam se pojavila odgovarajuća prava, a u algebarskom jednačina te prave.

Proučimo sada ulogu koeficijenata k i n u linearnoj jednačini $y = kx + n$ isprobavajući različite vrijednosti za k i n . To ćemo uraditi tako što ćemo u baru za unos unijeti redom sljedeće:

$$k = 1, n = 2, y = kx + n.$$

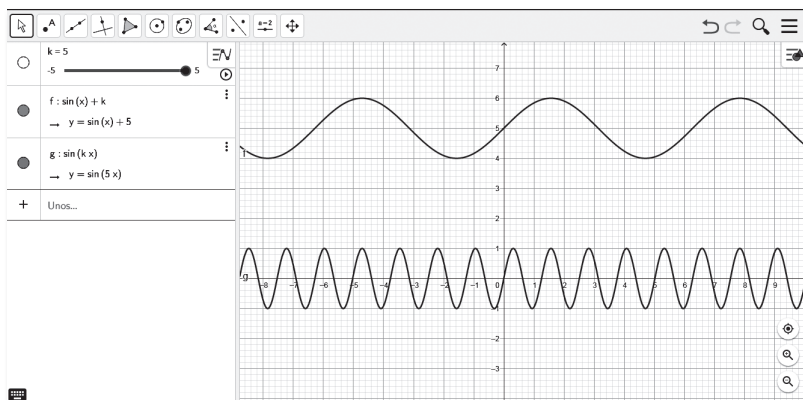
Poslije svakog unosa kliknemo na *Enter*. Sada možemo da mijenjamo k i n u baru za unos ili u algebarskom prozoru.

Takođe, klikom na možemo vidjeti kako se mijenjaju vrijednosti za k i n i kako se pomjera grafik funkcije. Možemo i da izaberemo da se mijenja samo jedan od parametara k i n ili oba, što možemo vidjeti na slici 15.

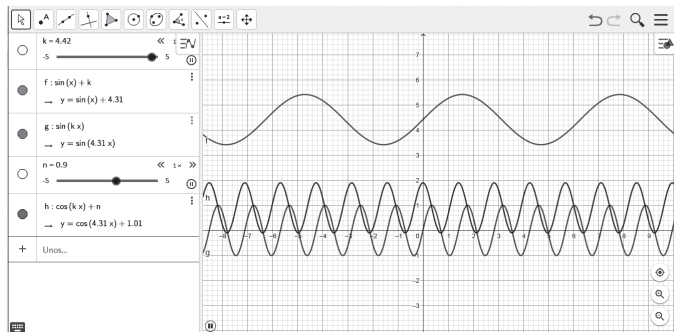

Slika 13. Konstrukcija prave $y = kx + n$ u odnosu na vrijednosti za k i n

Sada ovo možemo isprobati i kod nekih trigonometrijskih funkcija, kao što je prikazano na slikama 13 i 14.

Slika 14. Grafik trigonometrijskih funkcija s jednim parametrom k

Slika 15. Grafik trigonometrijskih funkcija s parametrima k i n

Kružnica

Kružnica (kružna linija) jeste skup svih tačaka u ravni koje su jednako udaljene od jedne stalne tačke. Kružnica je određena centrom i poluprečnikom.

U ovom radu smo više puta konstruisali kružnicu i koristeći *Kružnica određena centrom i jednom tačkom*, a zatim *Kružnica određena centrom i poluprečnikom* koji funkcioniše tako što unesemo tačku, a zatim nam se otvara prozor da unesemo dužinu poluprečnika.

Neka je dat koordinatni sistem Oxy i neka je data tačka $S(a,b)$, $a > 0$. Izvedimo jednačinu kružnice sa centrom u tački S , poluprečnika r . Neka je $M(x,y)$ tačka koja pripada toj kružnici tako da važi . Sada, koristeći formulu za rastojanje između dvije tačke, dobijamo:

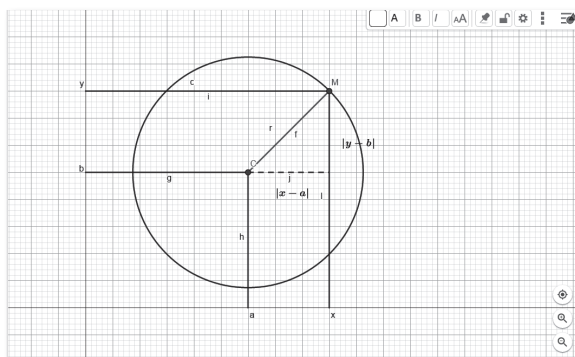
$$\sqrt{(x-a)^2 + (y-b)^2} = r^2,$$

a zatim poslije kvadriranja:

$$(x-a)^2 + (y-b)^2 = r^2.$$

Posljednja jednačina je jednačina kružnice s centrom u tački $S(a,b)$ i poluprečnikom r (slika 20). Specijalno, ako je $a = b = 0$, tada je koordinatni početak centar kružnice i jednačina ima oblik:

$$x^2 + y^2 = r^2$$

Slika 16. Kružnica sa centrom u tački $S(a,b)$ i poluprečnikom r

Razmotrićemo odnos prave i kružnice. Iz geometrije znamo da imamo tri mogućnosti:

- Prava i kružnica imaju dvije zajedničke tačke. Ovu mogućnost imamo kada je rastojanje od centra kružnice do prave manje od njenog poluprečnika.
- Prava i kružnica nemaju zajedničkih tačaka. Ovu mogućnost imamo kada je rastojanje od centra kružnice do prave veće od njenog poluprečnika.
- Prava i kružnica imaju jednu zajedničku tačku. Ovu mogućnost imamo kada je rastojanje od centra kružnice do prave jednako njenom poluprečniku.

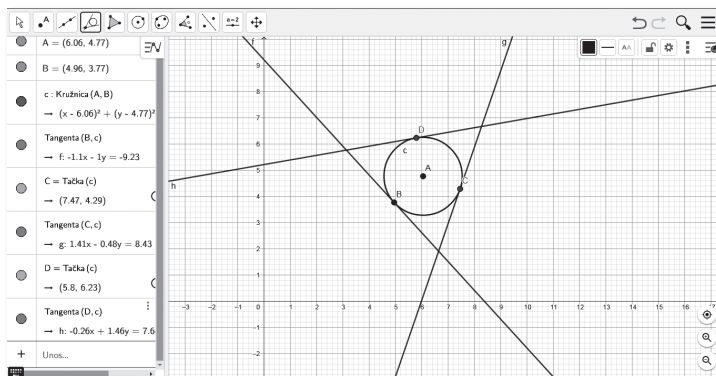
Za posljednju mogućnost kažemo da je prava tangenta kružnice.

Tangentu na kružnici konstruišemo upotrebom alatke i izborom *Tangente*.

Koraci konstrukcije:

- Konstruišemo kružnicu s centrom u tački *A* i jednom stalnom tačkom *B*.
- Dalje, upotrebom alatke i izborom *Tangente* klikom na kružnicu a zatim na tačku *B* koju smo izabrali, konstruišemo tangentu *f* kroz tačku *B*.
- Na sličan način konstruišemo i tangente *i* kroz tačke *i* redom.

Dobija se konstrukcija kao na slici 17:

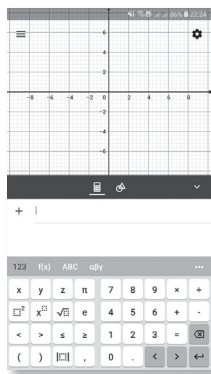

Slika 17. *Tangente na kružnici*

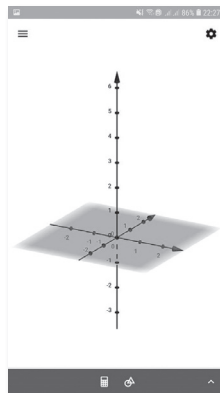
GeoGebra i pametni telefoni

Iako je digitalna tehnologija uzela maha i možemo je pronaći u gotovo svim situacijama i na svakom mjestu, dešava se da učionice nijesu u potpunosti

opremljene savremenom opremom. Ipak, većina učenika ima uređaje koji mogu gotovo u potpunosti zamijeniti računare – pametne telefone. Tvorcima programa *GeoGebra* su to prepoznali, pa je *GeoGebra* dostupna i kao aplikacija za mobilni uređaj.

Slika 18. Izgled aplikacije Geogebra

Slika 19. Izgled aplikacije Geogebra 3D Graphing Calculator

Ukucamo li u *Google Play Store* *Geogebra*, pronaći ćemo aplikacije *GeoGebra Graphing Calculator*, *GeoGebra Geometry* i *GeoGebra 3D Graphing Calculator* približne veličine 24 MB.

Nakon instaliranja aplikacije, jezik na kom je aplikacija biće jezik na kojem je pametni telefon. Ako korisnik želi promijeniti jezik aplikacije, potrebno je izmijeniti jezik u postavkama telefona.

Izgled aplikacija je prikazan na slikama 18 i 19. Možemo primijetiti da se aplikacije ne razlikuju mnogo od računarskog programa *GeoGebra*.

Za korisnike koji nijesu sigurni koja ikona šta predstavlja i kako se koristi, klikom na neku od ikona info-oblacićima je dato objašnjenje kako se koristi.

Korišćenje aplikacije *GeoGebra* učenicima olakšava provjeru rješenja zadataka, pa aplikaciju mogu koristiti i kod kuće, a ne samo na času matematike.

Zaključak

Matematiku je potrebno što bolje približiti učenicima, a jedan od načina jeste upravo upotrebom programa *GeoGebra*.

Jedan ovakav program mijenja ono što smo do sada doživljavali kao teško i neshvatljivo u nešto interesantno i zabavno. Primjenom ovog programa uspjeli bismo u namjeri da učenici uče kroz igru.

Literatura

1. Dorić, J. (2017). *GeoGebra u nastavi matematike*. Zagreb: Diplomski rad.
2. Šćepanović, R., Delić, S. (2016). *Matematika*, udžbenik za treći razred gimnazije. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
3. Hohenwarter, M., Hohenwarter, J. (2009). *GeoGebra pomoć*. www.geogebra.org.
4. Kečkić, J. (2001). *Matematika sa zbirkom zadataka za treći razred srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
5. <http://wiki.geogebra.org>
6. <http://www.geogebra.matf.bg.ac.rs>
7. Hohenwarter, M., Hohenwarter, J. : *Introduction to GeoGebra 4*. www.geogebra.com.

THE USE OF GEOGEBRA IN TEACHING MATHEMATICS

Abstract

Legend has it that at the end of the first lecture he gave to his group of beginners, one of the students asked famous mathematician Euclid: “And what do we need Mathematics for in our life?” Euclid did not say anything in reply. Half an hour afterwards he returned him a gold coin through his slave and released him from school.

However, some students think that they learn mathematics too much and that the most of it they will not need in their future life, so even today they repeat the said question.

Of course, there are method to facilitate mathematics learning and apply mathematical knowledge. Today they do it with the use of computers and Internet that are part of life of every man so and of every student. Technology covers almost all aspects of life of society including education.

With the help of modern technology certain professors of mathematics try to make learning mathematics more interesting and more comprehensible. The use of specialized software makes teaching mathematics much easier and more interesting for students. One of such software is **Geogebra**.

Geogebra is explained in detail in the paper so that students can understand its origin and how it helps them to learn better.

Keywords: *GeoGebra, tools, constructions.*

Milica KUKALJ MIKETIĆ¹

**ULOGA POZORIŠNE PREDSTAVE I FILMSKIH I
TELEVIZIJSKIH SLIKA U LIKOVNOM IZRAŽAVANJU
DJECE PREDŠKOLSKOG UZRASTA I UČENIKA
PRVOG CIKLUSA OSNOVNE ŠKOLE**

Rezime

Zadatak pozorišnog vaspitanja jeste da dijete uvede u pozorišnu umjetnost i osposobi ga da iz pozorišne umjetnosti ulazi u sve ostale, kao što su slikarstvo, vajarstvo, arhitektura, književnost, film, televizija. Gledanje pozorišnih predstava podstiče djecu predškolskog uzrasta i prvog ciklusa osnovne škole da svoje emocije nadograđuje mišljenjem, doživljavanjem, zaključivanjem i tako obogaćeno iskustvo preobražavaju u odgovarajuće pojmove, u našem slučaju likovno izražavanje.

Ključne riječi: *emocije, vaspitanje, dijete, umjetnost, priroda, stvaralaštvo, film, pozorište.*

¹ Mr Milica Kukalj-Miketić, nastavnik mentor razredne nastave OŠ „Polica“.

Uvod

Svaka pozorišna predstava je sinteza riječi, boje, zvuka i pokreta, vremena i prostora. Gledanjem pozorišnih predstava djecu učimo da prepoznaju ono što je prećutano i da vide ono što je prikriveno. Filmska ili televizijska slika može, kada su u pitanju djeca predškolskog uzrasta i prvog ciklusa, imati dejstvo jače od riječi. Stoga se prema odabiru sadržaja koji su edukativni, a u vezi su sa filmom i televizijom, vaspitač, nastavnik i roditelj moraju odnositi s puno pažnje i odgovornosti, da bi isti postali pokretač djeci u likovnom izražavanju, a kod prikazivanja pojava vidljivog svijeta omogućili da se s vidljivim svijetom neposredno upoznaju. Zapažanjem djeca razvijaju svoje predstave o svijetu, zato se moramo potruditi da im ponudimo što ljepše slike realnosti.

„Najvišu izražajnu snagu imaju slike koje se kreću i djeca ih sreću na televizijskom ekranu ili bioskopskom platnu, pa je prirodno što ih djeca doživljaju kao čudesni svijet oživljene slike“ (Misailović, 1991: 30). Dječija umjetnost u suštini nije izraz podržavanja, već stvaralačke spontanosti, i nije odlika koja se stiče već svojstvo koje postoji, i nije samo mogućnost jer je još prije mogućnosti – neophodnost. Upravo pozorišne predstave preferiraju ove karakteristike, koje su više nego potrebne u likovnom izražavanju djece u predškolskom uzrastu. I dijete može biti istinski umjetnik, s obzirom na to da i dječije stvaralaštvo, kao što je crtanje, može posjedovati izvorne, autentične vrijednosti, i to prema ocjeni i priznanjima najviših autoriteta u slikarstvu. Međutim, umjetnička aktivnost djeteta je, ipak, najčešće poseban oblik dječije igre. To može biti igra ili dječija mašta koja može da se materijalizuje u nešto objektivno i lijepo kao što su slike i crteži. U istoriji se riječ pratila slikom kao sredstvom vizuelnog izražavanja. I tako od najstarijih pećinskih crteža ili crteža nastalih u epohi davno iščezlih civilizacija, pa sve do onih pomoću kojih se objašnjava ili tumači naša savremenost – crtež ili slika postaju moćni činilac ne samo u saznavanju već i u vaspitanju.

Kada je u pitanju pozorišna predstava, dijete prvo mora naučiti da posmatra potencijalnu sadržinu neke slike da bi moglo da razumije i da se zainteresuje za pozorišnu predstavu koja je sinteza gotovo svih umjetnosti. Scenske slike su upravo ono što pobuđuje unutrašnju motivaciju djece i polako prelazi u spoljašnju motivaciju. Dječije posmatranje predstave, filma i televizijskih slika čini da dijete postaje saigrač u predstavi ili filmu. Likovno vaspitanje je upravo takvo da djetetu pruža mogućnost da svoje utiske prenose na papir, ili ih izrazi uz pomoć neke druge likovne tehnike.

Pozorišna predstava i njena uloga u dječijem likovnom izražavanju

Djeca vole predstave koje obiluju bojama, neobičnim a prepoznatljivim oblicima, likovima obučenim u interesantne kostime, scenografijom koja plijeni pažnju, „živim glumcima“ koji su se prilagodili dječijem poimanju svijeta, lutkama koje oslikavaju radnju i navode djecu na interakciju kao i odgovarajućom muzikom u pozadini, koja daje posebnu notu oduševljenja i uživanja u predstavi. Scenske slike tokom predstave su:

- u pokretu,
- pune unutrašnje napetosti i
- na vidjelo iznose ono što je očekivano.

Dekor (scenografija) jeste izvanredan izazov dječijem stvaralačkom posmatranju, počev od posmatranja onoga što je pojedinačno do uočavanja tokova ili cjelina. Jer i kada se zavjesa na kraju predstave spusti, u djeci sve i dalje ostaje svježe – približava se njihovom svijetu i teče. Zadatak vaspitača/nastavnika jeste da ih usmjeri na likovno stvaralaštvo, gdje će uz pomoć raznih likovnih tehnika i materijala, najbolje iskazati ono što su vidjela u predstavi i izraziti osjećanja koja su predstavom izazvana.

Dekor (scenografija) ima višestruku ulogu:

- da izaziva radoznalost i budi maštu;
- da podstiče dječije uživljavanje u okolnosti;
- da ukazuje na mjesto i prostorne okolnosti radnje;
- da doprinosi osvjetljavanju nekih uzroka i povoda, izvora i uslova radnje;
- da omogućiti dječijoj mašti da „uzleti“, ali i da ima posebnu vaspitno-obrazovnu funkciju – kada sami učesnici stvaraju dekor da bi u njemu, na pozornici, izveli neku dramaturgiju, jer se dejstvo tog dekora razlikuje od dekora u profesionalnom pozorištu.

Ako ove funkcije scenografije uporedimo s predstavama ili dječijim filmovima, vidjećemo da su sve one veoma važne u stimulaciji djece i oslobađanju njihove mašte tokom likovnih aktivnosti. Ako je predstava sa živim glumcima (ne lutkama), djeca se sa njima poistovjećuju tako što ih predstava „ponese“ i postane interaktivna. Radnja se razvija i zadatak glumca je da radnju učini zanimljivom djeci, neočekivanom i punom iznenađenja, da bi pri kraju predstave umirili njihova osjećanja i ispunili očekivanja da dobro i lijepo pobjeđuje. Kostimi moraju biti upečatljivi, odgovarajuće boje i usklađeni s radnjom pozorišne predstave. Moraju da privlače pažnju, ali u mjeri koja će biti ravnomjerno usmjerena na kostime i na radnju.

Kada je u pitanju lutkarska predstava, uočavaju se neke razlike između scen-
skih lutaka i „živih“ glumaca. Za razliku od glumaca, scenska lutka može da
se kreće u svim koordinatama svog scenskog dekora i kreira se za određeni lik.
Žanr i stil određuje tip, dimenzije i oblik lutke, a dimenzije lutke nijesu tač-
no određene itd. Važno je da lutke budu interesantne, da se ostvari interaktivni
odnos s djecom, tj. posmatračima, da prostorna rješenja lutkarskih predstava
odgovaraju temi. Ako sve ovo primijenimo na lutkarske predstave i predstave sa
živim glumcima, jasno je da se većina tekstova može dramatisovati, ali je isto
tako činjenica i da nema dovoljno takvih tekstova. Usljed toga, vaspitač/nastav-
nik mora na osnovu aktivnosti iz ostalih vaspitno-obrazovnih oblasti i uzrasnih
karakteristika i iskustava djece osmisliti predstavu koja će motivisati djecu da
se likovno izražavaju. Tako se ostvaruje odlična sinteza dječijih interesovanja:
djeca vole da se likovno izražavaju i vole da glume. Takođe, treba voditi ra-
čuna o uzrastu djece, naročito kada je u pitanju gledanje određenih pozorišnih
predstava – tematiku treba prilagoditi uzrastu. Ono što djeca ne shvataju i ne
razumiju, može samo da ih zbuni. U tom slučaju ne postiže se motivacija djece
za likovnim izražavanjem.

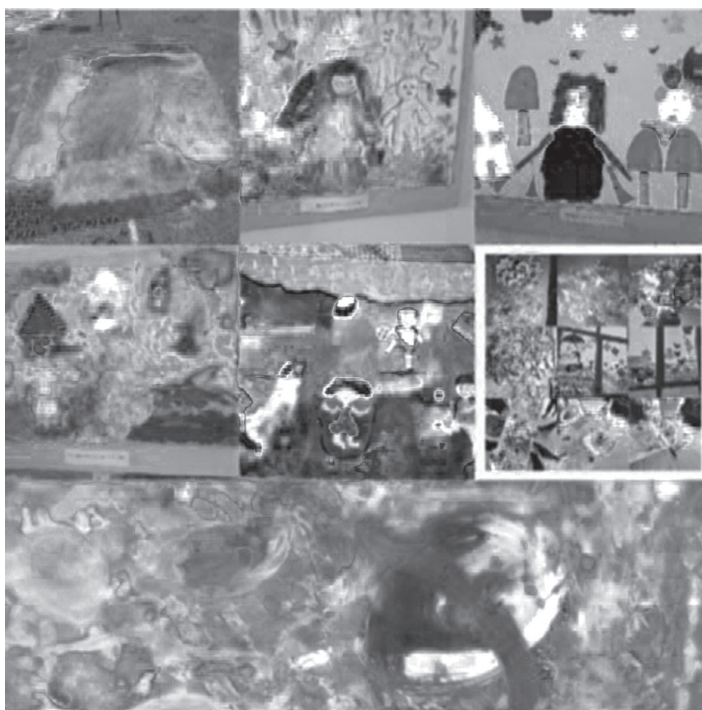
U predškolskom periodu dijete dobija u visini i težini, a dolazi i do intenziv-
nijeg razvoja tkiva i organa, kao i uspostavljanja njihovih funkcija. Razvija se
nervni sistem, povećava količina mijelinskih vlakana, konstruiše kora velikog
mozga, mada ne i njena dominacija nad supkortikalnim strukturama. Kada je
u pitanju razvoj njihove motorike, u pitanju je složena motorika, voljna i svjes-
na, gdje postoji plan aktivnosti i svjesno odbijanje radnje prema utvrđenim
pravilima, i dijete ima izraženu potrebu za kretanjem.

Saznajni razvoj djeteta, tj. kognitivni razvoj odlikuje se razvojem pažnje, mi-
šljenja, pamćenja, mašte, govora i drugih kognitivnih funkcija. Pažnja je nestal-
na i dijete pokazuje znake dekoncentrisanosti i nemogućnosti fiksacije na dati
objekat sve do otprilike sedme godine sedme godine. Dijete je koncentrisano na
draži koje su predmet njegovih želja i ambicija. Na razvoj namjerne pažnje utiču
igra i tjelesne vježbe.

Dijete u igri upotrebljava određene predmete (sprave, rekvizite, didaktič-
ke igračke) i time utiče, uz pedagoški nadzor vaspitača i/ili roditelja, na moto-
ričku koordinisanost pokreta, izražavanje stvaralaštva, voljni i moralni razvoj i
psihofizički razvoj uopšte. Zapažanje djeteta na ovom uzrastu je namjerno i svr-
sishodno, često postavlja pitanja „Zašto?“; sinkretično prema Piježu, različite
sadržaje različito opažaju, svjesno i planski, ali i cjelovito, difuzno i nediferen-
cirano. Pamćenje djeteta je lako i trajno za određene interesne sfere, ali i svjesno
kratkotrajno i nestalno. Dijete ovog uzrasta uči gestikulirajući i kroz pokret, kre-
tanje i tako se razvija nenamjerno i svjesno pamćenje pred polazak u školu, ali
je teško razdvojiti sjećanja i fantazije, odnosno opažanja i predstave. U porodici

i predškolskoj ustanovi dijete vaspitanjem stiče osnovu za razvoj i sazrijevanje psihičkih funkcija. Mišljenje djeteta u predškolskom uzrastu je konkretno i vezano za određene predmete, protkano emocijama, fantazijom i željama, a intenziviran govor podstiče razvoj umnih sposobnosti. Osnovna misaona karakteristika predškolskog djeteta je ireverzibilnost (nepovratnost) i nije u stanju da u isto vrijeme misli na cjelinu i djelove. U tom periodu misli su usmjerene na okolinu, ljude i životinje, odnosno na sve što ga okružuje.

Uloga filmskih i televizijskih slika u dječijem likovnom izražavanju

„Pomoću mašte i dječijih igara djeca osvajaju čak i ono što sav svijet van njih nije uspio da osvoji a među njima su najodaniji: radost življenja i ljepota pripadanja. Djeca se oslanjaju na najvjernije saveznike, a među njima su najodaniji igra i mašta. I djeca su njima najodanija“ (Misalović, 1991: 11). Kada je film u pitanju, važno je njegovo trajanje prilagoditi uzrastu djeteta. Što je dijete starije, njegova pažnja traje duže. Ako film duže traje od dječije pažnje, onda je djetetu dosadno i gubi motivaciju. Svaki crtani film djetetu može poslužiti kao motiv za likovni rad i kao motiv za razgovor. Sve ovo ukazuje na to da film i televizija mogu imati veliki značaj na likovno stvaralaštvo djece. U njima

je bogatstvo boja i oblika, raznih životnih činjenica, nepoznatih predjela koje dijete treba da uoči i pokaže interesovanje. Na vaspitaču (i nastavniku prvog ciklusa) jeste da održi djetetovu pažnju, pravilno ga usmjeri na opažanje bitnih djelova, pomogne mu da shvati suštinu cjeline, omogući mu da poslije gledanja iskaže osjećanja i pretoči ih u likovni rad po sopstvenom izboru. Podsticaj za likovno stvaralaštvo mogu da predstavljaju i osnove (podloge, papiri) različitih oblika i boja koji je dijete ručno samo odradilo. Iako je prisutna i spoljna motivacija (javlja se kod završnog vrednovanja likovnih radova), važnija je unutrašnja (iskreno interesovanje pojedinca za samo likovno izražavanje). Jedna od prilika da se roditelji bolje upoznaju s aktivnostima uopšte, a posebno likovnim stvaralaštvom djece, jeste završna priredba. Likovno stvaralaštvo djece ovdje može doći do velikog izražaja. Djeca vole da se dokazuju i zato treba organizovati završnu priredbu, gdje je uloga dječijeg likovnog stvaralaštva u stvari uloga nosioca dječije priredbe. Za svaki uzrast postoje adekvatni sadržaji i tematika. Likovno stvaralaštvo djece je pokazatelj dječijeg angažovanja, slobode djeteta da se izrazi i radi tokom cijele godine na oslobađanju emocija i želja. Vaspitač/nastavnik treba da dopusti djetetu da bira; da razgovara sa njim o trenutnim preokupacijama – to može biti određena pojava, životinja, muzika, crtani, pozorišni junak i sl. Zatim da zajedno (u učionici) kreiraju priču koja će biti motivacija za aktivnost i razgovorom dođu do teme kojom će se baviti. Ako je njegov omiljeni crtani junak u opasnosti, zadatak će biti da mu nacrtaj ili čak napravi put da se iz nje izbavi; ako njegova omiljena životinja nema prostor za život, zadatak će biti da joj napravi stanište i sl. Ispred učenika prvog ciklusa treba postaviti različite materijale koji mogu da pomognu tokom rada, kao što su kamenčići, pasulj, pirinač, karton, papir, makaze, selotejp, kese, boje i slično, pa mu dozvoliti da sam osmisli koncept. Naravno, materijal treba da bude prilagođen uzrastu učenika. Tradicionalno shvatanje likovnog izražavanja u dječijem uzrastu usmjereno je ka tome da djeca razviju kreativnost, maštu, sitnu motoriku i nauče osnovna pravila crtanja i manevrisanja priborom. Ipak, razvojni potencijal likovnih umjetnosti mnogo je veći i ogleda se u razvoju svih aspekata ličnosti. Putem likovnog izraza kod mališana prvog ciklusa podstiču se i motorički, emocionalni, socijalni i kognitivni razvoj.

Od malih nogu djeca upoznaju svijet oko sebe, posmatraju umjetnost kao takvu, za oko im može zapasti kvalitetna izrada postera autentičnog dizajna, interesantna skulptura, uramljena slika na zidu, ali ih može inspirirati i plavo more, visoko drvo ili šareni kamenčići na plaži. Mnoga savremena istraživanja pokazala su da se umjetničkim aktivnostima pripisuje holistički karakter, te da pružaju mogućnost da se utiče na cjelokupan i izbalansiran razvoj djeteta. Bavljenje likovnim aktivnostima omogućava djeci da steknu bogata iskustva, oslobode emocije, imaginaciju i intelekt i sagledaju svijet iz različitih

perspektiva. Dijete koje je oslobođeno straha od greške prilikom bojenja i crtanja unutar linija, likovnim izrazom može da iskaže svoje stavove, pogled na svijet i slično. Kako pojedina istraživanja pokazuju, likovno izražavanje djece manje je uslovljeno vještinama u manevarisanju priborom i materijalom, a mnogo više zavisi od toga kakvi su stavovi izgrađeni kod njih i koliko imaju slobodu da manipulišu raznovrsnim medijima. Roditelji imaju nekoliko zaduženja po pitanju dečijeg likovnog izraza, a glavno je svakako da ne ometaju djecu! Jedna od čestih grešaka koju roditelji prave jeste ometanje tokom rada, ispravljanje njihovih crteža, ukazivanje na greške, sputavanje kreativne slobode, ali i nametanje djeci da se bave aktivnostima koje ne žele. Iako je neprelaženje linije prilikom bojenja važno, ipak je važnije da dijete nauči da putem likovne umjetnosti izrazi sebe, razvije maštu, kreativnost, ali i nauči da svoje emocije i utiske prenese na papir.

Vaspitač/nastavnik može organizovati brojne likovne aktivnosti s djecom još od njihovog ranog uzrasta. U njima će djeca vježbati motoriku, upoznavati različite oblike i boje, izražavati emocije i upoznavati svijet oko sebe. U skladu s uzrastom učenika nastavnik treba da odabere određenu tehniku, upozna dijete sa njom, predstavi mu boje, način na koji mogu da se miješaju i da mu da ih i samo isproba. Primjera radi, odabere tempere, na paletu stavi nekoliko boja i da djetetu da ih miješa, a onda isprobava njihov otisak na papiru i drugim materijalima. A posebno mu treba dati slobodu kada je u pitanju izbor teme. Zadatak vaspitača/nastavnika jeste da podstiče interesovanje djeteta. Primjera radi, ako dijete nacrtala samo jedan putić kojim će izbaviti svog omiljenog junaka iz nezgode, vaspitač može pitati da li je to jedini način da se junak spasi, ili gdje će da skrene da bi se sakrio. Dječije likovne aktivnosti daju mališanima, ali i odraslima, beskonačne mogućnosti za eksperimentisanje, istraživanje i izražavanje. Jedno likovno djelo uvijek možete dodatno razrađivati, upotpunjavati i time pozitivno uticati na razvoj djeteta i njegovu samospoznaju. S vremenom, kako se učenik navikne na redovne aktivnosti, sam će početi da daje kreativne predloge i postepeno se osamostaljavati tokom aktivnosti.

Likovne tehnike i materijali

„Pod likovnim tehnikama podrazumijevaju se vrste i načini upotrebe likovnih materijala u procesu izražavanja djece. Njih treba shvatiti kao sredstva, a ne kao cilj likovnog vaspitanja. Tehnike rada i materijale djeca poznaju tokom rada, prikladnom motivacijom koja ih navodi da spontano u igri upoznaju svojstva nekog materijala i moguće načine upotrebe. Savremena tehnologija likovne umjetnosti uvela je mnogo novih materijala koji pružaju veoma velike izražajne mogućnosti. Svaka likovna tehnika treba da ima svoju pedagošku opravdanost.

Izbor materijala uslovljena je uzrastom djece, karakterom zadate teme i likovnog zadatka, kao i karakteristikama pojedinih stvaralačkih oblasti u likovnoj umjetnosti (crtež, slika, oblik u prostoru).

Likovni materijali i tehnike rada su od veoma velikog značaja u likovnom izražavanju djece. Od kvaliteta materijala zavisi koliko će biti pobuđen dječiji interes za rješavanje određenog likovnog problema i koliko će biti u stanju da izrazi svoje ideje “ (Karlovaris, Kelbli i Stanojević-Kastori 1986: 76).

Likovne tehnike predstavljaju sve materijale i načine na koje ih umjetnik koristi prilikom umjetničkog oblikovanja likovnog djela. *Tehnike crtanja* predstavljaju najelementarnije načine likovnog izražavanja djeteta i obuhvataju više vrsta crtačkih materijala od kojih ćemo navesti samo neke:

Olovka. Povlačenjem olovka ostavlja trag – čistu liniju koja je veoma važan likovni element. Grafitna olovka, koju djeca upotrebljavaju za crtanje, može biti meka i tvrda. Mekše olovke nose oznaku B, a tvrđe oznaku H, dok su polumeke označene sa HB. Brojevi uz oznake pokazuju stepen tvrdoće ili mekoću.

Ugalj. To je materijal koji veoma lako ostavlja trag, a draž ove tehnike je u ostvarenom utisku crno-bijelog konteksta, kao finih, mekih tragova. Zavisno od intenziteta povlačenja i pritiskanja, mogu da se dobiju različiti prozirni i nježni efekti. Dijete u mlađem uzrastu veoma rado koristi ugalj u crtanju, jer mu tako čitav proces teče brzo i smjelo. Kao podlogu za ugalj dobro je koristiti hartiju s hrapavom teksturom (čistu novinsku hartiju, pakpapier) ili toniranu hartiju koja nije sasvim glatka. Po glatkoj i sjajnoj podlozi ugljen klizi i ne zadržava se. Ako se koristi prirodni ugalj, on se lako briše s podloge i mora se fiksirati nekim fiksatorom. Pošto su učenici predškolskog uzrasta, pa i prvog ciklusa, još uvijek mali za ovu vrstu tehnike, dovoljno ih je samo upoznati i prikazati im kako se tehnika primjenjuje i kako nacrtati lik iz predstave koja im je omiljena.

Voštana kreda. Vezivo voštane krede je vosak u raznim bojama, pa je zato i ona veoma pogodna za rad u svim uzrastima, jer lako ostavlja intenzivan trag. Da bi dijete moglo da crta linije različite debljine, potrebno je krede malo zaoštriti. Ako se želi postići čista linija u crtežu, djetetu treba dati samo jednu boju, kako ga različitost boja ne bi povukla da islikava površine. Za podlogu se upotrebljava meko sivo tonirana ili bijela hartija.

Flomaster. To je savremeno tehničko sredstvo za crtanje i djeca ga veoma rado koriste u svom radu, jer lako ostavlja trag i boje su mu veoma intenzivne, što odgovara dječijem osjećaju za boju. Koriste se deblji i tanji flomasteri, zavisno od uzrasta i zadatka koji se želi ostvariti. Ako se žele crteži naslikani čistom linijom, onda djeci treba davati samo jednu boju (najčešće samo tamniju) kojom će crtati po glatkoj hartiji. Hamer papir je najpogodniji kao podloga za crtanje flomasterima jer ne upija boju i ima dovoljno glatku površinu da po njoj klizi

linija. Hrapave površine i one koje upijaju boju nijesu pogodne, jer se preko njih teško prevlače linije.

Tuš i bajc. Radi se zašiljenim drvcetom, tankom četkicom ili pernicom. Bajc je rastvor grumenčića bajca, koji se dobija kuvanjem orahove kore i vode. Tuš se u toku rada brzo suši i ostavlja intenzivan i trajan trag. Da bi postigao veći broj tonova i izražajnost, tuš i bajc se mogu koristiti, manje ili više, razrijeđeni vodom. Najizraženiji je crtež rađen crnim ili mrkim tušem, mada se mogu koristiti i druge tamne boje. Bajc se može naći u prahu ili sitnim granulama i veoma lako se rastvara u vodi. Od količine dodate vode zavisi i gustina i intenzitet traga. Preporučuje se bijela ili tonirana glatka površina hartije, kako bi štapić zamočen u bajc lako klizio i omogućio slobodu pokreta i ostvarivanje zamisli. Štapići treba da budu od mekog drveta različite debljine. Učenici prvog ciklusa treba da vode računa da bezbjedno koriste pribor namijenjen za ovu tehniku, iako je ona preporučena za ovaj uzrast.

Tečna boja se može koristiti kao materijal za crtanje i pogodna je za izvlačenje linija jačeg intenziteta, dužih i grubljih poteza četkom. Kao materijal za crtanje mogu se koristiti *školske krede* (bijele ili obojene), *štapići za povlačenje po vlažnom pijesku* ili snijegu, *parčići crijepa* kojima se crta po betonu itd.

Od slikarskih materijala upotrebljavaju se uglavnom oni koji odgovaraju dekorativnom slikanju, koji su intenzivni i dobro pokrivaju površinu. To su u prvom redu boje za slikanje prstima (fingerpejting), koje ne sadrže štetne supstance i nijesu otrovne (u slučaju da ih dijete stavi u usta). Guste su i pogodne za rad prstima, naročito za mlađe uzraste.

Tempere (boje). Djeci se tempera daje rastvorena u providnoj flašici. Ona je veoma gusta i njome se može prekrivati boja preko boje. Kao podloga za temperu koristi se akvarel papir, hamer ili karton. U svakom slučaju, podloga bi trebalo da bude deblja (jer djeca nanose boje u debljim namazima), kao i većeg formata koji ne smije biti manji od veličine bloka broj 5. Četke koje se upotrebljavaju treba da budu pljosnate i različitih debljina.

Gvaš. To je slikarska tehnika pri kojoj se pigment boje miješa s bijelom i razređuje vodom, pa gustoća pokrivanja površine zavisi od količine vode. Četke i podloge su iste kao za rad s temperom.

Akvarel boje (vodene boje). Karakteriše ih prozirnost. One su vazdušaste, nježne, a podloga hartije zamenjuje bijelu boju tako da se svjetlina boje postiže razređivanjem. Boja se nanosi finim četkama od mekih dlaka koje su zaobljene i imaju tanak vrh. Potezi četkom se izvode lako, smjelo i nježno. Rjeđe se koristi u vrtićima jer traži veću spretnost i poznavanje tehnike. Podloga za akvarel treba da bude hrapava, zrnasta. Na taj način se omogućava mjestimično zadržavanje boje i ostavljanje bijelih efekata.

Od čvrstih materijala za slikanje se koriste i *flomasteri*, *voštani krejoni*, *suvi pasteli*, *obojene školske krede* itd. Suvi pasteli i krede moraju se fiksirati jer nisu postojani. Ako se vrh krede više puta zamoči u šećernu vodu (kao prirodni fiksator) i fiksira za podlogu, djeca je tako mogu koristiti. Tada se dobija intenzivniji trag od onog koji nastaje suvom kredom. Na taj način učenici prvog ciklusa mogu nacrtati slike iz omiljenog filma na asfaltu ispred škole. Flomaster ne preporučljivo koristiti mnogo za slikanje, jer ova tehnika ne razvija fini osjećaj za boju.

Kolaž. To je slikarska tehnika u kojoj je boja već na samom materijalu, papiru ili tekstilu. Dijete kombinuje površine manjih oblika papira ili tekstila, koje dobija cijepanjem ili izrezivanjem i spaja ih u veće površine. Tehnika rada kolažom je pristupačna i omiljena djeci predškolskog uzrasta, ali podrazumijeva određenu spretnost u rukovanju makazama, umjetnost cijepanja raznih oblika, kao i adekvatan postupak u lijepljenju. Makaze kojima dijete reže oblike moraju biti prilagođene dječijoj ruci, i zatupaste. Kao podloga za kolaž najčešće se koristi neka tonirana hartija, najbolje siva (kao neutralna), na kojoj svi efekti drugih boja i površina dolaze do izražaja. Najpogodniji je kolaž mat papir, obojene površine iz ilustrovanih časopisa. Rukovanje makazama treba da prati vaspitačica/nastavnik, a djeci ostaviti da odljepljuju kolaž, spajaju djelove tkanine različitih oblika i dimenzija, da po želji prave ono što su zamislili.

Za lijepljenje hartije uglavnom se koristi *karbonfiks*, a za tekstil i grublje materijale oho lijepak. Tako mogu napraviti crtanog junaka ili lutku za lutkarsku predstavu.

Od *grafičkih tehnika* djeca se upoznaju s elementima otiskivanja pomoću različitih šablona, kao najjednostavnijim matricama. Počinje se s otiskivanjem prstom, gužvanjem hartije, kartonom različite hrapavosti, otiskivanjem različitih oblika i predmeta koji su u stanju da pokupe i otisnu boju (pluta, krompir, kanap, tekstil, šargarepa, zeleni list i dr.). Predmeti – šabloni se zamoče u gustu boju koja se nalazi u plitkom sudu i djeca ih otiskuju po nekoj čvrstoj podlozi (kartonu, hameru, akvarel papiru, a koji mogu biti prethodno obojeni). Otiskivanje raznim šablonima predstavlja osnovni grafički postupak. Nanošenje boje na podlogu otiskom prsta ili šake smatra se i početnim oblikom slikanja (razmatranje boje).

Od *vajarskih tehnika i materijala*, koristi se obojeno tijelo, tzv. plejdo (pravi se od dva dijela brašna, malo ulja i soli, pa se sve zamijesi obojenom vodom). Materijal je mek, lako se oblikuje i zadovoljava potrebe djece da ga mijese, otkidaju, gnjave, lijepe na podlogu i formiraju male, jednostavne oblike. Ovaj materijal više odgovara za vajanje reljefnih formi, nije pogodan za vertikalne postavke, ma koliko tvrdo da se zamijesi.

Pomoću ovih tehnika dijete na svoj način može da predstavi omiljenu scenu, pozorišnog ili filmskog junaka. Može ih i kombinovati onako kako želi i tako iskazati svoju kreativnost.

Plastelin. Kao već obojen materijal, dosta se koristi u vrtićima ili u školi, za vajanje. Često je lošeg kvaliteta, teško se omekšava rukama, pa djeci predstavlja teškoću u oblikovanju nekog predmeta ili lika.

Glina. Najpogodniji je i nezamjenljiv vajarski materijal jer posjeduje sve bitne kvalitete za vajarsko oblikovanje: mekoću, elastičnost, pokretljivost, čvrstinu. Lako se prepušta dječijoj ruci, tako da dijete može da osjeti volumen i da je oblikuje od najtanjih do najpunijih formi. U radu s glinom obje ruke su podjednako aktivne. I sasvim osušena glina može se ovlažiti i ponovo upotrijebiti za rad. Ona se može peći u keramičkim pećima, pa se na taj način dječiji radovi mogu duže očuvati. To nazivamo terakota. Za bojenje gline koriste se razne keramičke boje – grnčarske, angobe, oksidi i glazure koje se peku u keramičkim pećima. Djeca mogu u keramici da izrade nakit, manje posude, ukrase, pa da ih roditelji peku u šporetu i na taj način predstave svoju originalnost.

Za trodimenzionalno likovno oblikovanje mogu se koristiti i različiti neoblikovani, poluoblikovani ili prirodni materijali, kao i razni otpadni materijali: plastika, ambalaža, parčići drveta iz industrije. Od neoblikovanih materijala najinteresantniji za likovnu obradu je papir, a tehnika rada se naziva *papir-plastika*. Dijete upoznaje papir najprije kao podlogu za crtanje, zatim ga oblikuje gužvanjem, cijepa na manje komade, presavija i tako dobija različite forme. Oblici koji se dobijaju su laki, lepršavi i omogućavaju niz kombinacija. Zanimljiva je tehnika papirmašea. Djeca gužvanjem i kvašenjem novinske hartije u rastvorenom tapet lijepku formiraju različite oblike ili preko nekih gotovih formi (oblepljivanjem i dodavanjem) stvaraju nove forme. Od papirmašea djeca mogu vrlo lako i uspješno da oblikuje lutke za lutkarsko pozorište, maske i dr.

Od *nelikovnih materijala* koriste se tekstil, meka žica, folija, kanap, stiropor, karton, vunica i dr.

Od *poluoblikovanih materijala* koriste se različite kutije, otpaci od drveta, čepovi i dr. Zatim i mnogi otpadni materijali: plastične flaše, djelovi od mašina, raznih aparata i dr.

Prirodni oblici i plodovi koji se nalaze u dječijoj okolini veoma rano bude dječiju pažnju svojom ljepotom. Dijete voli sa njima da se igra i da od njih, uz male intervencije, dobije nove oblike i kombinacije. Najpogodniji su meki plodovi, razno voće i povrće, sjemenke, lišće itd. Prirodne materijale treba kombinovati i zadržati što je više moguće prirodnost oblika, kako se likovni rad ne bi pretvorio u kič, nešto što učenici ni sami ne mogu prepoznati kao likovno izražavanje. Interesantno je pomenuti tkanje na malim dječijim razbojima koji su izrađeni od drveta ili kartona. Na njih se razapne osnova od vunice ili tankog

kanapa pa djeca tkaju po principu provlačenja niti. Vaspitač/nastavnik treba da im pokaže kako mogu napraviti ogrlicu ili narukvicu.

„Za unapređivanje obrazovnog procesa u prvom ciklusu, važno je učenicima implementirati inovativne metode rada. Tako metoda *bojenje sapunom* je jedna od metoda gdje možemo naslikati lik iz neke predstave, filma ili crtača. Pomiješajte boju s nekoliko kapi običnog tečnog sapuna, a zatim četkom nanesite na papir. Vidjećete da se iz boje pojavljuju mali mjehurići sapuna koji stvaraju prekrasnu teksturu za crtež. Učenici prvog ciklusa uživaju da koriste razne tehnike, i omiljeni lik iz predstave slikaju likovnim tehnikama koje odgovaraju njihovom uzrastu.

Crtanje na mokroj površini

Navlažite papir vodom i ostavite da se osuši tačno pola minute, a zatim počnite slikati na njemu akvarelima. Boje će se raširiti u različitim smjerovima i nastaje vrlo originalne mrlje s perlicama.

Tokom realizacije likovnih aktivnosti s učenicima prvog ciklusa i predškolskog uzrasta, važno je materijale i tehnike prilagoditi njihovom uzrastu, prije svega, kako se ne bi povrijedili, ali i iz drugih razloga. Ukoliko materijal i pribor nije adekvatan, dijete ne uspijeva da manevriše, javiće se strah od neuspjeha i nezadovoljstvo, čak i frustracija. Na taj način mogu se javiti negativne emocije prema likovnom izražavanju. Zato učenike treba uvijek pohvaliti za kreativne ideje i uvijek im treba pomoći u likovnom izražavanju i odabiru tehnike koja njima najbolje odgovara.“ (https://sr.m.wikipedia.org/wiki/Likovne_tehnike)

Zaključak

Savremena likovna umjetnost i likovna pedagogija proširuju poglede na ulogu i značaj likovnog izražavanja. Usmjerene i slobodne aktivnosti djece imaju veliki doprinos u likovnom izražavanju, ali je igra ta koja ima vodeću ulogu. Likovno izražavanje djece jedan je od važnih faktora njihovog psihofizičkog razvoja. Mnoge teme predstava ili filmova djeci predškolskog uzrasta i prvog ciklusa omogućavaju slobodno likovno izražavanje. Prirodni materijali pomažu u stvaranju kreativnosti, a ona želju da se bave ovim aktivnostima i van vremena provedenog u školi. Djecu treba bodriti i pustiti da sami rade. Takođe im treba omogućiti da sami biraju likovne sadržaje i materijale, jer im to daje dodatnu sigurnost, time što im niko ništa ne nameće, već dozvoljava njihovoj volji da dođe do izražaja. Na taj način ona su shvaćena i prihvaćena, jer često riječima ne umiju da izraze svoje misli nakon odgledane predstave ili filma. U likovnom vaspitanju djeci treba obezbijediti sticanje znanja o likovnim problemima

(likovnim pojmovima) na način da ih doživljavaju i praktično rješavaju dobro odabranom likovnom tehnikom i motivom. Dijete se u svojim crtežima izražava suptilnije nego bilo kojim drugim sredstvom izražavanja, pa tako u crteže unosi emocije, misli i želje. Crtanje, dakle, za dijete predškolskog uzrasta i prvog ciklusa osnovne škole nije umjetnost, već način i sredstvo izražavanja.

Literatura

1. Bežen, A. (2013). *Metodike u suvremenom odgojno-obrazovnom i znanstvenom sustavu*. Zagreb: Akademija odgojno-obrazovnih znanosti.
2. Divljan, S. (2000). *Podsticanje i razvijanje likovnog stvaralaštva učenika*. Jagodina: Učiteljski fakultet.
3. Duh, M., Vrljić, T. (2006). *Likovna kultura za prvi ciklus devetogodišnje osnovne škole, priručnik za nastavnike*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
4. Karlavaris, B., Kelbli, J., Stanojević-Kastori, M. (1986). *Metodika likovnog vaspitanja predškolske dece*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
5. Koks, M. (2000). *Dečji crteži*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
6. Prodanović, B. (1998). *Crtež o crtežu*. Beograd: Čigoja.
7. Misailović, M. (1991). *Dete i pozorišna umetnost*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
8. Milinković, Z. (2008). *Priručnik za nastavnike likovne kulture*. Istočno Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
9. Panić, V. (1998). *Rečnik psihologije umetničkog stvaralaštva*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
10. Vikipedija: internet enciklopedija. https://sr.m.wikipedia.org/wiki/Likovne_tehnike

THE ROLE OF THEATRE PLAY, FILM AND TV PICTURES IN VISUAL ARTS EXPRESSION OF CHILDREN

Abstract

The task of theatre education is to introduce children to theatre and enable them to understand all other arts through theatre such as painting, sculpture, architecture, literature, film, television. Watching plays stimulate preschool children of the first cycle of the primary school to bring their emotions to the next level with thinking, experience, conclusion, and such enriched experience transform into appropriate notions, in our case - visual arts expression.

Keywords: *emotions, education, child, art, nature, creativity, film, theatre.*

Anita STOJANOVIĆ¹

MODELOVANJE LIKOVA U DJELIMA NIKOLE LOPIČIĆA

Rezime

Likovi iz Lopičićevih pripovjedaka vraćaju nas u prošlost, u patrijarhalnu sredinu, u crnogorsko selo i doba kada se kora hljeba zarađivala mukotrpnim radom, kada su svi članovi porodice učestvovali u borbi za egzistenciju. Takav način života oblikovao je ljude posebnog karaktera, a najveća prilagođavanja trpjela je žena. Svi se ponašaju u skladu s nepisanim pravilima i normama koje su važile u toj patrijarhalnoj zajednici. Iako prikazani gotovo objektivno i u realnom okruženju, osjeća se izvjesna subjektivnost koja se najviše ogleda u toj simpatiji prema likovima. S obzirom na to da je govorio i pisao o ljudima iz svog kraja, a neke od njih je možda i lično poznao, Lopičić sa njima saosjeća i žali ih zbog njihove zle sudbine. Oni su ujedno i individualizovani, ali sa svojim brigama i univerzalni jer ih muče egzistencijalni problemi s kojima su suočeni i mnogi drugi ljudi u svim krajevima svijeta.

Cilj ovog rada je da ukaže na realistično modelovanje likova prikazanih u teškim prilikama koje su uobličavale njihov karakter, s kojima se i savremeni čitalac može poistovjetiti i iz njihove borbe nešto naučiti.

Ključne riječi: *pripovijetke, patrijarhalna sredina, selo, likovi, žene, egzistencija.*

¹ Profesorica crnogorskog – srpskog, bosanskog, hrvatskog jezika i književnosti u JU Srednja građevinsko-geodetska škola „Inž. Marko Radević“, Podgorica.

Uvod

Nikola Lopičić² je pripovjedač prepoznatljivog stila i tematike. Bio je veoma dobar poznavalac života u selu u teškom vremenu, pa je muka i surov život crnogorskog seljaka osnovna tema njegovih djela. Najveću pažnju posvetio je egzistencijalnim problemima crnogorskih seljaka, slikajući ih u socijalnim i patrijarhalnim uslovima.

Lopičića je više interesovao savremeni život i ljudi u tom vremenu krize između dva svjetska rata, nego istorija i tradicija, što je bilo česta tema njegovih prethodnika. Opisao je najvažnije probleme u životu crnogorskog seljaka, pa su u njegovim djelima dominantni motivi gladi, rada u inostranstvu – kako bi se porodici obezbijedila osnovna sredstva za život, motiv ljubavi i to obično tragične, pa su samim tim česta i samoubistva, kao i ubistva, motiv osvete, iskorišćavanja tuđe nesreće i drugi.

Sve te slike kao da jednostavno preuzima iz života i prenosi na papir, pa to, zajedno s ličnim doživljajem svog zavičaja, doprinosi uvjerljivosti njegovih priča. Nastojao je da realno prikaže sudbinu i život seljaka u Crnoj Gori i da donekle ukaže na potrebu mijenjanja klasno-ideološke svijesti.

Lopičić opisuje seljaka koji trezveno razmišlja o životu i načinima prevazilaženja problema, žene koje pate i žrtvuju se zbog očuvanja ugleda porodice i likove osvjetljava iz različitih uglova.

Stvaralaštvo Nikole Lopičića može se uporediti sa djelima Stefana Mitrova Ljubiše i Marka Miljanova jer su i oni pisali o Crnogorcima, ali je on, ipak, toj temi pristupio na drugačiji način, modernije i realističnije, unoseći ponekad lični doživljaj.

² Nikola Marka Lopičić rođen je 1909. godine u Podgorici. Na Cetinju je završio osnovnu školu i gimnaziju, a Filozofski fakultet u Beogradu. Radio je kao nastavnik Gimnazije u Bijeljini, plijenio je svojom pojavom i govorom, stavovima i držanjem. Kada je u jesen 1935. godine odlazio na novo radno mjesto u Split, od Bijeljine do Rače ispratila ga je doslovno čitava gimnazija, svi đaci i profesori. Iz Splita je prešao u Sarajevo, a odatle, zbog okupacije, odlazi u Crnu Goru. Vrijeme rata proveo je u logorima, a iz jednog je, zajedno sa svojim bratom, uspio da pobjegne. Međutim, ipak bivaju uhvaćeni i odvedeni u Jasenovac, a zatim u Lepoglavu gdje su pogubljeni u maju 1945. godine. Počeo je da piše još u gimnaziji, prvo pjesme koje su objavljivane u časopisima „Mlada Zeta“, „Misao“ i „Mladost“. Prvu pripovijetku „Kapetanov magarac“ objavio je 1928. godine. Slijede pripovijetke „Na putu“, „Simonida“, „Seljaci“ i druge. Ukupno je napisao 98 pjesama i oko 70 pripovjedaka. Za života je objavio samo jednu zbirku pripovjedaka „Seljaci“, koja je bila nominovana za nagradu Srpske akademije nauka, ali mu nagrada nije dodijeljena. Tek poslije II svjetskog rata objavljene su preostale Lopičićeve pripovijetke u zbirkama „Domaće ognjište“, „Na kamenu“, „Glad i kamen“. Napisao je i jedan roman koji je pronađen kod njegovog prijatelja Antuna Boglića iz Zagreba, a redigovao ga je i objavio Janko Đonović pod naslovom „Ne diraj palmu“.

Unutrašnji sukobi Lopičićevih junaka

Junaci Lopičićevih pripovjedaka slikani su u vječitoj borbi za egzistenciju i u okviru jedne patrijarhalne zajednice sa strogim normama. Stoga se oni često lome između onoga što moraju i onog što žele, između poštovanja nepisanih normi i želje da se ponekad o njih ogriješe. Unutrašnji sukob prisutan je kod mnogih junaka i rješava se, uglavnom, na unutrašnjem planu, bez stvarne akcije lika.

Likovi u Lopičićevim pripovijetkama često slikani u krugu porodice. Obično je glavni lik otac porodice koji ne samo da brine o njoj već i upravlja njihovim životima, posebno ženskih članova porodice – kćerke i žene. Muškarci kao nosioci radnje javljaju se u pripovijetkama *Imanje*, *Domaće ognjište*, *Serdar*, *Odlazak*, *Kolijevka*, *Radost i žalost seljaka Matana* i mnogim drugim. To je i razumljivo s obzirom na to da se sve odvija u patrijarhalnoj zajednici u kojoj glavnu riječ vodi muškarac. On prikazuje seljaka kako napušta ognjište i potuca se po svijetu kako bi zaradio novac i prehranio porodicu.

Nekoliko likova ima složen portret, psihološki i fizički odlično opisan. Najuspjeliji je svakako lik Marka iz pripovijetke *Imanje*. I kritičari su, uglavnom, saglasni u tome da je Lopičić svoje umijeće oblikovanja likova najbolje pokazao u modelovanju seljaka Marka, glavnog lika pripovijetke *Imanje*, koja se i po svemu drugom smatra njegovom najuspjelijom pripovijetkom. Takvog je mišljenja, pored ostalih, i Đuza Radović koji kaže da je Lopičić u ovoj priči „možda jedini put umio da s toliko uvjerljivosti interpolira osjećanja svojih liknosti, mada ih međusobno osvetljava u kontrastnim pozicijama i da ih s umetničkom sigurnošću vodi do logičkog i psihološki pripremljenog razrešenja“.³

Modelovan je raznovrsnim literarnim postupcima, psihološki vrlo dobro opisan uz pomoć introspektivnih tehnika (unutrašnjeg monologa i doživljenog govora). Njegove psihološke relacije svedene su na egzistencijalna pitanja života: ili prodati imanje i spasiti ženu koja mu više neće biti od pomoći u radu, ili sačuvati imanje, a ostati bez žene.

*Ako pustim – mislio je u sebi – da se ženi odreže noga, i ako dam sve što se za to traži, šta mi onda ostaje? Ostajem sam, ili još gore nego sam, žena bez života, a imanje na mojim leđima. A treba orati, sijati, svaki struk ljuljati rukom i to ne jedne nego svake godine. Ako pustim da žena umre, imanje ostaje, sve ostaje, samo nje nema.*⁴

³ Radović, Đ. *Pripovedački lik Nikole Lopičića*, Ličnosti i dela, Narodna knjiga, Cetinje, 1955, str. 249.

⁴ Lopičić, N. *Imanje*, Glad i kamen, Grafički zavod, Titograd, 1965, str. 31.

Ta strašna dilema rješava se tako što njegova žena Janica umire. Želja za zadržavanjem imanja ovdje nije rezultat pohlepe i želje za posjedovanjem već jedna neminovnost, jer je tadašnjem seljaku imanje bilo isto što i život, bez njega je bilo teško prehraniti se.

Dakle, Markove moralne i psihološke dileme, motivisane su dubljim društvenim razlozima i njihovim klasno-socijalnim odnosima.

„Iako bi njegova odluka da se ženi odseče noga značila u stvari jednu vrstu ubistva, i to ubistva s predumišljajem, kako bi rekli pravnici, tu odluku je pisac tako uslovio da ona pokreće naša ljudska osećanja, uznemirava ih, diže ih do jednog pitanja osude svih tih odnosa i nužnosti u koje je ovaj čovek postavljen, ali se ta osuda i naš revolt ne iskaljuje na Marku, ni na svim tim malim ljudima, nego naprotiv, oni postaju predmet našeg saosećanja i naše ljubavi u onom stepenu u kome nam pisac razotkriva da uzrok, da koren sasvim izvesne Markove odluke da pusti ženu da umre ne leži u Marku, u njegovoj ličnosti, nego mnogo dublje, u jednom zlom stanju stvari i međusobnih odnosa.“⁵

Žena je i ovdje prikazana kao neko ko se povinuje muškoj volji bez pogovora. Janica čak i odluku o tome da li će živjeti ili umrijeti prepušta mužu.

*Ja ću kako ti zboriš. Ti gledaj kako je bolje. Ja sam tvoja žena, tvoja je volja moja.*⁶

I sama je svjesna da bez fizičke snage nema ništa, da je to je glavni adut bez kojeg je niko neće cijeniti i spremno prihvata činjenicu da je može i treba zamijeniti neka jača, zdravija žena pa pokušava da mu olakša odluku.

*Ali znam i to da me ti nijesi uzeo da ti dubim kao dijete, nego da ti očuvam i radim.(...) Još ti reče da ti je Krstinja Savićeva pomagala; ako ona ima čiste ruke, održi.*⁷

Ono što je za jednu ženu značilo kraj života, za drugu je bio početak.

Da se i iz nečeg lošeg može izroditi nešto dobro, pokazuje nam i priča o Ljubici koja se, da bi osvetila brata, pridružuje komitskoj družini. U početku je prikazana kao žena koja se ne pridržava običaja jer nije odsjekla kosu za bratom, a ni suzu pustila za njim, ali nam je kasnije dato opravdanje za njeno takvo ponašanje i ćutnju koji su se ogledali u želji da brata osveti. Mijat, vođa komita, takođe vodi unutrašnju borbu. On se pridržava strogih moralnih načela i

⁵ Radović, Đ. *Pripovedački lik Nikole Lopičića*, Ličnosti i dela, Narodna knjiga, Cetinje, 1955, str. 249.

⁶ Lopičić, N. *Imanje*, Glad i kamen, Grafički zavod, Titograd, 1965, str. 30.

⁷ Lopičić, N. *Imanje*, Glad i kamen, Grafički zavod, Titograd, 1965, str. 31.

ratničkih pravila po kojima se svaki izdajnik mora kazniti smrću jer misli da je to jedini način da se u ratu opstane. Zbog toga biva primoran da ubije svog rođaka koji je „prošpijao“ ranjenog komitu, ali taj čin teško proživljava prisjećajući se posljednje slike i riječi pokojnika. Nema milosti ni prema neprijateljskim zarobljenicima koji mu kažu da imaju djecu, ali kad i sam sazna da će postati otac, mijenja mišljenje i pušta ih na slobodu.

To su ti rijetki trenuci u kojima crnogorski gorštak pokazuje zrnice nježnosti i dozvoljava emocijama da ga nadvladaju. Još jedan takav momenat, kao i prikaz odnosa muškarca prema ženi, dat je u pripovijeci *Lelek*. Dok žena jeca i plače nad grobom svog sina, muž joj oštro naređuje da ćuti jer ne želi da vidi suzu u njenom oku. Ne reaguje ni na opravdanja ostalih žena da je ona majka, već grubo uzvraća: *Baš zato što je majka. (...) Neću suzu u tvom oku! U ovoj nesreći treba da si jača od svakoga!*⁸ Kakva treba da bude uloga žene u patrijarhalnom društvu, ogleda se upravo u toj jednoj rečenici. Iako skrhana bolom, ona mora da nadvlada osjećaje i bude jaka. Ipak, on sam dozvoljava suzi da ode iz oka, i to je jedina koja će mu toga dana skliznuti niz lice.

Negativni junaci

U Lopičićevim pripovijetkama veoma je naglašena deskripcija koja se dovodi u vezu s unutrašnjim stanjem likova. Elementi deskripcije služe za modelovanje likova. Mnogi likovi imaju u sebi i pozitivnih i negativnih karakteristika pa tako ima i onih koji su dvolični, jedno misle, a drugo govore.

Pop Bogdan, Đurđin svekar iz pripovijetke *Nevjesta*, nakon svega što joj je učinio, pojavljuje se na njenoj sahrani i prilično patetično izražava žaljenje zbog njene smrti.

- *Ža' mi je, vala ka' sina!... govorio je pop, vidjeći da ne može Iliju da uvjeri.*
- *Ža mi je, ona mi je ka' oči u glavu, nikad je zaboravit neću!*⁹

Ovi likovi obojeni su, uglavnom, jednim tonom i to crnim. Pored popa Bogdana i njegove žene, takav je i Stevan iz pripovijetke *Stričanova molitva* koji je to što ima stekao, uglavnom, na nepošten način, varajući u trgovini stokom. On tjera momka-najamnika da po velikoj kiši i nevremenu traži njegovu kozu, a moli se bogu i svetom Nikoli da zaustave vodu da mu ne poplavi mlin, kuću i ostalo. Dvoličan je i Marko iz pripovijetke *Imanje* koji s jedne strane žali bolešnu ženu, „vjernog druga“, a s druge, ne odriče se imanja, miri se s tim da žena mora da umre i razmišlja o tome da se oženi Krstinjom.

⁸ Lopičić, Nikola, *Lelek*, Glad i kamen, Grafički zavod, Titograd, 1965, str. 174.

⁹ Lopičić, N. *Nevjesta*, Glad i kamen, Grafički zavod, Titograd, 1965, str. 440.

Izrazito negativni junaci su i Vukac iz pripovijetke *Jošana*, vahnajstor Franc iz priče

U planinama, kao i svi oni koji se koriste tuđom nesrećom. Vukac priželjkuje da Jošana i seljaci koji rade na izgradnji puta ostanu bez posla kako bi ona bila prinuđena da mu proda imanje. Ne dotiče ga ni njena nesreća nego, kada ona ostaje bez djeteta, on joj prebacuje zbog toga što ga ranije nije poslušala, prodala mu imanje i otišla kod braće.

Petar Đuranov iz pripovijetke *Loze* takođe koristi tuđu nesreću pa i ne pomišlja da vrati loze nakon što mu je umrla žena. Austrijanac Franc, bez imalo saosjećanja i čovječnosti, naređuje da se strijelja dječak za kojeg je sumnjao da je špijun. Interesantno je da najviše osjećanja pokazuju upravo oni od kojih se to najmanje očekivalo – okupatorski vojnici. Kada Franc naredi da se dječak strijelja, svi su začuđeni takvom odlukom i jedva zadržavaju suze, a kada odjeknu pucnji koji su ukazivali na to da je dijete ipak strijeljano, austrijski vojnici ne izdržaše već zaplakaše bez stida.

*Savo se digao iskraj ognja i, zadržavajući suze, naslonio na zid. Ali vidio je čudo: oni Austrijanci, koji su sjedjeli kod ognja, plakali su. Nijesu se ni stidjeli ni plašili svojih suza. Ove su tekle preko njihova lica i padale u oganj.*¹⁰

Kolektivna drama

Drame se odvijaju i na nivou kolektivne svijesti, što je prikazano u pripovijeci *Serdar* gdje je opisan sukob pristalica ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom („bjelaša“) i onih koji su bili za samostalnost Crne Gore („zeleniša“). Lik serdara je široko postavljen i konstruktivno rađen, osmišljen opštim postupcima i ovdje je predstavnik „kućića“, uglednih porodica, junaka i ljudi vjernih vladaru i tradiciji. Iako psihološki nije detaljno oslikan, ipak je značajan jer je tipičan predstavnik ljudi tog doba.

„Serdar Joko je iz jednog komada izdjeljan, u ramu starog i savremenog Cetinja iza prvog svjetskog rata, kao da ga je svojom preciznom i nadahnutom rukom izdubio u drvetu Risto Stijović. Pored prisnosti i topline za ovaj lik, pisac ga je još do u tančine prostudirao, tako da on živi na svakoj stranici ove opsežne pripovijetke, koja je već nagovještavala proznog pisca od dužeg daha.“¹¹

Detaljnije informacije o izgledu junaka imamo u onom dijelu gdje se opisuje neka njegova reakcija, u vrijeme bolesti ili gladi. Sami nazivi Lopičićevih zbirki su simbolični i ukazuju na glavne motive koji su neraskidivo vezani za junake njegovih pripovjedaka i odslikavaju ono sa čim se svakodnevno bore, a to su

¹⁰ Lopičić, N. *U planinama*, Glad i kamen, Grafički zavod, Titograd, 1965, str. 339.

¹¹ Đonović, J. *Nikola Lopičić*, Sabrana dela, knjiga I, *Seljaci*, Stručna knjiga, Beograd, 2002, str. 44.

glad i nemaština. U pripovijeci *Markov smijeh* na veoma upečatljiv i sugestivan način dat je opis čovjeka koji je na svojoj koži osjetio oskudicu.

*Na toj međi sjedio je i Marko, Ilijin otac. Ogrnute kabanice na ramenu, koščat, gologlav, on je, sav mršav i tanak, ličio na kostur.*¹²

Opis glavnog junaka Marka i poređenje s kosturom jasno ukazuju na posljedice koje su ratovanje, odvojenost od imanjanja i neplodna zemlja ostavile na crnogorskog seljaka.

Život u teškim uslovima, svakodnevna borba za egzistenciju i mukotrpan rad junake su očvrsli do surovosti, posebno muškarce. Okolnosti nijesu dozvoljavale pokazivanje bilo kakve slabosti i nježnosti. Stoga, Lopičićevi likovi rijetko pokazuju nježnost i osjećajnost, a još rjeđe slabost i nemoć. Od muškaraca se to i očekuje, ali i žene su veoma hrabre, stoički podnose sve muke. Kada treba, obavljaju i muške poslove, pa se u Crnoj Gori i danas za neku ženu koja je jaka (vrijedna i radna) kaže da je „čovjek-žena“. Takva je Maše iz istoimene pripovijetke, Ive iz Župe, koja se pominje u pripovijeci *Seljaci*, Jošana i Ljubica, junakinje pripovijetki koje nose njihova imena, kao i mnoge druge.

„Uklješteni u tegobama jedne surove stvarnosti, ti ljudi ni u životu, kao ni u ovim pripovetkama, nisu imali predaha za one toplije i intimnije strane života. I to što se sve ljubavi u Lopičićevim pripovetkama završavaju tragično, to ne dolazi otuda što je pripovedač tražio baš takve motive, nego zbog toga što je u tim pričama našla odraza jedna teška zbilja života, u kojoj ni najplemenitija osećanja mladosti nisu donosila radost, već razočaranje i slom.“¹³

U životima svih likova ima vrlo malo radosti. Nema je čak ni kod rođenja djeteta jer ono seljaku predstavlja samo još jedna usta koja treba hraniti (pripovijetka *Kolijevka*). Naročito nezadovoljstvo muškarci ispoljavaju kada se rodi žensko dijete, jer je ono fizički slabije i manja je njena pomoć oko teških poljoprivrednih poslova.

Karakterizacija ženskih likova

Ženski likovi slikani su u okviru patrijarhalnog kulturnog modela, ali bez obzira na to, one su u Lopičićevim pripovijetkama na istom nivou kao i muški likovi. Nijesu marginalizovane i dat im je veliki prostor. U pripovijetkama *Na oranju*, *Jošana*, *Djevojka*, *Nevjesta*, *Maše*, *Ljubav i Krv* radnja se plete oko života i sudbine ženskih likova.

¹² Lopičić, N. *Markov smijeh*, Glad i kamen, Grafički zavod, Titograd, 1965, str. 346.

¹³ Radović, Đ. *Pripovedački lik Nikole Lopičića*, Ličnosti i dela, Narodna knjiga, Cetinje, 1955, str. 250.

Njihovo psihološko osvjetljavanje moguće je jedino u kontekstu crnogorskog patrijarhalnog koda i moralnih normi kojih se svaka žena u takvoj zajednici morala pridržavati.

„Lopičićeva Crnogorka je motiv iskristalisane patrijarhalnosti, žena od dužnosti i moralnih shvatanja patrijarhalne zajednice, žena koja ima gotovo sveti-teljske predispozicije za samoodricanje“¹⁴

Ona je gotovo cijelog života podređena – ocu, bratu, a zatim mužu i njegovim roditeljima. Uvijek neko drugi, obično otac, odlučuje o njenoj sudbini, a ona po tim nepisanim pravilima mora da poštuje njegovu odluku i prihvati sve bez pogovora.

„Žena u ovim pripovijetkama je drugo ime patnje. Od malih opanaka, svakoga dana, bez obzira na vrijeme, vjetar, kišu, snijeg, djevojčica nosi mlijeko u grad. Breme za bremenom, dan za danom, na svojim nejakim plećima nosiće drva da se porodica grije, a grije se cijele godine. Cijelog dana će biti dobrovoljni, besplatni sluga, prvo u očevoj, kasnije u kući svoga muža i nikad joj niko neće biti zahvalan, niti će je iko požaliti, a ona će ropski odano i pokorno služiti sve bez gorčine i bez roptanja.“¹⁵

Iako navikle na trpljenje i potiskivanje svojih želja i strasti, neke od njih ponekad ne uspijevaju da se odupru porivima pa, nakratko, pokleknu i zaborave na moralne norme.

Ta moralna posrnuća ženskih likova Lopičić je prikazao u pripovijetkama *Na oranju* i *Krv*, gdje se preljuba samo pominje, ali se ne prikazuje direktno već se o tome saznaje posredno.

Ilinka iz priče *Na oranju* nije sasvim podređena i ograničena normama, ona se usuđuje da pokaže emocije. Samujući tri godine i mučeći se oko imanjanja, ona često ima potrebu za muškarcem, mašta o dodiru muške ruke, a muža ima samo u snovima dok je, u stvarnosti, on u Americi.

Ona uspijeva da potisne to osjećanje, da sačuva svoj i muževljev obraz, ali kada sa seljakom Mašutom radi na njivi, to osjećanje u njoj ponovo se javlja i narasta do nepodnošljivih granica, da bi na trenutak, potpuno ovladalo njome.

*Noge su joj sve više tonule u zemlju. I toplina odatle obuzimala joj tijelo. Kao da je oko nje, iz brazde, iz sjemena koje baca, iz žbunova okolo, iz svega što vidi, hitao čudan oganj koji pali i žeže. Ona se prelamala u brazdi i osjećala da samo on, krupna Mašutova ramena, mogu da je oslobode toga.*¹⁶

¹⁴ Mihajlović Jeftimijević, M. *Poetski doživljaj života u kamenu*, Delo Nikole Lopičića – zbornik radova sa naučnog skupa 2004, Institut za srpsku kulturu, Priština, str. 35.

¹⁵ Cerović, V. *Nikola Lopičić*, Studije i ogledi, IV kolo, knjiga 4, ITP „Zmaj“, Novi Sad, 2003, str. 172.

¹⁶ Lopičić, N. *Na oranju*, Glad i kamen, Grafički zavod, Titograd, 1965, str. 199.

*Probuđena, gazeći po mekoj zemlji, ona je osjećala da gori i da ne može izdržati*¹⁷, pa se usudi da mu priđe i uhvati ga rukama oko struka.

On je odbija i čak udari prutom nekoliko puta i, zadovoljan što je sačuvao svoj obraz i njenu čast, odlazi sa njive. Spoznaja o tome šta je učinila i koliko je to veliki grijeh u takvoj sredini, natjerala ju je na samoubistvo, pa skače u bunar i na taj način kažnjava sebe.

Lopičić je vrlo dobro uspio da uoči i prikaže strast u ženi, da prodre u ono najdublje i najskrivenije i da njen grijeh opravda ženskom prirodom i čežnjom.

„Spoznajući svoju želju, spoznaje i bezizlaznost svog položaja, spoznaje telo kao tamnicu duše. Biva raspeta između ‘zahteva krvi’ i patrijarhalnih konvencija, sabijena u ugao apsurdna svoje individualne i društvene egzistencije. Istraživanjem erotskih nagona ove junakinje, pripovedač prodire duboko u njenu individualnu i društvenu psihologiju, tražeći i pronalazeći u njima ono najdublje, najosnovnije pokretače i regulatore. Ljubav, zato, ovde nije sama po sebi cilj, niti je erotska želja data uprošćeno, površno, radi efekta. Autor u njima analizira ženu u najdubljem njenom humanitetu, otkriva i objašnjava njenu neslobodu, zadržavajući uvek potrebnu meru ljudskog. Žena je sukobljena sa samom sobom, svojim nagonima, potvrđujući svoj humanitet isključivo u čulnosti, u žudnji“¹⁸

I vodarica Stanka u pripovijeci *Djevojka s puta* skače u ubao kako bi oprala svoju sramotu, trudnoću sa čovjekom kojeg nije voljela, već mu se podala kako bi se prehranila.

Među onima koje samoubistvom rješavaju neke konfliktne situacije je i Milica iz pripovijetke *Djevojka*, koja odlučuje da se ubije kako ne bi rodila vanbračno dijete, a time se i žrtvuje jer momku čije je dijete ne saopštava da je trudna kako bi on mogao da ode u Ameriku.

Ona se žrtvuje za ljubav, a slična njenoj je i sudbina čobanice Anđe u pripovijeci *Ljubav*. Ona misli da je ni kući neće htjeti kad čuju da je trudna i zbog toga se ubija.

I druge žene u Lopičićevim pripovijetkama spremne su na žrtvu. Pored Janice iz priče *Imanje* koja radije bira smrt nego liječenje koje podrazumijeva prodavanje imanja, isto to radi i Kiće iz priče *Loze*.

*Zbog mene neće trošak u kuću puknut’, nego ako je do toga, objesiću se – branila se Kiće neprestano.*¹⁹

¹⁷ Lopičić, N. *Na oranju*, Glad i kamen, Grafički zavod, Titograd, 1965, str. 203.

¹⁸ Mihajlović Jeftimijević, M. *Poetski doživljaj života u kamenu*, Delo Nikole Lopičića – zbornik radova sa naučnog skupa 2004, Institut za srpsku kulturu, Priština, str. 37.

¹⁹ Lopičić, N. *Loze*, Glad i kamen, Grafički zavod, Titograd, 1965, str. 247.

Jasno je da je žena, u takvim društvenim okolnostima, lako zamjenljiva i da vrijedi onoliko koliko i radi. Ako je bolesna ili stara, a samim tim i nesposobna za rad, predstavlja teret za porodicu, što je veoma dobro ilustrirano u pripovijeci *Radost i žalost seljaka Matana*, gdje se babi Ivani doslovno odbrojavaju dani do smrti, jer tako stara nije od koristi porodici, već su to samo još jedna usta koja treba hraniti. I djevojci koja je stasala za udaju odbrojavaju se dani do njenog odlaska u drugu kuću gdje će, takođe, raditi od jutra do mraka, poštovati i slušati sve i svakoga, a posebno se povinovati muževljevoj volji kao što je morala očevoj prije udaje.

Ipak, neke od njih nađu u sebi snage da se suprotstave, a pored Ilinke koja za trenutak zaboravlja na moralne norme, patrijarhalnim shvatanjima odupiru se Đurđa iz pripovijetke *Nevjesta* i Vidosava, serdarova kćerka iz pripovijetke *Serdar*.

Kada vrijeđanja i ponižavanja njenog svekra i svekrve dostignu vrhunac (nazivaju je Cigankom), Đurđa im se fizički suprotstavlja, što je za to vrijeme i okolnosti bilo sasvim neočekivano i strašno. Vidosava ne želi da se uda za onoga koga otac smatra dostojnim, već za onoga koga bira njeno srce. Na moralne norme zaboravlja i Zlatana iz pripovijetke *Krv* koja odsustvo svoga muža nadoknađuje ljubavnom vezom sa seljakom Ilijom.

Iako slika moralna posrnuća ženskih likova, Lopičić ih ne osuđuje već daje razloge za takve njihove postupke i, uglavnom, prepušta čitaocu da ih vrednuje. Ženski likovi nijesu naročito dobro oslikani, manje su profilisani i slikani su grubim potezima, bez dublje psihološke analize. Fizički opis se obično sastoji od jedne rečenice sa osnovnim fizičkim karakteristikama lika.

*Izraste nevjesta pred njom: krupna, lijepa, rumena u obrazima, bijela pod grlom, tanka oko struka, živa i vesela.*²⁰

Žena se malo detaljnije i individualnije opisuje samo u trenucima neke tragedije, bolesti ili smrti.

*Kićino lice bilo je mirno, bijelo i hladno. Oči tako duboko utekle i zatvorene. Iz kose, oko vrata, po košulji, strčala su pera koja su se putem pohvatala od grana. Pod njima tako zelenim njeno lice je izgledalo još bleđe i utučenije.*²¹

*Blijeda, duboko užagrenih upalih očiju, ženska glava sa kreveta začuđeno se okrenu put njega.*²²

²⁰ Lopičić, N. *Mrgudova nevjesta*, Glad i kamen, Grafički zavod, Titograd, 1965, str. 174.

²¹ Lopičić, N. *Loze*, Glad i kamen, Grafički zavod, Titograd, 1965, str. 255.

²² Lopičić, N. *Imanje*, Glad i kamen, Grafički zavod, Titograd, 1965, str. 143.

Da je ženina glavna vrlina fizička snaga, često se i otvoreno govori. Marku iz priče *Imanje* seljak direktno govori da mu ne treba žena koja ne može da radi, a Mašut u priči *Na oranju* zamjera prijatelju Mijatu što nije izabrao jaku ženu i dobro otvorio oči prije ženidbe. Snaga je nešto što je određuje i, samo povremeno, kroz opasku seljaka, obrati se pažnja na fizičku ljepotu mlade žene i o njoj se priča s nekim žalom, jer je izvjesno da će brzo propasti pod bremenom teškog života i rada.

Za razliku od epske poezije i proze gdje su žene obično imenovane po nekoj svojoj glavnoj ulozi i bez vlastitog imena (majka, sestra, ljuba...), ovdje su imenovane, ali su i dalje prepoznate kao nečije žene ili kćerke i uvijek u sjenci muškaraca.

Imena junaka su obična i narodna, a često se i ponavljaju i to obično Marko, Jovan i Ilija. Ne pominju se njihova prezimena i to je u skladu s Lopičićevim realističkim postupkom jer je tako i bilo u tom vremenu i u takvim, manjim zajednicama. Tačno se znalo ko je iz kojeg plemena, a očevo ime je bilo veoma bitno pa se po njemu i razlikuju, kao npr. Ilija Markov, Jošo Ivanov, Marko Božov, Đuro Šakov i dr.

Zaključak

S obzirom na to da su likovi slikani u okviru crnogorskog sociokulturnog koda, u patrijarhalnoj sredini i vrlo realistički, može se zaključiti da je Lopičić, u većini pripovjedaka, usaglasio događaje i okolnosti u kojima žive s likovima i njihovim individualnim karakteristikama.

Likovi se dokumentaristički portretišu i često su događaj i oslikavanje društvenih odnosa presudni za oblikovanje njihovog karaktera i ponašanja.

„Glavni junaci su ubjedljivi, živi, uspješno individualizovani, njihovi postupci su motivisani, prevashodno literarnim ili psihičkim razlozima, uslovljeni i oblikovani u sredini u kojoj su živjeli i vremenu u kojem su postojali...”²³

Lopičić te ljude nije idealizovao iako je saosjećao sa njima. Provodeći cio svoj život u vječitom radu i brizi oko imanja, boreći se sa vremenskim nepogodama i prilično neplodnom zemljom, ti ljudi i sami postaju tvrdi, pa i surovi, ali ni kao takvi ne izazivaju netrpeljivost kod čitaoca nego razumijevanje i saosjećanje.

Lopičića zanimaju opšti uslovi u kojima junaci žive i funkcionišu, jer je njihovo ponašanje uslovljeno nepisanim normama i pravilima te zajednice. Likove slika prilično objektivno, niti ih osuđuje niti hvali već samo predočava određenu situaciju i događaj, na neki način izvještava, a prosuđivanje i vrednovanje likova prepušta čitaocu.

²³ Cerović, V. *Nikola Lopičić*, Studije i ogledi, IV kolo, knjiga 4, ITP „Zmaj“, Novi Sad, 2003, str. 141.

Slikajući realnu sliku svog kraja u jednom teškom periodu, ulazeći u svijest svojih junaka i prikazujući ih ne u boju i u skladu s epskom tradicijom, već u borbi za egzistenciju, on je uspio da baci i neko novo svjetlo na likove, posebno ženske, u odnosu na dotadašnje književno stvaralaštvo.

Literatura

1. Đonović, J. (2002). *Sabrana dela Nikole Lopičića*, knjiga I. Beograd: Stručna knjiga.
2. Lopičić, N. (1965). *Glad i kamen*. Titograd: Grafički zavod, biblioteka Luča.
3. Mihajlović Jeftimijević, M. (2004). *Poetski doživljaj života u kamenu, Delo Nikole M. Lopičića* – zbornik radova sa naučnog skupa „Život i delo Nikole M. Lopičića“, održanog 28. oktobra. 2004. Priština: Institut za srpsku kulturu.
4. Radović, Đ. (1955). *Ličnosti i dela*. Cetinje: Narodna knjiga.
5. Cerović, V. (2003). *Studije i ogledi*, IV kolo, knjiga 4. Novi Sad: ITP „Zmaj“.

CHARACTER DESIGN IN THE WORKS OF NIKOLA LOPIČIĆ

Abstract

Characters of Lopičić's short stories are sending us back in time in patriarchal environment at Montenegrin village in time of troubles when one had to work very hard to earn for bread, when all members of family took part in the struggle for the existence. Such way of life shaped men of special character where women had to adapt and bear the burden of life. Everyone behaves in compliance with the rules exercised in that patriarchal community. Although characters are designed nearly objectively and realistically – there is an atmosphere of subjectivity as it is mostly reflected in the sympathy for characters. Having in mind that he wrote about characters of his native place, where he knew some of them personally, Lopičić shared feelings with some of them and is sorry for them and their evil fate. They are individualized at the same time but have their worries and they are universal characters for they suffer of existential problems like many people do around the globe.

Aim of this paper was to present what realistic character design meant, what influence had harsh living conditions on shaping their characters, where modern reader identify with them and learn some morals from their life struggle.

Keywords: *short stories, patriarchal community, village, characters, women, existence.*

ESEJI, PREGLEDI, PRIKAZI

ПРИКАЗ НАУЧНЕ МОНОГРАФИЈЕ ВРШЊАЧКА ПРИХВАЋЕНОСТ У ИНКЛУЗИВНОМ ОБРАЗОВАЊУ

Миља Вујачић и Рајка Ђевић, Београд: Институт за педагошка истраживања (2022), 205 стр., ISBN 978-86-7447-160-9

Монографија под називом *Вршњачка прихваћеност у инклузивном образовању*, ауторки Миље Вујачић и Рајке Ђевић, објављена је 2022. године, у издању Института за педагошка истраживања из Београда. Имајући у виду да је успостављање, подстицање и одржавање узајамне прихваћености међу свим ученицима у одјељењу један од кључних аспеката инклузивног образовања, окосницу ове монографије чине важна питања која се тичу образовања ученика који имају тешкоће у развоју у одјељењима редовне основне школе. Рукопис је настао као резултат настојања ауторки да постојећа сазнања у овој области обогате и прошире додатним увидима, и на тај начин допринесу бољем разумијевању социјалног положаја ученика који имају тешкоће у развоју у групи вршњака.

Структуру монографије чине добро осмишљене, логички и садржајно повезане цјелине, које доприносе свеобухватнијем сагледавању одабраног истраживачког проблема. Поред предговора, списка коришћене литературе и индекса аутора, текст монографије садржи пет поглавља. У првом поглављу под називом *Социјална прихваћеност ученика у теорији и истраживањима* ауторке су направиле осврт на постојећа теоријска и емпиријска проучавања овог феномена. Поред датих одређења кључних појмова, указано је и на узајамну повезаност социјалне прихваћености и свих битних аспеката социјалног функционисања појединца као што су: социјална партиципација, социјалне интеракције, социјална и емоционална компетентност и социјалне вјештине. Анализирајући теоријске радове еминентних аутора у овој области ауторке указују на значај који социјална прихваћеност има за свеукупан развој ученика. Дат је и приказ различитих методолошких поступака који се користе у проучавању проблема социјалне прихваћености ученика, као и преглед досадашњих емпиријских налаза у овој области.

У оквиру другог поглавља, *Положај деце која имају тешкоће у развоју у породици и друштву*, указано је на значај породичног и ширег друштвеног контекста за развој ове дјеце, формирање слике о себи и устаљених образаца социјалног функционисања. Истичући специфичности породичног окружења ове дјеце и односа појединаца и друштвених група према њима,

ауторке указују на бројне развојне проблеме који могу бити посљедица недовољно стимулативног окружења у коме ова дјеца одрастају. Сагледавање специфичности одрастања ове дјеце у породичном и ширем друштвеном окружењу може помоћи бољем разумијевању њиховог социјалног функционисања у школском контексту и групи вршњака у одјељењу.

Треће поглавље, *Инклузивно образовање – ка социјалној прихваћености ученика који имају тешкоће у развоју*, чине двије логички повезане цјелине које пружају увид у све битне аспекте овог процеса. Најприје, дат је преглед постојећих дефиниција појма инклузивно образовање и истакнута је појмовна и терминолошка неједначеност која је присутна у овој области. Прегледом историјског развоја инклузивног образовања, ауторке указују на друштвене промјене које су се дешавале у оквиру настојања да се унаприједи квалитет образовања ученика који имају тешкоће у развоју и њихов свеукупни положај у друштву. Наведена су теоријска полазишта и кључни принципи инклузивног образовања, прегледом идеја еминентних аутора из области педагогије, психологије и антропологије, чија су учења допринијела осмишљавању филозофије образовања која је у основи инклузије и идеје о заједничком школовању ученика који имају тешкоће у развоју са вршњацима у редовним школама. У другом дијелу овог поглавља стављен је нагласак на кључне улоге које наставници имају у процесу реализације инклузивног образовања, посебно када је у питању подстицање и унапређивање социјалне прихваћености ученика који имају тешкоће у развоју у групи вршњака. У настојањима да се овај циљ оствари, истакнута је неопходност усмјерености наставника на формирање и развој позитивних ставова према ученицима који имају тешкоће у развоју, креирање повољне социоемоционалне климе у одјељењу, стварање флексибилног окружења за учење које ће бити у функцији уважавања различитости међу ученицима, те на развијање и унапређивање социјалних вјештина ученика као важног услова за остваривања позитивних социјалних интеракција и адекватно функционисање у групи вршњака.

У четвртом поглављу дати су приказ и резултати истраживања које је реализовано у београдским основним школама. У односу на до сада спроведена истраживања у овој области у Србији, истраживање које је приказано у овој монографији представља значајан допринос проучавању социјалне прихваћености ученика који имају тешкоће у развоју у редовним одјељењима основне школе. Значај истраживања огледа се најприје у томе што су, поред испитивања ученика путем социометријских техника истраживања, укључени и наставници, чиме је направљен увид у њихове перцепције социјалног положаја ученика који имају тешкоће у развоју, мишљења о кључним чиниоцима који утичу на дати социјални положај ових ученика, као и у начине на које подстичу и унапређују социјалну

прихваћеност и укљученост ових ученика у групи вршњака. Комбиновањем квантитативних и квалитативних метода истраживања и укључивањем перспективе наставника омогућено је да се социометријски подаци, којима је потврђен неповољан социјални положај ученика који имају тешкоће у развоју, боље протумаче и доведу у везу са свим битним аспектима наставне праксе и рада наставника у оквиру инклузивног образовања. Сагледавање начина на које наставници подстичу и унапређују социјалну прихваћеност ученика у одјељењу пружа увид у постојеће наставне праксе, као и у оне аспекте рада наставника у којима им је потребна додатна подршка и обука. Допринос овог истраживања огледа се и у испитивању социјалне прихваћености на различитим узрастима ученика (4. и 8. разред), чиме је омогућено стицање увида у специфичности социјалног положаја ученика на различитим нивоима њиховог образовања у основним школама. Испитивањем повезаности социјалне прихваћености са полом ученика, њиховим школским успјехом и нивоом образовања родитеља омогућено је добијање података о утицају које поменуте варијабле могу имати на социјално позиционирање ученика у групи вршњака.

У оквиру петог поглавља, *Закључна разматрања* – добијени резултати истраживања доведени су у везу са ширим контекстом инклузивног образовања и актуелним изазовима у његовој реализацији. Посебно су истакнуте импликације за образовну политику и праксу у области инклузивног образовања које се примарно односе на потребу за већом подршком наставницима на нивоу образовног система и школе, те за њиховом адекватнијом обуком за примјену диференцираног приступа и индивидуализације у настави. Указано је и на значај подршке на нивоу цјелокупног друштва кроз јачање системских, институционалних, породичних и индивидуалних капацитета за обезбјеђивање квалитетног развоја и равноправне партиципације дјецe која имају развојне тешкоће у различитим друштвеним групама. У оквиру овог поглавља ауторке детаљно разматрају начине на које је могуће додатно испитивати социјалну прихваћеност ученика који имају тешкоће у развоју у одјељењима редовне школе, чиме дају подстицај за осмишљавање будућих истраживања у овој области.

Научна монографија *Вршњачка прихваћеност у инклузивном образовању* на свеобухватан начин освјетљава проблем социјалне прихваћености ученика који имају тешкоће у развоју у одјељењима редовне основне школе. Вјешто продискутовани резултати истраживања, као и указивање на кључне проблеме у реализацији инклузивне наставе који представљају препреку за успостављање позитивних односа међу ученицима и остваривање узајамне прихваћености и групне кохезије, подстичу на размишљање о

даљим правцима унапређивања квалитета рада наставника и реализације инклузивног образовања. Ова монографија најприје може бити од користи доносиоцима одлука за осмишљавање даљих активности у овој области и наставницима, као подстицај за критичко преиспитивање својих улога, мијењање имплицитних педагошких увјерења и подизање компетенција неопходних за квалитетну реализацију инклузивне наставе.

RASPLITANJE DUGE SOFIJE KALEZIĆ

(Sofija Kalezić, *Antologija proznog stvaralaštva Bošnjakinja Crne Gore*, Almanah, Podgorica, 2022. godine)

Rijetki su ljudi koji ne zastanu pred ljepotom duge. Taj prirodni fenomen obično otkrijemo u djetinjstvu kad poslije plahovitog ljetnjeg pljuska progrije sunce, a duga besprekornim, a koloritnim lukom, poveže dvije zemaljske tačke koje je, nekim čudom, ona odabrala. Fenomenalna slika! Meni se urezala u sjećanje negdje u ranom djetinjstvu, u trenutku kada sam prvi put vidio tu mističnu ljepotu. Mi, djeca, trčali smo da se popnemo na obližnji brežuljak kako bi nam vidik sezao dalje, da vidimo gdje ponire drugi kraj duge, koji se bješe sakrio iza drveća. Vikali smo: *Ko ne vidi dugu, ne vidio nikad*. To smo čuli od starijih, a trebalo je, valjda, da svakome skrene pažnju na ljepotu duginih boja i cijele slike kojom nas priroda počasti na nekoliko trenutaka. *Ko ne vidi dugu, ne vidio nikad*.

Upravo tako rekao bih i sada, misleći na samu sliku kojom smo nagrađeni, ali i na preneseno značenje te slike u kome Sofija Kalezić koloritnu raskoš duge pretače u paradigmu multikulturalnog društva, ljepotu i bogatstvo različitosti. Tako je ona odabrala naslov za svoju *Antologiju proznog stvaralaštva Bošnjakinja Crne Gore*, koja je, u izdanju *Almanaha* iz Podgorice, objavljena 2022. godine. U stvari, ona je motiv duge preuzela iz odlomka autobiografskog romana najmlađe autorke u ovoj antologiji, Amine Ramović – *Poslednji treptaj radosti*. Ovim tekstom želim dati prikaz Antologije, ali prije toga smatram uputnim predstaviti autorku. Ko je, zapravo, Sofija Kalezić?

Profesor dr Sofija Kalezić, bez sumnje, predstavlja osvježenje u sferi naučnoistraživačkog rada u oblasti književnosti na prostoru Crne Gore, ali i šire. Čitajući njenu biografiju, morate uočiti, pored evidentne stručnosti i naučnim titulama potvrđene kvalifikovanosti, jedan nevjerovatan entuzijazam, radinost i upornost. Kako uspijeva odgovoriti svim obavezama koje preuzima, pitanje je koje se samo nameće. I naravno, budući da imam podosta i godina i iskustva, svjestan sam da to mogu samo oni koji su dobro odabrali životni poziv. Oni koji vole to što rade, uživaju u poslu i svjesni su svoje misije. Nijesu baš česte situacije da se sve ove osobine steknu u jednoj ličnosti. Dovoljno je da izostane jedna kao, na primjer, radinost, pa da slika ne bude kompletna. Ovdje, kada je u pitanju autorica ove *Antologije*, imamo najpoželjniju simbiozu talenta, obrazovanja, rada i ambicije. Impozantno. S obzirom na njenu životnu dob, usuđujem

se prognozirati da će glavna djela prof. dr Kalezić biti napisana u budućnosti. No, pođimo redom.

Sofija Kalezić je rođena 1971. godine u Beogradu, u braku istaknutih intelektualaca. Otac Slobodan i majka Zagorka bili su univerzitetski profesori, dok je sestra Svetlana takođe zaposlena na Filološkom fakultetu u Nikšiću. Njen đed po majci Radovan Stevović, koji je iz Drugog svjetskog rata izašao s činom majora, predvodio je kolonizaciju Crnogoraca u Vojvodinu. Bio je revolucionar, pjesnik i ličnost koja je mjestu u koje su se doselili, koje je do tada nosilo mađarski naziv Sekić, dala ime Lovćenac, po najvećem crnogorskom simbolu. On je autor šest zbirki poezije, među kojima su *Poema o seobi* i *Pjesme za djecu*, a Sofija je 2015. godine za štampu priredila njegov autobiografski roman *Biografija jedne žene*, čiji je izdavač Društvo Crnogoraca Srbije i Vojvodine „Krstaš“. Na samom ulazu u ovaj gradić Lovćenčani su mu podigli bistu, koja se nalazi između bista Petra II Petrovića-Njegoša i kralja Nikole. Njen stric Dimitrije dugo godina bio je dekan Teološkog fakulteta u Beogradu. Osim starogrčkog i staroslovenskog jezika, predavao je filozofiju religije. Roditeljska pažnja i vaspitanje svakako su bitno uticali na njen životni put, obrazovanje i profesionalno usmjerenje.

Osnovnu školu i gimnaziju završila je u Podgorici, a studije srpskohrvatskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Nikšiću. Već tokom studija objavljuje naučne radove iz sfere književne kritike i teorije književnosti, nagovještavajući na taj način potencijal koji će biti valorizovan u skorijoj budućnosti. Na istom fakultetu magistrira 2001. godine, a potom doktorira 2005. godine, čime stiče zvanje prvog doktora Metodike nastave književnosti u Crnoj Gori. Već ovi koraci u profesionalnoj biografiji nagovijestili su da crnogorska akademika zajednica dobija značajno pojačanje u sferi metodike nastave i književno-kritičke misli. Mladalački entuzijazam i znatiželja vode je putevima izvan Crne Gore. Od 2003. do 2007. godine boravi u Čikagu, radeći kao urednica časopisa *Ogledalo*.

Ipak, vraća se u Crnu Goru, gdje počinje s predavačkim radom na Filozofskom fakultetu u Nikšiću (Odsjek za srpski jezik i književnost), zatim razvija saradnju u zvanju docentkinje na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu i Univerzitetu Donja Gorica (Fakultet za istoriju i teoriju umjetnosti), a potom vanredne i redovne profesorice na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost na Cetinju. Honorarno je zaposlena u toku ljetnjeg semestra na Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru.

Dinamični nastavno-obrazovni rad pratio je isto tako dinamičan autorski rad. Stručni i naučni potencijal prof. dr Sofije Kalezić prepoznala je i Crnogorska akademika nauka i umjetnosti, publikujući nekoliko njenih naučnih radova, čime su oni postali lakše dostupni naučnoj i stručnoj javnosti. Njen magistarski rad *Pripovijetke Dušana Đurovića* objavilo je IP *Zmaj* iz Novog Sada (2003), a

doktorsku disertaciju *Nastavno proučavanje romana u osnovnoj školi* Zavod za udžbenike i nastavna sredstva iz Podgorice (2008). Knjiga literarnih oglada o savremenim domaćim piscima *Poetika otuđenosti – studije i ogledi* (Unireks, Podgorica, 2012), za koju je dobila Nagradu „Dušan Kostić“, proglašena je za najbolje književno-kritičko djelo u posljednje tri godine u Crnoj Gori, što je, svakako, veliko profesionalno priznanje i satisfakcija. Dobitnica je Specijalne plakete časopisa „Komuna“ za 2020. godinu, koja se dodjeljuje za doprinos očuvanju identiteta i afirmacije kulturno-istorijske baštine Crne Gore, i Povelje za poseban doprinos montenegristici za 2021. godinu, koju dodjeljuje Fakultet za crnogorski jezik i književnost.

Njeno ostvarenje *Minervinim tragom – Prozno stvaralaštvo crnogorskih književnica* (FCJK/ CKF, Cetinje, 2018) prvo je kritičko-teorijsko djelo u kojem se tretira romansijersko i pripovjedno stvaralaštvo domaćih autorki, dok je njena *Istorija crnogorske književnosti za djecu i omladinu* (FCJK, Cetinje, 2018) uvrštena u nastavni program kao redovni udžbenik master studija na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost. Pored toga, ona je autorka IV toma *Istorije crnogorske književnosti između dva svjetska rata* (FCJK, Cetinje, 2023). Slijede dvije važne knjige proznih izbora, koje su pripremljene za štampu: *Izbor iz proznog stvaralaštva crnogorskih književnica*, koji obuhvata stvaralaštvo oko 60 autorki Crne Gore i *Izbor iz proznog stvaralaštva Bošnjakinja Crne Gore*. Kalezić je takođe završila rad na knjigama *Pogled na novu literaturu – ogledi iz savremene crnogorske književnosti, kulturologije i kritike* i *Književni portreti crnogorskih pisaca za djecu i mlade*. Sve su to kapitalna djela koja prof. dr Sofiju Kalezić svrstavaju u krug nezaobilaznih naučnih radnika u sferi crnogorske književnosti.

Uporedo sa svim ovim aktivnostima, uključujući i rad na fakultetima, prof. dr Sofija Kalezić nije zapostavila ni rad izvan Crne Gore, učestvujući na brojnim naučnim skupovima u Čikagu, Gracu, Sofiji, Lavovu, Katovicama, Moskvi itd.

Osjećajući važnost ženskog pitanja u tradicionalno *muškoj* Crnoj Gori, kada je u riječ o spisateljskom radu, Sofija je ljepšem polu ukazala dužnu pažnju kroz pet navedenih knjiga koje pripadaju istoj ediciji, a koje su tehnički i ilustrativno slične. Za tehničku i likovnu stranu ovih knjiga pobrinuo se njen sin Petar Đuričković, koji je inženjer informacionih tehnologija. Na taj način je istakla i približila ovo stvaralaštvo čitalačkoj publici na jugoslovenskom govornom području – kako u odnosu na njegovu formu, tako i u odnosu na vjeroispovijest autorki Crne Gore, motivike koja ih inspiriše i umjetničkog vokabulara kojim raspolažu.

Svjesna da ljepotu duge upravo čini raskošna koloritnost, preplitanje, miješanje i nijansiranje boja, tražila je nedovoljno osvijetljene boje i nijanse tog kolorita. U sferi književnosti na crnogorskom prostoru prepoznala je potrebu afirmisanja bošnjačke književnosti, kao jedne nijanse raskošnog kolorita duginih

boja – paradigme multikulturalnog društva. Tako počinje njena saradnja s najznačajnijom institucijom Bošnjaka u sferi nauke i kulture, *Almanahom*, kao i petnjičkim književnim festivalom *Zavičajne staze*, pod čijim okriljem se već više od deset godina realizuje impozantni regionalni književni konkurs kratke priče inspirisane Bihorom. Njen naučnoistraživački rad u ovoj oblasti rezultirao je *Antologijom proznog stvaralaštva Bošnjakinja Crne Gore*, simbolično nazvanom *Rasplitanje duge*, koja je objavljena krajem 2022. godine.

Takođe, dala je stručni doprinos kao lektorka, korektorka i recenzentkinja knjige *Epika Bošnjaka (Zaostavština narodnog guslara Šuća Nurkovića)*, a zatim priredivši knjige mr Mirsade Bibić – Šabotić *Ajšina suza* i *Otkrivanje kritičkih ravni*. Nastavljajući posao, započet antologijom *Rasplitanje duge*, već je pripremila novi izbor iz proznog stvaralaštva Bošnjakinja Crne Gore, poetičnog naslova *Leptir nad šadrvanom*, inspirisana pjesmom mostarskog poete Alekse Šantića *Jedna suza*. Očigledno, dr Sofija Kalezić, svjesna značaja misije koju preuzima, u razvoju multikulturalnosti crnogorskog društva, blagonaklono je svoj stručni potencijal stavila u funkciju afirmisanja dugoročno zapostavljanog književnog stvaralaštva Bošnjaka Crne Gore. Tako je dodatno obogaćen kolorit duginih boja, odnosno multikulturalnost književnog izraza na crnogorskom prostoru.

Selekciju autorica i njihovih djela za antologiju *Rasplitanje duge* izvršila je rukovođena sopstvenim kvalitativnim kriterijima, uvažavajući postignute rezultate na književnim konkursima. Zastupljeno je ukupno šesnaest autorica kratke priče, pripovijetke i romana. To su: Šefka Begović- Ličina, Ramiza Radončić-Hot, Emsura Hamzić, Refadija Pepa Abdić, Senadija Babić-Hadrović, Senka Rastoder, Bisera Suljić-Boškailo, Mirsada Bibić-Šabotić, Misera Suljić-Sijarić, Selva Šabotić- Ramčilović, Senada Đešević, Emina Čolović-Kajević, Aida Orahovac-Kuč, Rebeka Čilović, Dijana Tiganj i Amina Ramović.

Objavljivanje svakog izbora književnog stvaralaštva u formi antologije značajno je, između ostalog, i po tome što prikuplja i objedinjuje književno blago rasuto po raznim časopisima, zbornicima ili pojedinačnim knjigama, olakšavajući dostupnost i komunikaciju sa čitaocem, što je i krajnji cilj svakog književnog djela. Već u posveti knjige, na prvoj stranici, autorica ispisuje odu ljubavi, posvećujući knjigu svom tragično nastradalom studentu, da bi zatim u prologu knjige ostvarila čvrstu simbiozu s neprolaznom mudrošću Dželaludina Rumija, navodeći citat koji naglašava značaj *duhovnog života: Bez ljubavi nikuda ne vodi put – s ljubavlju, već si stig'o*.

Bio je to idealan uvod za ono što će uslijediti u nastavku knjige, koja kritički prezentuje stvaralaštvo odabranih autorica. U veoma nadahutoj i stručnoj recenziji uvažene mr Zore Jestrović, rečeno je: *Ova Antologija će svojom ukupnom umjetničkom, etničkom i etičkom stranom obezbijediti sagledavanje sveukupnog*

bošnjačkog bića i bošnjačke književnosti, kako na crnogorskom tlu, tako i na eksjugoslovenskim prostorima i dijaspori širom svijeta. Ona će uspjeti u afirmaciji bošnjačke žene u bošnjačkom društvu i bošnjačkoj kulturi, kao i njenom učešću u evropskoj kulturi.

Pored ovog, zaista ohrabrujućeg zaključka recenzentkinje, želim istaći njen odabrani *moto* za svoj tekst, koji je pronašla u citatu lucidne misli Ernesta Hemingveja – *Moramo se naviči da na najvažnijim raskrscima ne nalazimo uvijek znakove*, želeći da naglasi usud književnika da je često prepušten samom sebi, lutanjima kroz izazove života, sa svim zapletima i busijama koje on znački postavlja, ali da tako, ipak, bar malo, olakšava izbor čitaocu, ostavljajući mu određene *putokaze*. Valjda je u tome i najveći doprinos književnosti uopšte. A njen kvalitet se mjeri time koliko je uspjela u toj misiji.

Na kraju, želim još jedanput istaći da ova antologija predstavlja značajan doprinos afirmaciji književnosti na jugoslovenskom govornom području, kao i podsticaj razvoju multikulturalnosti društva. U tom kontekstu, ovaj tekst o *Antologiji* i autorici završiću citatom iz recenzije mr Zore Jestrović: *Posmatrano sa sinhrono i dijahrono tačke gledanja, knjiga poetičnog naslova Rasplitanje duge (Antologija proznog stvaralaštva Bošnjakinja Crne Gore) iskrenog naučnog i antologičarskog pregaoca dr Sofije Kalezić – uklapa se u veliku porodicu svjetske islamske književnosti, predstavljajući njen značajan prilog.*

Motivi proznog stvaralaštva zastupljenog u ovoj antologiji najčešće su zasnovani na stvarnim događajima. Puno je teških scena, patnje i suza. Pažljiv i informisan čitalac će to lako prepoznati. Ratovi, nesigurnost, stradanja, migracije, tuđina... obilježili su život Bošnjaka na jugoslovenskom prostoru u zadnjih stotinu godina. Većina ovih priča nastala je u tom miljeu, neminovno odražavajući tragiku ljudske sudbine, protkanu rijetkim, ali dragocjenim iskrama radosti i ljubavi na kojoj opstaje svijet.

Uputstvo za autore

Poštovani saradnici,

Vaspitanje i obrazovanje, časopis za pedagošku teoriju i praksu, objavljuje tekstove u skladu sa zahtjevima međunarodnih standarda razvrstane u sljedeće kategorije: originalni (izvorni) naučni radovi, pregledni naučni i stručni radovi. Časopis, pored ovih radova, objavljuje priloge: prevode, analize, portrete, prikaze, aktuelne informacije, ocjene, bibliografije i slično iz oblasti vaspitanja i obrazovanja. Pozivamo na saradnju sa željom da nam šaljete teorijske radove, rezultate sprovedenih eksperimentalnih istraživanja, priloge koji govore o inoviranom nastavnom i vaspitnom radu u školi i ostale stručne radove svih nivoa obrazovanja.

Objavljuju se samo radovi koji nijesu ranije objavljivani, osim prevoda i preuzetih radova, uz prethodno pribavljeno odobrenje. Poželjno je da autor naznači, prema svom mišljenju, kojoj navedenoj kategoriji njegov rad pripada.

Dimenzije časopisa su 170 × 240 mm, a polje za tekst 130 × 195 mm (margine 20 mm). Knjižni blok se štampa jednom bojom.

Molimo autore da se prilikom pripreme rukopisa pridržavaju sljedećih standarda izloženih u ovom uputstvu:

a) Obim

Svi tekstovi treba da budu pisani u tekst procesoru Microsoft Word, fontom Times New Roman, veličine slova 11,5 tačaka, normalnog proreda.

Teorijski i istraživački radovi mogu biti najviše do jednog autorskog tabaka, odnosno 16 stranica, izuzimajući prostor za rezime (abstract) i popis korišćene literature.

Drugi radovi (portreti, prikazi, informacije, osvrti, ocjene, kritičke opservacije, bibliografije i sl.) mogu biti opsega od 2 do 5 stranica.

b) Formatiranje

Nepoželjno je bilo kakvo formatiranje paragrafa, osim izdvojenih citata (uvlačenje redova, razdvajanje paragrafa dodatnim praznim redom). Dopušteno je riječi isticati italicom, boldom, ili kombinacijom, te zadavati subscript i superscript.

Liste (bullet) u dokumentu treba da su ujednačene i da budu crta a ne crtica.

Sve naslove treba pisati kombinacijom velikih i malih slova – ne velikim slovima.

Izdvojeni citati treba da budu pisani fontom Times New Roman, veličine 10,5. Poželjno je da su uvučeni u odnosu na ostali tekst.

c) **Pismo**

Rad će biti objavljen u pismu koje odredi autor (latinica ili ćirilica).

Radovi koji se dostavljaju na stranom jeziku (engleski, francuski, ruski...) objavljuju se na jeziku na kojem su napisani (uz obavezan prevod naslova i rezimea na crnogorski jezik).

Radovi koje dostavljaju autori sa prostora Republike Srbije, Republike Hrvatske ili Bosne i Hercegovine objavljuju se upodobljeni s crnogorskim jezikom.

d) **Struktura**

Radovi moraju imati sljedeću strukturu:

- afilijaciju autora (ime, prezime, naziv ustanove u kojoj je autor zaposlen)
- naslov
- rezime
- ključne riječi
- tekst rada
- literaturu i
- rezime na engleskom.

Prevod rezimea vrši lice koje je angažovao izdavač. Navedeni redosljed elemenata mora se poštovati.

Naslov rada treba da bude precizan, sažet i jasan. Iznad naslova rada pisati ime i prezime autora, ili više njih, a uz ime treba staviti fusnotu koja sadrži zvanje autora. Ukoliko je rad izložen na nekom naučnom skupu, konferenciji i slično, potrebno je to jasno naznačiti, po pravilu u fusnoti pri dnu prve stranice rada.

Na početku rada nalazi se koncizan i informativan rezime do 15 redova, koji sadrži cilj rada i saopštene osnovne rezultate u radu. Na kraju rezimea navesti do šest ključnih riječi, koje su stručno i naučno relevantne za prezentirani sadržaj.

e) Citiranje

Imena stranih autora u tekstu navode se u originalu ili transkribovano, fonetskim pisanjem prezimena, poslije čega se ime navodi izvorno uz godinu objavljivanja rada, npr. Pijaže (Piaget, 1990).

O pravilima i primjerima citiranja možete opširnije naći u Uputstvu za autore koje se nalazi na sajtu Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva – Podgorica: <https://zuns.me/vaspitanje-i-obrazovanje-uputstvo-za-autore>

f) Izvori

Svi izvori navođeni u tekstu navode se u cjelini na kraju rada, u odjeljku pod naslovom Literatura. U literaturi na kraju rada ne unositi izvore koji u tekstu nijesu navođeni.

Kod citiranja i navođenja izvora (referenci) preporuka je da se koristi APA sistem.

h) Grafički sadržaj i tabele

Slike, grafici, tabele treba da su crno-bijeli. Njihova širina ne smije biti veća od širine kolone u štampi (130 mm). Ukoliko sadrže tekst, poželjno je da budu predati u obliku u kom je moguće mijenjati tekst.

Slike treba da imaju makar 100 piksela po cm odštampanog primjerka (npr. za sliku širine 12 cm potrebno je da slika ima više od 1200 px po širini).

Grafike nastale u Ekselu potrebno je priložiti uz tekst u izvornom obliku (kao xsl/xslx fajlove). Na graficima treba da je jasno uočljiva razlika sivih tonova kojima su označeni pojmovi iz legende.

Formule treba da su u skladu s međunarodnim standardom za pisanje naučnih tekstova (SI). Promjenljive su prikazane kurzivom/italikom, a jedinice mjere regularom. Za znak za stepen – ne koristiti 0. Ukoliko postoji potreba za matematičkim znakovima, koristiti znakove iz fonta Cambria ili Cambria Math (ne Symbol). Kompleksne formule je poželjno pisati u MathType ili koristeći Word formule.

Vektorski crteži i notni zapisi treba da se predaju, dodatno, i u pdf formatu. Voditi računa da važan tekst u njima mora biti čitljiv kada se postave na dimenzije za štampu (manje od 130 mm).

Tabele sa tekстом ne smiju biti u formatu slike (jpg, png, bmp...). Legenda za tabelu se stavlja iznad tabele.

Rad koji nije pripremljen po navedenim standardima neće biti uključen u proceduru recenziranja, o čemu se autor obavještava.

Autor rada uz svoje ime dostavlja Redakciji časopisa kontakt adresu, imejl adresu i telefon, kao i osnovne podatke o radnoj angažovanosti. Redakcija donosi odluku o objavljivanju rada, o čemu obavještava autora u roku od tri mjeseca. Autor je dužan da potpiše ugovor o autorskom djelu s izdavačem.

Svi radovi se anonimno recenziraju.

Radovi se ijekavizuju.

Radove i priloge dostaviti elektronskom poštom ili na CD-u.

Rukopisi se ne vraćaju.

Radove slati na adresu:

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Podgorica,
Novaka Miloševa 36,
Podgorica

ili e-mail:

vaspitanjeiobrazovanje@zuns.me

ana.bojovic@zuns.me

Redakcija